

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

QASIMOV RAMİL BAYRAM OĞLU

**“MALLİYƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI
İNKİŞAFINA TƏSİRİ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifrəsi və adı:

060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifrəsi və adı:

“Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n.dos. R.A.SALAYEV

i.e.n. dos. İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d.prof. Y.A.Kəlbəyev

BAKI – 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. MALİYYƏ-VERGİ SİYASƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ DÖVLƏTİN İQTİSADI İNKİŞAFINDA VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU	8
1.1.Maliyyə-vergi siyasətinin məqsədi, vəzifələri və prinsipləri.....	8
1.2.Müasir şəraitdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında maliyyə-vergi siyasətinin rolu.....	13
1.3.Vergi siyasətinin təkamülü.....	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF SƏVİYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ	31
2.1.Regional iqtisadi inkişafın təhlili və qiymətləndirilməsi.....	31
2.2.Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın müasir dövlət tənzimlənməsi.....	42
2.3.Regionların maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri.....	49
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ-VERGİ AMİLİNİN REGIONLARIN DAVAMLI SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	59
3.1.Regionların vergi potensialına təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	59
3.2.Maliyyə siyasətinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təsiri istiqamətləri.....	69
3.3.Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında müasir maliyyə-vergi siyasətinin rolunun təhlili və qiymətləndirilməsi.....	79
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	93
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	97

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dövlətin səmərəli maliyyə-vergi siyasətinin fəaliyyət göstərməsi ölkənin iqtisadi inkişafı və siyasi sabitliyinin ən mühüm şərtlərindən biridir, çünki o, eyni zamanda həm ümumi iqtisadi islahatların keçirilməsinin əsası, həm də bütün vətəndaşların iqtisadi rifahının təmin edilməsi vasitəsidir. Optimallaşdırılmış maliyyə-vergi siyasətinin qurulması cəmiyyətin iqtisadi həyatında köklü dəyişikliklər dövrlərində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin əksəriyyətində sosialist təsərrüfatçılığın əsaslarının dağılması dövlət maliyyə-vergi siyasətinin kəskin qeyri-tarazlığına gətirib çıxarmış, bu isə öz növbəsində, mürəkkəb maliyyə-vergi mexanizminin yeni iqtisadi və siyasi şəraitə tezliklə uyğunlaşa bilməməsi ilə izah olunur. Lakin, yetkin formalaşmış iqtisadi sistemə malik olan cəmiyyətdə də tarazlaşdırılmış maliyyə-vergi sisteminin yaradılması məsələləri öz əhəmiyyətini itirmir, çünki cəmiyyət inkişaf etdikcə artıq nizamlanmış maliyyə sisteminə düzəlişlərin edilməsinə ehtiyac yaranır. Bu, onunla izah olunur ki, maliyyə sistemi iqtisadiyyatın və dövlət mexanizminin normal işləməsindən ötrü çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Vergi siyasəti dövlətin maliyyə siyasətinin bir hissəsi kimi qiymətləndirsək, onda dövlət vəsaitlərinin ən perspektiv istiqamətlər üzrə səmərəli bölüşdürülməsi zərurəti dövlətin cəlb etdiyi vəsaitlərin yenidən bölgüsü sahəsində ən kəskin məsələlərdən biridir. Sosial proqramlara həddən artıq diqqət yetirilməsi əhalinin bir hissəsində öz həyat səviyyəsini yüksəltmək marağını zəiflədir və bu da ölkədə istehsalın ümumi səviyyəsinə mənfi təsir göstərir. Vergilərin ən yüksək dərəcələrinin müəyyən edilməsində olduğu kimi, burada da optimal orta səviyyəni axtarıb tapmaq tələb olunur. Bu səviyyədən bu və ya digər tərəfə ciddi kənara çıxmalar dövlətin ümumi iqtisadi və siyasi vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilər.

Maliyyə-vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş hüquqi normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış maliyyə-vergi siyasəti vəsaitlərin vergi sistemi vasitəsilə toplanmasının optimallaşdırılması və vergi yükünün müəyyən edilməsi məqsədini güdür.

Səmərəli maliyyə-vergi siyasəti Milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının vacib amillərindən biri sayılır. Azərbaycanda eyni zamanda tam şəkildə həm tənzimləyici, həm də fiskal funksiyaları yerinə yetirən səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi istiqamətində görülən işlərə baxmayaraq, hələ də bu məqsəd istənilən səviyyədə nail olmamışdır. Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq ötən müddətdə respublikanın vergi sistemi çox vacib amil hesab olunan sabitlik keyfiyyətinə nail olunmamışdır. Faktiki olaraq islahatların aparıldığı bütün bu illər ərzində kifayət qədər hiss olunacaq dərəcədə müsbət nəticələr əldə olunmadan vergilərlə fəal eksperiment aparılmışdır.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Ölkənin maliyyə-vergi potensialının müəyyən olunması üsulları, onun regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri, regionların maliyyə siyasətinin formalaşması məsələləri iqtisad elminin tədqiq olunmamış sahələrdən biridir. Tədqiq olunan problem üzrə xarici ölkə alimlərindən A.Sokolov, V.Arkin, L.Xodov, N.Yutkina, E.Balatskiy, İ.Qorskiy, və s., Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Z.Səmədzadə, Ə.Nuriyev, A.Musayev, Ə.Əlirzayev, M.Həsənli, D.Bağirov, M.Sadıqov, Y.Kəlbiyev və digərlərinin əsərlərini göstərmək olar.

Bu əsərlərin təhlili göstərir ki, bu işlərdə maliyyə-vergi potensialının formalaşması, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində elmi-tədqiqat işləri aparılmış, lakin vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması məsələləri bu işlərdə tam öz həllini tapmamışdır. Bütün bunlar da qarşıya qoyulmuş problemin aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Dissertasiyanın məqsədi. Maliyyə-vergi siyasətinin regionaların sosial-iqtisadi inkişafında rolu, məqsədyönlü regional maliyyə-vergi siyasətinin aparılmasının zəruriliyi, Azərbaycanda vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması məqsədilə onun qiymətləndirilməsi üsullarının işlənilib hazırlanması, regionların vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi və onun optimallaşdırılması məsələlərinin həlli tədqiqat işinin məqsədini təşkil edir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həlli məqsədəuyğun sayılır:

- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təhlili nəticəsində vergi potensialının vergi yükünün parametrlərinin qiymətləndirilməsində istifadə edilməsi;
- Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin nəticələrinin təhlili;
- vergi potensialının nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və ona təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının proqnozlaşdırılması;
- regionların sosial-iqtisadi inkişafı;
- optimal vergi rejiminin müəyyən edilməsi;
- regionların maliyyə bazasının təşkilçisi olan vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi;
- vergi rejiminin formalaşması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və ona təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;

Tədqiqatın **obyekti** regionların sosial-iqtisadi inkişafı əks etdirən maliyyə-vergi potensialı, vergi yükü göstəriciləri, **predmeti** regionlarda isə vergi potensialının və optimal vergi rejiminin büdcə gəlirlərinə təsirinin müəyyən edilməsinin tədqiqi, proqnozlaşdırılması və riyazi-iqtisadi modellər vasitəsi ilə vergi potensialının qiymətləndirilməsidir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını

Azərbaycanın və xarici ölkələrinin iqtisadçı alimlərinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq üçün həyata keçirilən maliyyə-vergi siyasətinə, vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, optimal vergi rejiminin və vergi yükünün müəyyən edilməsi sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Vergilər və Maliyyə Nazirliyinin

rəsmi materialları, internet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi, imitasiya modelləşdirilməsi üsulları, riyazi statistika və s. üsullar geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində aşkar olunmuş elmi yenilik kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- müasir şəraitdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında maliyyə-vergi siyasətinin rolu;
- Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın müasir dövlət tənzimlənməsi şərh edilmişdir;
- maliyyə siyasətinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təsiri istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında müasir maliyyə-vergi siyasətinin rolunun təhlili və qiymətləndirilməsi şərh edilmişdir;
- regionların sosial-iqtisadi inkişafın tənzimlənməsi məqsədi üçün vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində aparılan maliyyə-vergi siyasəti;
- regionların sosial-iqtisadi inkişafına maliyyə-vergi siyasətinin təsiri mexanizmləri şərh edilmişdir.

Dissertasiya əməli əhəmiyyəti. Tədqiqat işində xülasə edilən nəzəri-metodik müddəalar və tövsiyələr ölkədə vergi potensialını qiymətləndirməyə və proqnozunu həyata keçirməyə imkan verir. İşdə təklif edilən iqtisadi-riyazi modellər sistemi vasitəsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi potensialının müəyyən etmək və onun əsasında tarazlaşdırılmış vergi siyasətini formalaşdırmaq imkanı yaranır.

Dissertasiya işində regionlaşdırma sxemi əsasında Azərbaycanın regionlarının maliyyə və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və

proqnozlaşdırılması həyata keçirilmiş və Azərbaycan Respublikasının vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya işində təklif edilən metodolgiya Vergilər Nazirliyində vergi strategiyasının işlənməsi prosesində, ölkənin və regionların vergi sistemində aparılan islahatlar prosesində əsaslandırılmış istiqamətlərin seçilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu. “Maliyyə-vergi siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsir” dissertasiya işində ətraflı şəkildə şərh edilmişdir.

Dissertasiya işi üç fəsildən, doqquz paragrafdan ibarətdir.

Birinci fəsildə maliyyə-vergi siyasətinin nəzəri əsasları və dövlətin iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolu şərh edilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsinin müasir vəziyyəti tədqiq edilmişdir.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanda maliyyə-vergi amilinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işi nəticə və təkliflər, və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. MALİYYƏ-VERGİ SİYASTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI VƏ DÖVLƏTİN İQTİSADI İNKİŞAFINDA VERGİ SİYASƏTİNİN ROLU

1.1. Maliyyə-vergi siyasətinin məqsədi, vəzifələri və prinsipləri

Vergilər iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas elementlərindən biridir. Dövlətin maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla əldə etməyə çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Maliyyə-vergi siyasəti cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının və dövlətin maliyyə vəsaitlərinə olan ehtiyacının ödənilməsi, maliyyə ehtiyatlarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsi məqsədilə ölkənin vergi sisteminin formalaşdırılması sahəsində dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi, maliyyə və siyasi tədbirlərin məcmusudur.

Müasir şəraitdə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə maliyyə-vergi siyasəti aşağıdakı məqsədlərə nail olmaq məqsədini güdür:

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı;
- hakimiyyətin bütün səviyyələrinin iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirmək üçün lazımi həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;
- dövlətin gəlirlərin tənzimlənməsi siyasətinin təmin edilməsi.

Praktikada dövlət maliyyə-vergi siyasətini vergi mexanizmləri vasitəsi ilə həyata keçirir. Vergi mexanizmi vergitutmanın idarə edilməsinin təşkilati-hüquqi forma və üsullarının məcmusudur. Dövlət bu mexanizmə vergi qanunvericiliyi vasitəsi ilə hüquqi forma verir. Vergi mexanizminin yaradılması aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olan ardıcıl prosesdir:

- vergi mexanizminin işlənilib hazırlanması, yəni müasir mərhələdə maliyyə-vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən vergi münasibətlərinin müəyyən edilməsi;
- vergi mexanizminin praktiki tətbiqi;
- vergi münasibətlərinin müəyyən edilmiş forma və üsullarına əməl edilməsinin yoxlanılması, informasiyanın yığılması, vergi mexanizminin

fəaliyyətinin müsbət və mənfi cəhətlərinin aşkar edilməsi üçün nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

- mövcud vergi sisteminin təhlili, onun qiymətləndirilməsi və vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması.

İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış maliyyə-vergi siyasətinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Maliyyə-vergi siyasətinin məqsədləri heç də dayanıqlı və sabit deyildir. Bu və ya digər üsullardan istifadə edilməsi konkret vəziyyətdən asılıdır.

Maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin nail olmağa çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Müasir dünya təcrübəsində vergi ödəyicilərinin vergi yükünün dəyişdirilməsi, vergitutmanın bir formasının digəri ilə əvəz edilməsi, bu və ya digər verginin təsir dairəsinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi və ya ləğvi, differensial vergi dərəcələrinin tətbiqi geniş yayılmışdır. Bu siyasətinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

İqtisadiyyatın vəziyyətindən, dövlətin üstünlük verdiyi məqsədlərdən asılı olaraq maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin müxtəlif metodlarından istifadə olunur.

Maliyyə-vergi siyasətinin üsullarından biri də maksimal vergilər siyasətidir. Bu halda dövlət kifayət qədər yüksək vergi dərəcələri müəyyən edir, vergi güzəştlərini azaldır və çoxlu sayda vergilər tətbiq edir, öz vətəndaşlarından daha çox maliyyə resursları almaq istəyir. Təbii ki, bu cür maliyyə-vergi siyasəti vergi ödəyicisinə praktik olaraq iqtisadi inkişaf üçün heç bir ümid vermir. Buna görə də bu cür siyasət bir qayda olaraq dövlət tərəfindən fəvqəladə hallarda aparılır,

məsələn iqtisadi böhran, müharibə və s. hallarda. Bu cür maliyyə-vergi siyasəti kəskin neqativ nəticələrə səbəb ola bilər ki, bunlar da aşağıdakılardır:

Birincisi, vergiləri ödədikdən vergi ödəyicilərində praktik olaraq maliyyə resursları qalmır ki, bu da geniş təkrar istehsalı mümkünsüz edir. Nəticədə istehsalın bütün sahələrində artım tempi aşağı düşür. İkincisi isə vergidən yayınma halı külləvi xarakter alır. Bu da ona gətirir ki, dövlət ona çatmalı olan bütün vergiləri yığa bilmir. Üçüncüsü isə «kölgə iqtisadiyyatı» külləvi hal alır. Vergidən gizlədilmiş maliyyə resursları istehsalın inkişafına yönəldilmir, xaricdəki bank hesablarına köçürülür. Ona görə də dövlətin vergi siyasəti çox qopartmağa deyil, sahibkarlığın inkişafına kömək etməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi siyasəti büdcə siyasətinin tərkib hissəsi olub, büdcənin gəlir hissəsinin formalaşdırılmasına xidmət edir və büdcənin xərc hissəsi nəzərə alınmadan həyata keçirilə bilməz.

Azərbaycan dövlətinin bu günkü büdcə siyasəti aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

- sosial müdafiə siyasəti;
- istehsal sferasının inkişafı siyasəti;
- «maksimal vergi» siyasəti.

Birinci istiqamət büdcə xərclərinin istehsalın həcmnin artırılmasına yönəldilməsi, ikinci istiqamət büdcə xərclərinin yığım həcmnin artırılmasına yönəldilməsi, üçüncü istiqamət isə büdcə xərclərinin maliyyə vəziyyətinin sağlamlaşdırılmasına yönəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Dövlətin büdcə siyasətinin qeyd olunan hər üç istiqaməti büdcənin formalaşdırılmasının aşağıdakı iki prinsipinə əsaslanır:

- imkanlara əsaslanan büdcə (kəsirsiz və ya az kəsirli);
- tələbata əsaslanan büdcə (böyük büdcə kəsiri).

Birinci prinsipə əsasən büdcənin formalaşdırılması mövcud (aşkar və qeyri-aşkar) imkanlar nəzərə alınmaqla dövlətin bütün mənbələr üzrə gəlirlərinin cəmi hesabına, ikinci prinsipə görə isə tələbata – pul emissiyasına əsasən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının 2014-ci il üçün “Dövlət büdcəsi haqqında” Qanunu Vergi Məcəlləsinə əsaslanan Qanundur. Bu da respublikada aparılan iqtisadi siyasətin, o cümlədən də maliyyə-vergi siyasətinin, mövcud qanunvericilik bazasına əsaslandığını göstərir. İqtisadi siyasətin mövcud elmi və qanunvericilik bazasına əsaslanması isə onun reallıq dərəcəsini artırır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən maliyyə-vergi siyasətinin əsas istiqamətlərini özündə birləşdirən Vergi Məcəlləsi iqtisadi bazisin inkişafını stimullaşdırmaq, rəqabətə davamlı məhsullar istehsal edən müəssisələrin vergi yükünü azaltmaq, müxtəlif üsullarla kapital qoyuluşunu cəlbedici etmək istiqamətində islahatların həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar açır.

Vergi Məcəlləsi Azərbaycan Respublikasında vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Vergi Məcəlləsinin əsas məqsədi aşağıdakı mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsidir:

- ədalətli, sabit, vahid vergi sisteminin bərqərar olunması, vahid vergi məkanında onun bütün elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsinin hüquqi mexanizmlərinin yaradılması;
- sahibkarların və dövlətin balanslaşdırılmış maraqlarının nəzərə alınması;
- vahid vergi hüququ bazasının formalaşdırılması, vergi hüquqpozmalarına görə məsuliyyət sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan vergilərdən başqa digər növ vergilər tətbiq edilə bilməz. Dövlət vergilərinin hər il üçün tətbiq olunan dərəcələri Vergi Məcəlləsində müəyyən edilən dərəcələrdən yüksək ola bilməz.

Respublikada maliyyə-vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradılması, vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması, modernləşdirilmiş istehsal-mülkiyyət sistemi əsasında sabit iqtisadi artım üçün şərait yaradılması;
- maliyyə-vergi siyasətinin mövcud vəsaitlərin yenilik və dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə yönəldilməsi;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və vergi ödəyicilərinin hüquqlarının maksimum qorunması;
- vergi yükünün optimal səviyyədə azaldılması;
- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin Respublikanın digər dövlət orqanları və qeyri-dövlət təşkilatlarının fəaliyyəti, eləcə də ölkənin iqtisadi mühiti ilə əlaqələndirilməsi və maliyyə-vergi siyasətini həyata keçirən orqan və şəxslərin səlahiyyətlərinin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun tənzimlənməsi;
- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmin olunması;
- mövcud vergi sistemində toplanmış təcrübənin mütərəqqi əsaslarını saxlamaqla, müstəqil Azərbaycan Respublikasının strateji məqsədlərini həyata keçirməyə qadir olan intellektual potensialın formalaşdırılmasında inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsinin istifadə olunması;
- sahibkarlıq və investisiya fəallığını təşviq edən, sadə və vergi ödəyicisi tərəfindən başa düşülən vergi sisteminin yaradılması;
- vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinin praktiki cəhətdən rahat olması və minimum inzibati xərclər cəlb etməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması.

1.2. Müasir şəraitdə Azərbaycanın iqtisadi inkişafında maliyyə-vergi siyasətinin rolu

Azərbaycan Respublikasının hazırki iqtisadi inkişaf strategiyası ən əvvəl sabit iqtisadi artıma nail olmağa yönəldilmişdir. Bu məqsədlə keçid dövründə dövlət müxtəlif iqtisadi tənzimləmə vasitələrindən istifadə edir ki, fikrimizcə, bunlardan ən mühümlərindən biri də iqtisadiyyatın vergi tənzimləməsidir. Təbii ki, düşünülmüş maliyyə-vergi siyasəti aparılmadan bazar mexanizminin normal fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyildir.

Bazar münasibətləri dövləti iqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi proseslərindən azad etmir. Bu proseslər isə öz növbəsində dövlətin təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-istehsal fəaliyyətinə bilavasitə müdaxiləsini əhatə etməməlidir. Dövlət bazar mexanizmlərinin fəaliyyəti üçün lazım olan normal şəraiti yaratmalı, bu mexanizmlərdən biri və əsası olan vergilərin köməyi ilə həmin prosesləri tənzimləməlidir.

Məhz vergilərin əsas funksiyalarından biri olan tənzimləmə vasitəsilə dövlət vergi siyasətinin stimullaşdırıcı, məhdudlaşdırıcı və bərpaedici kimi vəzifələrini həyata keçirir.

İqtisadi inkişaf səviyyəsi hətta eyni olan müxtəlif ölkələrdə belə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin səviyyəsi müxtəlifdir. Məsələn, İsveç iqtisadiyyata daha çox təsir göstərən ölkələr sırasına daxildir. ABŞ, Almaniya və Yaponiya kimi ölkələrdə isə tənzimləmə işləri ilə dövlət daha az məşğul olur, ölkənin vergi sistemini yaratmaqla müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün ondan istifadə etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq, vergi siyasəti maliyyə siyasətinin nisbətən müstəqil istiqaməti kimi formalaşır.

Dövlət maliyyə-vergi siyasətini həyata keçirərkən vergilərə məxsus funksiyalara söykənir və aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bu funksiyalardan istifadə edir. Ölkənin iqtisadi vəziyyətindən və iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində dövlətin prioritet hesab etdiyi məqsədlərdən asılı olaraq maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif metodlardan istifadə

olunur. Vergi siyasəti dövlətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla onun həyata keçirilməsinin forma və metodlarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dövlətin vergi siyasətinin əsas prinsipləri, ilk növbədə də vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasının maksimum təmin edilməsi prinsipi öz əksini tapmışdır. Yeni vergi qanunvericiliyində vergi dərəcələri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınmış, müxtəlif kateqoriyalı vergi güzəştləri isə azaldılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, son dövrlər beynəlxalq təcrübədə vergi dərəcələrinin aşağı salınması hesabına vergi güzəştlərinin azaldılması meyilləri artmışdır. Yeni vergi qanunvericiliyinin digər proqressiv cəhətlərindən biri də hər kəsin hansı vergiləri, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödəməli olduğunu Vergi Məcəlləsində dəqiq göstərilməsidir.

Vergi Məcəlləsində orta və kiçik biznesin inkişafı məqsədilə dövrüyyəsi aşağı olan müəssisələr üçün sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilmişdir.

Dövlətin iqtisadi inkişafa mərkəzləşdirilmiş təsirinin alətlərindən biri də vergilərdən istifadə edilməsinin uzun bir tarixə malik olmasıdır. Lakin uzun müddət ərzində onlara iqtisadi siyasətin çevik aləti kimi deyil, yalnız dövlət büdcəsini formalaşdıran mənbələrdən biri kimi baxılmışdır.

Müasir şəraitdə vergilərin funksiyalarını yalnız fiskal məqsədlər, yəni vergiləri yalnız dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini formalaşdırmaq imkanı baxımından məhdudlaşdırmaq olmaz. Belə ki, düzgün seçilmiş vergi strategiyası vasitəsilə dövlət təkrar istehsal prosesini tənzimləyə və iqtisadi böhranların təsirini yumşalda bilər. Məsələn, iqtisadi sistemdə avtomatik sabitləşdirici rolunu oynayan proqressiv xarakterli inflyasiya nəticəsində gəlirlər artdıqda, dövlət həmişə vergi təzyiqini avtomatik olaraq gücləndirir və durğunluq dövründə onu zəiflədir.

Bazar iqtisadiyyatının inkişafı ilə əlaqədar olaraq cəmiyyət inkişaf etdikcə müxtəlif sahələrin inkişafının çevik tənzimlənməsinə tələbat artır, vergilər isə bu cür tənzimləməni təmin etməyə qadir olan alətdir.

Çevik vergi güzəştləri sistemi eyni vaxtda yüksəlişdə olan sahələri çox yüksək inkişaf sürətindən saxlamağa, bununla yanaşı, itkiləri azaltmağa və tənəzzül edən sahələrə kömək göstərməyə imkan yaradır.

Vergi sisteminə qoyulan başlıca tələblərdən biri də tətbiq olunan vergilərin həm say, həm də kəmiyyət etibarı ilə uzun müddət ərzində sabitliyidir. Yalnız bu halda sahibkar xərclərini və gəlirlərini perspektivdə proqnozlaşdırmaq, zaman fasiləsi nəzərə alınmaqla həm istehsal, həm də sosial infrastruktur üçün investisiya proqnozu hazırlamaq imkanı əldə edir.

Vergi sisteminin sabitliyi dövlət büdcəsinin də sabitliyini, onun irimiqyaslı sosial siyasət yeritməsini təmin edir.

Əlverişli vergi mühitinin yaradılması məsələsi xarici investorları narahat edən başlıca problemlərdəndir. Xarici investorları vergi güzəşt və imtiyazlarından daha çox öz fəaliyyətlərini uzun müddətə proqnozlaşdırmağa imkan verən vergi sisteminin sabitliyi və evolyusiyanın müəyyənliyi maraqlandırır. Odur ki, Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqini və qorunmasını, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir.

Maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi metodlarından biri də maksimal vergi siyasətidir. Bu zaman dövlət kifayət qədər yüksək vergi dərəcələri müəyyən edir, vergi güzəştlərini azaldır və vergi növlərinin sayını artırır. Bununla da dövlət bu cür maliyyə-vergi siyasətinin nəticələrini əvvəlcədən fikirləşmədən daha böyük məbləğdə maliyyə resurslarını ölkə vətəndaşlarının əlindən alır.

Həqiqətən də maksimal vergi siyasəti həyata keçirilən zaman hər bir vergi ödəyicisinin və ümumiyyətlə, cəmiyyətin iqtisadi inkişafa heç bir imkanı olmur. Bu cür maliyyə-vergi siyasəti adətən, iqtisadi inkişafın iqtisadi böhran həddinə çatdığı, müharibənin baş verdiyi və digər fəvqəladə hallarda aparılır.

Maksimal vergi siyasəti respublikamızda iqtisadi islahatların başlanğıcının ilk illərində və müstəqil vergi sistemi tətbiq edildikdən sonra aparılmağa başlanmışdır. Bu zaman maksimal vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə kifayət qədər iqtisadi, sosial və hüquqi zəminin olmamasına baxmayaraq, bu siyasət həyata keçirilmiş və aşağıda göstərilən ciddi neqativ nəticələrin alınmasına gətirib çıxarmışdır.

Birincisi, vergilər ödənildikdən sonra vergi ödəyicilərində praktiki olaraq sərbəst maliyyə resursları qalmamış və geniş təkrar istehsal üçün imkan olmamışdır. Ölkə iqtisadiyyatı ilbəlil iqtisadi böhrana doğru irəliləmiş, bütün sahələrdə istehsalın artım tempi sürətlə aşağı düşməyə başlamışdır;

İkincisi, vergidən yayınma halları geniş miqyas almış, bunun nəticəsində də büdcəyə çatacaq vəsaitlərin bir hissəsini sərbəst etmək mümkün olmamışdır. Bu zaman vergi orqanlarında qeydiyyatda olan leqal vergi ödəyicilərinin üçdə biri heç bir vergi ödəməmiş, praktik olaraq hər ikinci vergi ödəyicisi qanunda nəzərdə tutulmuş məbləğdən az vergi ödəmiş və hər altı vergi ödəyicisindən yalnız biri özünün vergi öhdəlikləri üzrə dövlətlə düzgün qaydada və tam həcmdə hesablaşmışdır.

İnkişaf etmiş ölkələrdə vergi yükünün səviyyəsi 1.1 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.1

İnkişaf etmiş ölkələrdə vergi yükünün səviyyəsi¹

Ölkələr	Ümumi daxili məhsulda vergilərin və məcburi ödənişlərin xüsusi çəkisi, faizlə	Ümumi daxili məhsulda vergilərin xüsusi çəkisi, faizlə
Almaniya	42,9	23,1
Belçika	46,4	31,1
Danimarka	52,8	49,7
Fransa	46,3	24,9
İtaliya	42,9	27,4
Avstriya	45,5	29,9
Hollandiya	44,8	26,6
İsveç	54,2	38,1
Böyük Britaniya	33,9	27,7
İspaniya	35,5	21,7
Kanada	36,3	31,0
ABŞ	31,8	22,7
Yaponiya	28,6	18,2

¹ Y.A.Kəlbəyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev "Xarici ölkələrin vergi sistemi".Dərslik.Bakı-2011. 34,6 ç.v. Səh.70

Azərbaycan Respublikasında ÜDM göstəricisi əsasında təyin olunan məcmu vergi yükü göstəricisinin 1992-2013-ci illər üzrə dinamikası 1.2 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.2

Vergi yükü göstəricisinin dinamikası²

İllər	ÜDM-nin həcmi (mln. manat)	Büdcəyə faktiki ödənilmiş vergilər (mln. manat)	Faktiki daxil olmuş vergilər üzrə vergi yükü, %-lə
1992	4,8	0,2	25,3
1993	31,4	0,8	25,0
1994	374,6	5,6	14,9
1995	2133,8	312,2	14,6
1996	2732,6	329,0	12,0
1997	3158,3	419,2	13,3
1998	3440,6	340,4	10,7
1999	3775,1	388,3	10,3
2000	4718,1	510,4	10,8
2001	5315,6	579,6	10,9
2002	6062,5	680,0	11,2
2003	7146,5	823,4	11,7
2004	8530,2	1005,2	12,0
2005	11875,6	1427,7	12,0
2006	15438,3	2716,6	12,2
2007	25228,1	4549,3	18,0
2008	38000,0	5746,6	15,1
2009	41560,6	4237,3	10,2
2010	42354,5	4927,4	11,6
2011	52082,0	5475,1	11,9
2012	53995,0	6025,4	12,0
2013	54300,0	6663,6	12,2
2014	59000,0	7113,6	12,0

Cədvəl məlumatlarından bir neçə vacib nəticə alınır.

Birincisi, dünyanın əksər iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri hal-hazırda ÜDM və milli gəlirin vergi sistemi vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsi üzrə praktiki olaraq maksimal mümkün səviyyəni əldə etmişlər. Ona görə də bu ölkələrin büdcəsinə daxilolmaların sonrakı artımı əsasən vergilərin alınması strukturunda

² <http://www.stat.gov.az/>

dəyişikliklərin edilməsi hesabına mümkündür və bunun da əsasında vergi məbləğlərinin artımı ilə ÜDM həcminin artımı arasında düz asılılıq təmin olunur. Vergi dərəcələrinin artımı və yaxud vergi güzəştlərinin ləğvi bu ölkələrin iqtisadi və sosial həyatında mənfi nəticələrin alınmasına gətirib çıxarır.

İkincisi, cədvəllərlə ilkin tanışlıqdan görüldüyü kimi, respublikada vergi ödəyiciləri üçün vergi yükünün ağırlığı bir o qədər də böyük deyildir. Həqiqətən də, Azərbaycanda vergi yükünün səviyyəsi son altı ildə 20% həddini ötüb keçməmişdir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin qəbulu ilə əlaqədar olaraq 2001-ci il yanvarın 1-dən bu rəqəm hətta təqribən 2-3% aşağı düşmüşdür. Müasir dövrdə respublika iqtisadiyyatının inkişafının fəvqəladə xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla dərin iqtisadi təhlil aparılmalıdır. Bu istiqamətdə hərtərəfli təhlil apardıqda aydın olur ki, 1.2 sayılı cədvəldə verilmiş məlumatlar ciddi təshih olunmalıdır.

Azərbaycanda fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi 25%-dir, halbuki bu rəqəm İsveçdə 72%, Fransada 57%, Almaniyada 42%, ABŞ-da 34%, İsveçrədə 30%-dir.

ƏDV-nin dərəcəsi İsveç və Danimarkada 25%, Almaniyada 20%, İtaliyada 19%, Fransada 18,6%, Azərbaycanda isə 18%-dir.

Respublikamızın vergi sistemində vergilərin ödənilməsi göstəricisinə hansı amillərin təsir etdiyini nəzərdən keçirək.

Birincisi, respublikamızda bu göstərici vergi intizamının zəif olduğu şəraitdə hesablanmışdır. Hesablamalara görə, vergi ödəyicilərinin təxminən 30%-ə qədəri büdcəyə çatması vergiləri düzgün olaraq tam cəhmdə hesablayır və vaxtında büdcəyə ödəyir. Vergi ödəyicilərinin təxminən yarısı bütün qanuni və bir sıra hallarda isə qeyri-qanuni vasitə və üsullardan istifadə edərək özlərinin vergi öhdəliklərini azaltmağa çalışırlar. Qalan vergi ödəyiciləri isə ümumiyyətlə vergi ödəmirlər.

Vergi islahatının prinsipləri iki istiqamətdə qruplaşdırılır. Birinci istiqamət adətən vergi sistemində edilən dəyişikliklərin beynəlxalq qaydalara uyğunluğunu əks etdirir. Bu klassik prinsipə riayət edilməsi vergi islahatını ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının mühüm amilinə çevirir. İkinci istiqamətə hər bir ölkənin sosial-

iqtisadi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq vergi islahatı həyata keçirilən zaman müəyyən edilən prinsiplər daxildir. Lakin bu qrupa daxil olan prinsiplər öz məzmununa görə eyni olmur. Eyni zamanda burada islahatın prinsipləri iki yarımqrupa ayrılır. Birinci yarımqrupa daxil olan prinsiplər sabit vergi sistemində malik olan ölkələr üçün xasdır və bu da vergiqoymanın klassik prinsipinə daha yaxındır. İkinci yarımqrup prinsipləri vergi sistemini beynəlxalq standartlara, mütərəqqi vergi konsepsiyalarına müvafiq olaraq formalaşdıran ölkələr həyata keçirir. Bütün bu prinsiplərin məzmununu açmaq üçün bir sıra dünya ölkələrinin təcrübəsinə nəzər yetirək. Belə ki, ABŞ, Almaniya və İngiltərə kimi ölkələr vergi islahatını həyata keçirərkən əsasən aşağıdakı ilkin prinsiplər əsas götürülür :

1. Vergi islahatının aparılması dövrünün məqsədəuyğunluğu. Bəzən vergi qanunvericiliyindəki dəyişikliklər maliyyə ilinə təsadüf edir ki, bu da sahibkarların təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinə xeyli mənfi təsir göstərir. Ona görə ki, bu dövrdə onlar artıq öz kapitalını iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında yerləşdirmiş olur, habelə müəyyən maliyyə müqavilələri və ticarət sazişləri bağlamış olurlar. Belə vergi dəyişikliklərindən irəli gələn itkilər yalnız biznes baxımından deyil, həm də büdcəyə daxil olan vergi məbləğində də özünü göstərir.

2. Vergi qanunvericiliyində edilən istənilən dəyişikliklər hər bir vergi ödəyicisinə aydın olmalıdır. Deməli, vergi islahatının ən mühüm prinsiplərindən biri də onun aşkarlığı və vergi ödəyiciləri arasında geniş aydınlaşdırıcı metodiki işlərin aparılmasıdır.

3. Təcrübə göstərir ki, vergi dərəcələrinin son hədd səviyyəsində aşağı salınması vergidən yayınma hallarının azalması ilə nəticələnir. Bu prinsipə riayət edilməsi digər tərəfdən də ölkədə investisiya üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və gəlirlərin leqallaşdırılmasına səy göstərilməsinə səbəb ola bilər.

4. Vergi islahatı aparılarkən onun digər sosial-iqtisadi siyasət tədbirləri (pul-kredit, xarici iqtisadi əlaqələr və s.) ilə uzlaşdırılması da mühüm prinsiplərdəndir.

5. Növbəti vergi düzəlişlərinə başlamazdan əvvəl onların yaxın müddətdə verəcəyi səmərəni dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. İstənilən vergi islahatının həyata keçirilməsi ölkənin vergi sisteminin konseptual əsaslarına uyğun olmalı,

iqtisadiyyatın səmərəli inkişafını, habelə bütün təsərrüfat subyektlərinin və bütövlükdə əhalinin sosial-iqtisadi maraqlarını nəzərə almalı və təmin etməlidir.

1.3. Vergi siyasətinin təkamülü

Azərbaycan Respublikasında Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi altında əsaslı demokratik islahatlar, o cümlədən onun tərkib hissəsi olan iqtisadi islahatlar aparılmağa başlandı.

1995-ci ildən başlayaraq Respublikada həyata keçirilən məqsədyönlü iqtisadi islahatlar ölkə iqtisadiyyatında mövcud olan böhranın qarşısının alınmasına, iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafında dinamik artıma gətirib çıxarmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi islahatlarının yuxarıda göstərilən istiqamətləri 2001-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvədə olan və vergi münasibətlərinin bütün mərhələlərinin tənzimlənməsinin hüquqi əsasını qoyan Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində öz əksini tapmışdır.

Bu gün inamla qeyd etmək olar ki, keçmiş prezidentimiz H.Əliyevin vergi sisteminin inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsində Respublikamızda bazar münasibətlərinə adekvat çevik vergi siyasətini həyata keçirməyə qadir, beynəlxalq standartlara uyğun dövlət vergi xidməti formalaşmaqdadır. Bu xidmət qarşısına qoyulmuş vəzifələri layiqincə həyata keçirir və dövlətimizin əsas iqtisadi dayaqlarından birinə çevrilmişdir.

Respublikanın vergi sistemində həyata keçirilən islahatların məntiqi nəticəsi olaraq vergi administrasiyası modernləşmiş, sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli vergi mühiti yaradılmışdır ki, bunun da nəticəsində vergi xidmətinin fəaliyyətinin səmərəliliyi artmış, sahibkarların və iş adamlarının sayı çoxalmış, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatı son illərdə yüksək sürətlə inkişaf edir. Möhtərəm prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan uğurlu iqtisadi siyasət öz bəhrələrini verməkdədir.

Təbii ki, iqtisadi uğurlar nəticə etibarilə fiskal göstəricilərdə öz əksini tapır.

2014-cü il ərzində Azərbaycanda 59,0 mlrd. manatlıq və ya əvvəlki ilə müqayisədə 2,8% çox ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsal olunub.

ÜDM-nin hər nəfərə düşən həcmi 6 min 265 manat, yaxud 7 min 986 ABŞ dolları təşkil edib və 2013-cü ilə nisbətən 1,5% artıb. Bu dövrdə ölkə rezidentləri tərəfindən cari qiymətlərlə 87,9 mlrd. manatlıq məhsul istehsal olunub və xidmətlər göstərilib ki, bu da 2013-cü ildəkindən 2,8 mlrd. manat çoxdur. Məhsul istehsalına sərf edilmiş mal və xidmətlərin dəyəri 28,9 mlrd. manat və ya məhsul və xidmətlər buraxılışının 32,9%-ni təşkil edib.

2014-cü ildə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda əlavə dəyər 7,0% artıb, onun ÜDM-də xüsusi çəkisi 61,0%-dək yüksəlib. Ümumi daxili məhsulun 39,0%-i neft-qaz sektorunun payına düşüb və əvvəlki ilə nisbətən 2,9% azalıb. Bu dövrdə sənayedə 24,5 mlrd. manatlıq, yaxud ümumi daxili məhsulun 41,5%-i qədər, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıqda 3,1 mlrd. manatlıq (müvafiq olaraq 5,3%), tikintidə 7,4 mlrd. manatlıq (12,5%) əlavə dəyər yaradılıb.

ÜDM-in əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən artım sürəti (faizlə) 1.3 sayılı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.3

ÜDM-in əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən artım sürəti (faizlə)³

Göstərici	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
ÜDM-in əvvəlki ilin eyni dövrünə nisbətən artım sürəti (faiz)	111.2	110.2	126.4	134.5	125.0	110.8	109.3	105.0	100.1	102.2	105.8

ÜDM istehsalının 33,4%-i xidmət sahələrinin, o cümlədən 7,9%-i ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri üzrə xidmətlərin, 4,5%-i nəqliyyat və anbar təsərrüfatının, 2,2%-i turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətləri sahəsinin, 1,8%-i informasiya və rabitə xidmətlərinin, 17,0%-i isə sosial və digər

³ <http://www.azstat.org>

xidmət sahələrinin payına düşüb. Məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM-nin 7,3%-ni təşkil edib.

Son 5 ildə iqtisadiyyatın artımı əsasən qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına təmin olunmuş, ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi 47 faizdən 60 faizə çatmışdır.

Ötən illər ərzində müasir infrastruktur təminatının yaradılması, çoxsaylı layihələrin icrası, biznes və investisiya mühitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, regionların inkişafı strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün möhkəm təməl formalaşdırmışdır.

Bununla yanaşı, sənayeləşdirmə siyasəti, xüsusilə qeyri-neft sənayesinin, habelə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının, kənd təsərrüfatının, turizmin inkişafı ilə bağlı görülən kompleks işlər, tranzit potensialının reallaşdırılması və digər tədbirlər qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafına təkan vermiş, mürəkkəb regionda yerləşən ölkəmizin enerji, ərzaq, nəqliyyat və ekoloji təhlükəsizliyinin gücləndirilməsini, əhalinin rifahının davamlı yüksəlməsini təmin etmişdir.

Əldə olunmuş nailiyyətlər, eləcə də bəzi ölkələrdə yaşanan ciddi iqtisadi problemlər, valyuta və enerji bazarlarında kəskin təlatümlər fonunda 2014-cü ildə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının uğurlu yekunları Prezident İlham Əliyevin inkişaf modelinin alternativsiz olduğunu bir daha göstərir. Təsadüfi deyil ki, ötən il Dünya İqtisadi Forumunun növbəti hesabatında Azərbaycan 144 ölkə arasında 38-ci olmaqla artıq 6 ildir ki, MDB ölkələri arasında birincidir.

Ötən il ümumi daxili məhsulun real artım tempi 2,8 faiz təşkil etmişdir ki, bu da, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qeyri-neft sektorunun 7 faizlik artımı hesabına təmin olunmuşdur. Xarici dövlət borcunun ümumi daxili məhsula nisbəti 9 faiz civarında olmuş, strateji valyuta ehtiyatları xarici borcu dəfələrlə üstələməklə 5 illik idxal səviyyəsinə çatmışdır.

Dövlət büdcəsinin gəlirləri 18,4 milyard manat, xərcləri isə 18,7 milyard manat təşkil etmiş, qeyri-neft sektorundan dövlət büdcəsinə daxilolmalar 19,5 faiz

artmışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının uğurlu nəticəsi olaraq regionlardan vergi daxilolmaları 9,8 faiz artmışdır.

Ötən il ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu 27 milyard dollar, o cümlədən daxili investisiyalar 16 milyard dollar, xarici investisiyalar 11 milyard dollar təşkil etmişdir. Dövlət investisiyaları hesabına Şəmkirçay dəryaçası, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının birinci mərhələsi və digər obyektlər istifadəyə verilmiş, bir sıra magistral və 1 milyon nəfərə yaxın əhalisi olan 597 yaşayış məntəqəsini birləşdirən 1295 kilometr kənd yolları çəkilmişdir.

Prezident İlham Əliyev tərəfindən 2014-cü ilin “Sənaye ili” elan edilməsi və bu çərçivədə təsdiq edilmiş tədbirlər planının icrası qeyri-neft sənayesinin inkişafına yeni impuls vermişdir. Belə ki, 2014-cü ildə 230-dan çox sənaye müəssisəsi açılmış, mövcud sənaye müəssisələrinin istehsal gücləri genişləndirilmişdir.

2014-cü ildə aqrar sektorda dövlət dəstəyi tədbirləri davam etdirilmiş, istehsalçılara əlavə güzəştlər tətbiq edilmişdir. Hazırda kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlardan və su resurslarından səmərəli istifadə olunması məqsədilə dövlətin dəstəyi ilə 12 rayonda 30 min hektardan artıq sahədə 19 iri fermer təsərrüfatının yaradılması işləri aparılır.

“Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” uyğun olaraq ötən il biznes və investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, o cümlədən prosedurların sadələşdirilməsi, elektron xidmətlərin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması və digər istiqamətlər üzrə işlər davam etdirilmişdir.

2014-cü ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 5560 sahibkara 50 faizi qaytarılmış vəsait hesabına olmaqla 295 milyon manat güzəştli kredit verilmişdir. Bu layihələr üzrə 12500-dən çox yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. Fond tərəfindən maliyyələşdirilmiş güzəştli kreditlər hesabına 2014-cü ildə 39 iri istehsal, emal və infrastruktur müəssisəsi istifadəyə verilmişdir. 2015-ci ildə isə daha 81 müəssisənin istifadəyə veriləcəyi gözlənilir. Kiçik sahibkarlıqla məşğul olan vətəndaşların uzun illərdir ki, üzləşdikləri girov probleminin həlli məqsədilə

bank olmayan kredit təşkilatları ilə qurulmuş əməkdaşlıq onlara kredit almaq imkanını verir, fermerlər arasında kooperasiya əlaqələrini gücləndirir.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, ötən il də əhalinin rifahı yüksəlməkdə davam etmiş, inflyasiya 1,4 faiz təşkil etdiyi halda əhalinin gəlirləri 4,8 faiz, orta aylıq əmək haqqı 4,2 faiz artaraq 443 manata çatmışdır. Dövlət büdcəsindən sosialyönümlü xərclərə 9,9 faiz, o cümlədən sosial müdafiə və sosial təminat xərclərinə 12,6 faiz çox vəsait yönəldilmişdir.

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə 7 milyard 113 milyon 622,4 min manat vəsait daxil olmuş, proqnoza 100,2 faiz əməl edilmişdir. Bu məbləğin 32,4 faizi mənfəət vergisinin, 28,8 faizi əlavə dəyər vergisinin, 13,8 faizi fiziki şəxslərin gəlir vergisinin, 10,4 faizi aksizlərin, 15 faizi isə digər vergilərin payına düşür.

Qeyri-neft-qaz sektoru üzrə büdcəyə 4 milyard 306 milyon 486,5 min manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da ötən illə müqayisədə 14,5 faiz çoxdur.

Vergi Məcəlləsinə müvafiq olaraq fiziki şəxslərin gəlir vergisi aylıq və illik gəlirin məbləğindən asılı olaraq 6 pilləli şkaladan ibarət olmaqla 6 dərəcə, yəni 0%, 12%, 20%, 25%, 30% və 35% dərəcə əsasında hesablanırdı. 2002-ci il yanvarın 1-dən dərəcələrin sayı azaldılaraq 4 dərəcənin, yəni 0%, 12%, 25% və 35% mövcud olduğu 4 pilləli şkala sisteminə keçilmişdir. Ölkədə həyata keçirilən sosial siyasətin və 2006-cı ilin əvvəlində həyata keçirilən denominasiyanın tələblərini nəzərə alaraq 01.01.2006-cı il tarixindən gəlir vergisinin hesablandığı cədvəl daha da sadələşdirilmiş və 2 dərəcənin – 14% və 35% mövcud olduğu 2 pilləli şkala sisteminə keçilmişdir. Vergi məəcəlləsinin 101.2 –ci maddəsinə edilən dəyişikliklər nəticəsində fiziki şəxslərin gəlir vergisinin hesablanmasına ciddi dəyişikliklər olub. Beləki artıq 2000 yox 2500 manata qədər aylıq gəlirdən 14% vergi tutulur, 2500 manatdan çox olan aylıq gəlirdən isə 30% yox, 25% gəlir vergisi tutulur.

Ümumiyyətlə, son beş ildə vergi dərəcələrinin aşağı salınması prosesi qismən sabit xarakter daşısa da, vergi yükünün aşağı salınması tendensiyası dayanmamışdır. Vergilərin iqtisadi fəallığa uzunmüddətli stimullaşdırıcı təsirini

təmin etmək və müəssisələrin maliyyə imkanlarının artırılması məqsədilə mənfəət vergisinin dərəcəsi 2004-cü ildəki 25 faizdən 24 faizə, 2008-cı ildə isə 20 faizə endirilmişdir.

Vergilər Nazirliyi yaradıldıqdan dərhal sonra respublikanın vergi xidmətinin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini əhatə edən köklü islahatlar aparılmasına başlanılmışdır və bu islahatlar hazırda davam etdirilir.

Kadr islahatları sahəsində müəyyən işlər görülmüş, öz vəzifə funksiyalarını layiqincə yerinə yetirə bilməyən işçilər tutduqları vəzifələrdən kənarlaşdırılmış, vergi orqanlarının yüksək peşəkarlığa malik mütəxəssislərlə komplektləşdirilməsi üçün əməli tədbirlər görülmüşdür.

Yerli və xarici iş adamlarının fəaliyyətinə vergi orqanları tərəfindən əsassız müdaxilələrin qarşısının alınması məqsədilə vergi ödəyicilərində aparılan dövrü yoxlamalar ləğv edilmiş və bu yoxlamaların yalnız zərurət yarandıqda aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, səyyar vergi yoxlaması qaydalarında da dəyişiklik edilmişdir. Belə ki, növbəti səyyar vergi yoxlamalarının vergi ödəyicilərində ildə bir dəfədən çox olmayaraq keçirilməsi və bir aydan artıq davam etməməsi, belə yoxlamalar keçirildikdə vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicisinə vergi yoxlamasının başlanmasından azı 15 gün əvvəl yazılı bildiriş göndərilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

2013-cü ildə regionlardan dövlət büdcəsinə vergi ödənişlərinin həcmi 539 milyon manat olmuşdur. Ümumiyyətlə, son illər regionlardan dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının əhəmiyyətli dərəcədə artması müşahidə edilir ki, bu da bölgələrdəki iqtisadi fəallığın artmasının və vergiyə cəlb olunan yeni müəssisələrin çoxalmasının nəticəsidir.

Son illər vergi nəzarəti tədbirləri sahəsində görülən işlərdən, o cümlədən operativ nəzarət tədbirləri, səyyar və kameral vergi yoxlamalarından, eləcə də vergi hüquqpozmaları ilə mübarizə sahəsində görülən işlərdən danışan nazir müavini bildirmişdir ki, vergi inzibatchılığında səmərəli mexanizimlərin tətbiqi sayəsində vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsinə olan borclarının məbləği ötən il 9%, borclu vergi ödəyicilərinin ümumi vergi ödəyicilərinin sayında xüsusi çəkisi

3,4%-ə qədər azalmışdır. İl ərzində respublika üzrə 9504 vergi ödəyicisində, o cümlədən 5874 hüquqi şəxsə və 3630 fiziki şəxsə səyyar vergi yoxlaması keçirilmiş, yoxlamaların sayı 2012-ci illə müqayisədə 14,8% azalmışdır. 2013-cü il ərzində faktiki fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin 4,2%-i səyyar vergi yoxlaması ilə əhatə edilmişdir. Hesabat ilində kameral vergi yoxlamaları ilə 269,4 milyon manat əlavə vəsait hesablanmışdır ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 42,3 milyon manat və ya 18,6% çoxdur. Aparılmış kameral vergi yoxlamaları nəticəsində 2013-cü ildə dövlət büdcəsinə cəmi 73,5 milyon manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 20,7 milyon manat və ya 39,1% artıqdır. Cari ildə bu istiqamətdə tədbirlərin gücləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

ƏDV üzrə səyyar yoxlamalarda 2014-cü ildə vergi ödəyicilərinin təqribən 40%-i tərəfindən vergi qanunvericiliyinin pozulması hallarına yol verilmişdir. Əsas səciyyəvi pozulmalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- vergi orqanlarına verilən məlumatlarla jurnal-orderdəki məlumatların uyğun gəlməməsi;
- vergi ödəyiciləri tərəfindən ayrı-ayrı dövrlərdə aşkar edilən səhvlər barədə bəyannamələrin vergi orqanlarına verilməməsi;
- təşkilatın öz şəxsi istehlakı üçün əmtəə satışının (halbuki, bu halda çəkilən xərclər istehsal və tədavül xərclərinə aid edilir) vergiyə cəlb olunan dövriyyəyə daxil edilməməsi;
- qarşılıqlı yoxlama qeydi üzrə göndərilmiş mal-material qiymətlilərinin satışının vergiyə cəlb olunan dövriyyəyə daxil edilməməsi;
- ƏDV-dən azad edilmiş məhsulun istehsalında istifadə edilən mal-material qiymətliləri üzrə ƏDV-ni büdcə hesabına silmək;
- zəruri sənədlər olmadan ixrac olunan malların istehsalında istifadə olunan mal-material qiymətliləri üzrə ƏDV-nin büdcə hesabına silinməsi.

Azərbaycan Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət üzrə Dövlət Agentliyi ilə birlikdə «Asan imza» layihəsinin, elektron və mobil imzaların tətbiqi məqsədilə

Vergilər Nazirliyinin Sertifikat Xidməti Mərkəzinin fəaliyyətə başladığını artıq mobil rəqəmsal imza sahiblərinin sayının 23 min nəfəri, mobil elektron imzanın istifadəsi üzrə əməliyyatların ümumi sayının isə 2 milyonu ötdüyünü diqqətə çatdırmışdır. Bildirilmişdir ki, fevralın 19-da Azərbaycanın nümayəndə heyəti Brüsseldə Avropa Parlamentində Mobil İmza (Asan İmza) xidmətinin təqdimatını keçirəcək.

Bakı şəhərində Vergi ödəyicilərinə yeni xidmət mərkəzinin və genişləndirilmiş «195» Çağrı Mərkəzinin istifadəyə verilməsi ötən ilin ən mühüm hadisələri kimi qiymətləndirilmişdir. Nazirlik tərəfindən vergi ödəyicilərinə göstərilən elektron xidmətlərin sayı artırılaraq 51-ə çatdırılmışdır. Hazırkı vəziyyətdə ölkədə Vergilər Nazirliyi ən böyük sayda elektron xidmətlər göstərən dövlət qurumudur. Bu gün vergi ödəyicisi vergi orqanına gəlmədən qeydiyyatdan tutmuş bəyannamələrin göndərilməsi və vergilərin ödənişinə qədər dövlət qarşısında bütün vergi öhdəliklərini distant formatda yerinə yetirə bilir.

2013-cü ildə sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin qeydiyyatının «ASAN xidmət» mərkəzləri vasitəsilə də aparılması təmin edilmişdir. Ölkə başçısının «Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında» 23 may 2011-ci il tarixli fərmanının icrası ilə bağlı son illərdə biznesin qeydiyyatı sahəsində aparılan islahatlar öz bəhrəsini verməkdədir. Fərdi sahibkarların e-qeydiyyat sistemi vasitəsilə 2013-cü ildə 27414 fiziki şəxsin vergi uçotuna alınması təmin edilmişdir. Ümumilikdə isə e-qeydiyyat sistemi tətbiq ediləndən 2014-cü il yanvarın 1-dək 82500 fərdi sahibkar elektron qaydada qeydiyyata alınmışdır. Vergi və rüsumların internet vasitəsilə ödənilməsi üçün elektron ödəniş sisteminin tətbiqinə başlanılmışdır. Ötən il 174,1 milyon manatdan artıq vəsait dövlət büdcəsinə elektron qaydada ödənilmişdir ki, bu da 2012-ci illə müqayisədə 2 dəfə çoxdur.

Vergilər nazirinin 27 dekabr 2013-cü il tarixli əmri ilə «Yerli (bələdiyyə) vergilərin ödəyiciləri olan fiziki şəxslərin və sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin uçota alınması ilə bağlı Metodiki Vəsait» və «Yerli (bələdiyyə) vergi və ödənişlərin hesablanması, ödənilməsi və uçotu ilə bağlı Metodiki Vəsait» təsdiq

edilmişdir. 2014-cü ildə yerli özünüidarəetmə orqanlarında İKT-nin tətbiqini genişləndirmək məqsədi daşıyan «Bələdiyyələrin vergi informasiya sistemi» pilot layihəsinin Binəqədi rayonunda tətbiqinə başlanmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, görülmüş tədbirlər biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən «Doing Business-2014» reyting hesabatında ölkənin mövqeyinin möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Həmin hesabatda Azərbaycan Respublikası əvvəlki hesabatla nisbətən «Biznesə başlama» indikatoru üzrə 6 pillə irəliləyərək 189 ölkə arasında 16-cı yerdən 10-cu yerə yüksəlmişdir. Eyni zamanda, hesabatda «Vergi ödənişi asanlıığı» (Paying taxes) göstəricisi 2 pillə yaxşılaşmışdır. Məlumat üçün qeyd edək ki, 2014-cü il üçün bəyannamələrin doldurulması və vergilərin ödənilməsinə sərf olunan illik vaxt göstəricisi 2007-ci ilə nisbətən 4,7 dəfə azalaraq 1000 saatdan 214 saata düşmüşdür.

2013-cü ildə 7048 POS-terminal aparatı qeydiyyatla alınmış, 2014-cü il yanvarın 1-dək qeydiyyatda olan POS-terminalların ümumi sayı 31885-ə çatmışdır. Hazırda respublikada ticarət və xidmət obyektlərində 32 mindən artıq POS-terminal quraşdırılıb.

Muzdlu işlə əlaqədar əməkhaqqından tutulan gəlir vergisi üzrə vergitutma bazasının və qeyri-leqal məşğulluğun leqallaşdırılması sahəsində nəzərdə tutulan tədbirlər barədə vurğulanmışdır ki, 2013-cü ildə əmək münasibətlərinə vergi nəzarətinin gücləndirilməsi nəticəsində respublika üzrə 57853 vergi ödəyicisi üzrə 200973 yeni əmək müqaviləsinin bağlanması təmin edilmişdir. Bununla bir vergi ödəyicisi üzrə əlavə bağlanmış əmək müqaviləsinin sayı 3,5-ə çatmışdır.

2014-cü ildə vergi sistemində həyata keçirilən islahatlar, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi, vergi inzibatçılığı sahəsində reallaşdırılan əlavə tədbirlər, vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində aparılmışdır.

2015-ci ildə vergi ödəyicilərinə xidmət sisteminin təkmilləşdirilməsi və maarifləndirmə fəaliyyətlərinin gücləndirilməsi, e-auditin tətbiqi üzrə kompleks tədbirlərin görülməsi, vergi inzibatçılığının səmərəliliyinin artırılması, e-ticarətə

vergi nəzarətinin təşkili, vergi borclarının alınması mexanizminin və vergidən yayınma halları üzrə istintaq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, nağdsız ödənişlərin stimullaşdırılması, əmək münasibətlərinə vergi nəzarətinin gücləndirilməsi, bələdiyyələrdə vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsi sahəsində metodiki rəhbərliyin həyata keçirilməsi və digər tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Vergi ödəyiciləri istənilən vaxt vergi orqanlara müraciət edərək ərizə, bəyannamə, anket və s. blank formaları əldə edə, onların doldurulması barədə izahat ala, normativ-hüquqi və digər məlumat xarakterli sənədlərlə tanış ola, qüvvədə olan vergilər, onların hesablanması, ödənilməsi qaydaları, vergi ödəyiciləri, vergi orqanları və onların vəzifəli şəxslərinin hüquq və vəzifələri və s. onları maraqlandıran məsələlər barədə əvəzsiz olaraq şifahi və yazılı məlumat ala bilirlər. Bundan başqa Vergilər Nazirliyində AVİS proqramı fəaliyyətə başlamış, vergi ödəyiciləri ilə internetlə birbaşa ünsiyyət sistemi yaradılmışdır.

Vergi orqanlarının gördüyü işlərin şəffaflığını təmin etmək məqsədi ilə vergi orqanlarının fəaliyyətinə dair Statistik məcmuə nəşr olunmuş, Vergilər Nazirliyinin mətbua orqanı olan «Vergilər» qəzeti, «Azərbaycanın vergi xəbərləri» jurnalı təsis olunmuş, nazirliyin «taxes.gov.az» internet saytı, 195 sayılı telefon xidməti yaradılmışdır.

Azərbaycanda vergi xidmətinin modernləşdirilməsi prosesinə yeni əsrin ilk illərindən başlanmışdır. Azərbaycanın vergi xidməti son illər əsaslı modernizasiya prosesindən keçmiş, onun texnoloji imkanları genişləndirilmiş, vergi inzibətçiliyi təkmilləşdirilmişdir. İqtisadi sahədə keçid dövrünü başa vurmuş Azərbaycanda çevik vergi siyasətini həyata keçirməyə qadir, beynəlxalq standartlara cavab verən müasir vergi xidməti formalaşmışdır. Azərbaycanın müasir vergi xidməti ölkənin iqtisadi qüdrətinin güclənməsi, nəhəng regional layihələrin həyata keçirilməsi işlərinə öz töhfəsini verməkdədir.

Bununla da müstəqil dövlətimizin vergi siyasəti iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsinə, iqtisadi tənzimləmədə və fiskal siyasətin həyata keçirilməsində aparıcı amilə çevrilmişdir. Azərbaycanın vergi sistemi son illər ölkənin inkişaf sürətinə uyğun təkmilləşmə və tərəqqi yolu keçərək tam institusional quruma

cevrilmişdir. Vergi ödəyicilərinə göstərilən elektron xidmətlərin sayı və keyfiyyəti yüksəlmiş, vergi bəyannamələrinin, ƏDV hesab fakturalarının, habelə vergi borclarının elektron formada verilməsi təmin olunmuşdur. Respublikamızda vergi xidmətinin modernləşdirilməsi vergi ödəyicilərinə xidmət sahəsində də bir sıra yeniliklərin tətbiqinə səbəb olmuşdur. Qısa müddət ərzində ölkənin bu sahədə başlıca qanunvericilik aktının - Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsinə nail olunmuşdur. Bu mürəkkəb bir prosesdir, belə bir Məcəllənin qəbulu uzun müddət və böyük zəhmət tələb edən prosesdir.

Azərbaycan son 10 ildə ölkədə vergiyükünün aşağı salınması, vergi menecmentinin müasirləşdirilməsi, vergi xidmətində informasiya texnologiyalarının tətbiqi və genişləndirilməsi istiqamətində çox ciddi nailiyyətlərə imza atmışdır. Ölkəmiz səmərəli nəzarət mexanizmləri qurmağa, iqtisadiyyatın dəyişən və sürətlə artan həcmində adekvat çevik vergi sistemi yaratmağa nail olmuşdur.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ REGIONLARIN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF SƏVIYYƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. Regional iqtisadi inkişafın təhlili və qiymətləndirilməsi

SSRI dövründə bütün müttəfiq respublikalar kimi, Azərbaycan Respublikası da Ittifaqın bir regionu hesab edilirdi ki, bu da respublikanın müstəqil və mövcud potensialına uyğun sosial-iqtisadi siyasət yürütməyə imkan vermirdi. 90-cı illərin əvvəllərində öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Respublikası dünya ölkələri ilə sərbəst şəkildə siyasi və iqtisadi münasibətləri inkişaf etdirmək üçün əlverişli imkan qazandı. Beləliklə də, əhəmiyyətli coğrafi-strateji mövqeyə, zəngin təbii resurslara və əlverişli iqlim şəraitinə malik olan respublikamızda geniş miqyasda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə başlandı.

Təbii ki, digər respublikalar kimi, Azərbaycan Respublikası da müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra yeni iqtisadi münasibətlərə keçidlə bağlı bir çox problem və çətinliklə üzləşdi. Uzun illərdən bəri mövcud olan iqtisadi əlaqələrin pozulması bir çox istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin dayanmasına və ya məhdudlaşdırılmasına səbəb oldu. Bu səbəbdən idi ki, 1991-1995-ci illərdə ölkədə iqtisadi böhranın dərinləşməsi və istehsal həcmində aşağı düşməsi müşahidə edilirdi. Bütün bunlar isə, son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinin pisləşməsinə gətirib çıxarırdı. Yalnız 1995-ci ildən sonra hökumətin beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə birgə hazırladığı iqtisadi proqramların həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatında tənəzzülün qarşısı alındı və iqtisadi yüksəliş üçün zəmin yarandı.

Hazırda Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar iqtisadi proseslərin maksimum liberallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Son illər iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində görülən işlər milli iqtisadiyyatın sürətli tərəqqisini təmin etməklə yanaşı, cəmiyyətdə gedən demokratikləşmə prosesini tamamlayır və onun daha da intensivləşməsi üçün şərait yaradır. Ölkədə bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində atılan addımlar, ilk növbədə iqtisadi fəallığın və təşəbbüskarlığın artmasına kömək etdi. Artıq sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əvvəllər mövcud olmuş

əksər manelər aradan qaldırılmış, özəl sektorun inkişafı üçün hərtərəfli dövlət qayğısı təmin olunmuş və bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun yaradılmış xüsusi təsərrüfatlar istər ölkənin iqtisadi inkişafının, istərsə də ölkədə ÜDM-in formalaşmasının lokomotivinə çevrilmişdir. Bütün bunlarla yanaşı, hazırki sürətli iqtisadi artıma, milli iqtisadiyyatın proporsional inkişafına, beynəlxalq aləmə geniş siyasi-iqtisadi integrasiyaya, eləcə də dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinə məxsus səviyyələrlə müqayisə ediləcək makroiqtisadi göstəricilərə birdən-birə nail olunmamış və bu yolda ölkə iqtisadiyyatı bir neçə inkişaf mərhələlərini keçmişdir. Ona görə də, regionların müasir sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini təhlil etməzdən öncə, milli iqtisadiyyatın inkişaf mərhələlərinin nəzərdən keçirilməsi daha məqsədəuyğundur.

Araşdırmalardan aydın olur ki, Azərbaycan Respublikasının mövcud iqtisadi inkişafa nail olmasında əsas rol oynamış müasir potensialın formalaşması XX əsrin 70-ci illərinə təsadüf edir. Məhz bu dövrdə ölkədaxili təbii-iqtisadi şərait nəzərə alınaraq təsərrüfat sahələrinin ixtisaslaşdırılması və istehsal sahələrinin bu zəmin üzərində inkişaf etdirilməsi ön plana çəkilmişdir. 1970-1982-ci illər ərzində respublikada aqrar, sənaye və sosial infrastruktur sahələrində yenidənqurma işləri aparılmışdır. Həyata keçirilən tədbirlər milli iqtisadiyyatda yeni dönüş mərhələsinin yaranmasına, məhsuldar qüvvələrin inkişafına əsaslanan yeni kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərinə səbəb olmuşdur. Ölkənin ayrı-ayrı bölgələrində təbii, istehsal və əmək resurslarından səmərəli istifadə olunması kənd təsərrüfatı, aqrar sənaye və digər sahələrin iqtisadi inkişafın xüsusi rol oynamışdır.

Araşdırmalardan aydın olur ki, I inkişaf mərhələsi kimi nəzərdən keçirilən 1991-1995-ci illərin ən mühüm müsbət nəticəsi onunla izah olunur ki, 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının əldə etdiyi müstəqillik və suverenlik, məhz bu illər əzində iqtisadi, siyasi və sosial sahədə qazanılmış nailiyyətlərlə möhkəmləndirilmiş və milli iqtisadiyyatın gələcək sürətli inkişafına təminat verən güclü bünövrənin formalaşdırılması ilə bu müstəqillik əbədləşdirilmişdir. Hal-hazırda da ölkənin ümumi iqtisadi inkişafının, dünya bazarına çıxışının və

beynəlxalq aləmə inteqrasiyasının mühüm qarantlarından biri olan “Əsrin müqaviləsi” də məhz, I mərhələdə - 1994-cü ildə imzalanmışdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, II mərhələ daha çox ölkədə iqtisadi islahatların bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılması, bazar münasibətlərinə keçidin və davamlı inkişafın təmin edilməsi ilə xarakterizə olunur. 1996-1997-ci illərdən başlayaraq milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin böhran vəziyyətindən çıxarılması, dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin stabilləşdirilməsi, ölkənin iqtisadi vəziyyətini xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilərin artan istiqamətdə dəyişməsi və s. ölkədə həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasəti kökündən dəyişməyə və bu siyasətin, artıq tarazlığın, sabitliyin bərpasına deyil, əhalinin yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətləndirməyə imkan verdi. Bu mərhələdə bazar iqtisadiyyatına keçidi daha da genişləndirmək, iqtisadiyyatın bütün sahələrində sabit sürətli artımı davam etdirmək və əhalinin həyat səviyyəsini tədricən yüksəltmək siyasəti ön plana keçdi.

Ümumiyyətlə sosial-iqtisadi inkişafın 1996-2001-ci illəri əhatə edən bütün dövrü iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə dair qısa və orta müddətli Dövlət Proqramlarının qəbul edilməsi, inzibati amirlik sistemində xas tənzimləmənin, tədricən proqram tənzimləməsi ilə əvəz olunması, hər bir sahədə sabitliyin təmin edilməsi və gələcək daha da sürətli inkişafı təmin edəcək bazanın formalaşdırılması ilə səciyyələnir. Belə ki, ölkədə əldə edilmiş sabit inkişaf prosesi ölkənin investisiya cəlbəediciliyini artırmağa, yeni-yeni müəssisələr yaratmağa və beləliklə də davamlı dinamik inkişafı təmin etməyə şərait yaratdı. Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, davamlı inkişafa keçid birbaşa dövlət müdaxiləsinin aşağı səviyyəsinə əsaslanan iqtisadiyyata nisbətən, dövlət tərəfindən geniş miqyasda tənzim və idarə olunan iqtisadiyyata keçid mərhələsinin başlanğıcı kimi qəbul olunur. Bu mərhələdə iqtisadiyyatın bütün sahələrinin və ölkədaxili hər bir regionun inkişafına, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə dövlətin təsir imkanları genişlənir. Eyni zamanda davamlı inkişafın mühüm şərtlərindən birinin tarazlı inkişafın təmin edilməsi olduğu üçün, inkişaf səviyyəsi zəif olan, iqtisadi baxımdan problemlə regionların inkişafına xüsusi qayğı göstərilir. Başqa sözlə

desək, sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatın qarşısında sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması kimi prioritet məsələ dayanır və belə bir şəraitdə dövlətin sosial-iqtisadi siyasəti konkret istiqamətlərə yönəltmək imkanları genişlənir. Belə bir şəraitdə isə, təbii ki, müxtəlif regionların və sahələrin inkişafına dair qısa və orta müddətli proqnozlaşdırmaların aparılması, müvafiq proqramların işlənilib hazırlanması, proqnoz və proqramlardan dövlət qurumları səviyyəsində istifadə olunması, ayrı-ayrı iqtisadi sahələrə və regionlara maliyyə yardımlarının göstərilməsi və s. vasitələrlə sosial-iqtisadi siyasətə məqsədyönlü xarakter verilməsi, bu siyasətin konkret istiqamətlərə yönəldilməsi əsas məqsədlərdən birinə çevrilir. İqtisadi inkişafın II mərhələsi kimi nəzərdən keçirilən 1997-1998-ci illər respublikamızda məhz davamlı inkişafa keçidin başlanğıcı kimi, iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi və idarə olunması sistemində mühüm dəyişiklərin baş verməsi ilə yadda qalmışdır. Eyni zamanda II mərhələdə iqtisadi münasibətlər sistemində müsbət dəyişiklik meyllərinin düzgün qiymətləndirilməsi, regionların mövcud təbii-iqtisadi potensialına uyğun əlverişli inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və bu məqsədlə regional idarəetmədə lazımı təkmilləşdirmələrin aparılması gələcək sürətli sosial-iqtisadi inkişafın mühüm amillərindən biri kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, milli iqtisadiyyatın tərəqqisi və səmərəli inkişafının əsas şərtlərindən biri də regionlara, regional idarəetmə və tənzimləmə sistemlərinin bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Bunun üçün isə regional siyasətin ümumi əsaslarının müəyyən edilməsi, hər bir şəhərin və kəndin inkişafını təmin edən, region-mərkəz və şəhər-kənd arasındakı münasibətləri aydınlaşdıran və tənzim edən xüsusi qanunların, normativ aktların və digər hüquqi sənədlərin qəbul edilməsi və beləliklə də iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi, eləcə də səmərəli idarəetmənin təşkili üçün zəngin normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması zəruridir. Bu zərurətdən irəli gəlidiyi üçün iqtisadi inkişafın II mərhələsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də, məhz bir çox normativ sənədlərin və proqramların qəbul edilməsidir. “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişaf və struktur yenidənqurması üzrə orta və uzun

müddətli proqram”, “Dövlət sektoruna investisiya qoyuluşunun orta və uzun müddətli proqramı”, “Kiçik və orta sahibkarlığa kömək Dövlət proqramı (1997-2000)”, “Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı” və s. II mərhələdə qəbul edilən və həyata keçirilən mühüm sənədlərdəndir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi bu mərhələnin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də bazar iqtisadiyyatına keçidi sürətləndirmək olmuşdur. Bu mənada bazar münasibətlərinə uyğun təsərrüfat subyektlərinin yaradılması və inkişafı, bazar iqtisadiyyatının əsas tələbi olan özəl sektorun inkişafı təmin edilməli və ÜDM tərkibində bu sektorun payı maksimum yüksəldilməlidir. Ona görə də 1996-2001-ci illəri əhatə edən II mərhələdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən islahatlar xüsusilə əhəmiyyətli idi. Eyni zamanda araşdırmalardan aydın olur ki, həmin dövrdə ölkə rəhbərliyinin müvafiq sərəncam və fərmanları ilə yaradılmış Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişaf Agentliyi, Azərbaycan Sahibkarlarının Milli Konfederasiyası və s. təşkilatlar da ölkədə sahibkarlığın inkişafına güclü təkan verdi. Beləliklə də 2000-ci ildən, demək olar ki, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrində sürətli iqtisadi inkişaf təmin edilmiş oldu. Bütün bunları statistik rəqəmlərdə təsdiq edir. Məsələn, sənaye istehsalında artım, əvvəlki ilə nisbətən, 1997-ci ildə 0.3% olduğu halda, 1998-ci ildə bu göstərici 2.2%, 1999-cu ildə 2.3%, 2000-ci ildə isə 6.9% olmuşdur. Eyni zamanda sənaye istehsalında özəl bölmənin payı 1998-ci ildəki 25%-dən, 2000-ci ildə 43%-ə qədər yüksəlmişdir. Bununla da SSRI-nin süqutundan sonra dərin böhrana düşmüş metallurgiya, maşınqayırma, yüngül sənaye və s. kimi sahələr nəzərə çarpacaq qədər inkişaf etmiş, ÜDM-in həcmi, kapital qoyuluşu, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, idxal-ixrac sürətlə artmağa başlamışdır. Əldə edilən uğurlar regional siyasəti daha da təkmilləşdirməyi, bu istiqamətdə aktivliyi artırmağı, daha geniş əhatəli və uzunmüddətli proqramlar işləyib hazırlamağı və həyata keçirməyi tələb edirdi. Ona görə də 2001-2002-ci illərdə milli iqtisadiyyatın əksər sahələrində sürətli və davamlı inkişaf müşahidə edildiyi üçün, artıq dövlətin iqtisadi inkişafı

proqram məqsədli tənzimləmə vasitə və metodları da daha geniş və müntəzəm xarakter almışdır .

Beləliklə, I (1991-1995-ci illər) və II (1996-2001-ci illər) mərhələdə əldə edilən iqtisadi uğurlar 2002-2005-ci illəri əhatə edən III mərhələdə daha da gücləndi və davamlı inkişafın etibarlılığı istiqamətində ciddi addımlar atıldı. Bu mərhələ daha çox “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü və 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramı” (2002-2005-ci illər), 2008-2015-ci illərdə “Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı” (2003-2005-ci illər) və s. geniş əhatəli və mühüm proqramların işlənilib hazırlanması, qəbulu və həyata keçirilməsi ilə yadda qalmışdır. Bu proqramların məqsədi isə bazar iqtisadiyyatı sistemində əsas iqtisadi fəaliyyət növü olan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, regional sahibkarlığı gücləndirməklə tarazlı inkişafa nail olunması, yeni iş yerləri yaratmaqla əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğunun təmin olunması, Azərbaycanda sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması və beləliklə də yoxsulluğun azaldılması, iqtisadi inkişafın neft sektorundan asılılığının aradan qaldırılması baxımından qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi təşkil edirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlki mərhələlərdən fərqli olaraq, III mərhələdə qəbul edilən proqramların maliyyə təminatı da daha güclü və çoxmənbəli idi. Məaliyyə mənbələri kimi, əsasən büdcə ayırmaları, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri, əhalinin məşğulluğu üzrə ayrılan dövlət vəsaiti, məqsədli layihələr, beynəlxalq və xarici təşkilatların texniki və maliyyə köməyi, xarici investisiyalar, bələdiyyə vəsaitləri, və s. çıxış edirdi. Proqramların uğurlu icrası sahibkarlıq fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi, regional sahibkarlığın gücləndirilməsi, eləcə də regional strukturun təkmilləşdirilməsi kimi nəticələri nəzərdə tuturdu. Bütün bunlarla yanaşı, ölkədə turizmin inkişafına, turizm resurslarından səmərəli istifadəyə şərait yaradan proqramda qəbul edilmişdir ki, bu da regionların inkişaf

etdirilməsini daha da sürətləndirirdi. 2001-ci ildə hazırlanmış və qəbul edilmiş bu proqram “2002-2005-ci illərdə turizmi inkişaf etdirmək və turizm ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək” adlanırdı. Belə sahə proqramlarının qəbulu onu göstərir ki, iqtisadiyyatın sürətli davamlı inkişafı müvafiq proqramların qəbulu və icrası ilə müşayiət olunmuşdur. Bütün bunlar isə əvvəllər yüksək inkişaf səviyyəsi ilə fərqlənən, son zamanlar isə böhran vəziyyətindən çıxış üçün yollar axtaran, öz davamlı inkişafını təmin edə bilməyən istehsal sahələrinin, şəhər və rayonların, eləcə də iqtisadi inkişaf üçün geniş imkanlara malik olan kənd təsərrüfatı rayonlarının inkişafına dövlətin birbaşa və dolaylı iqtisadi metodlarla geniş müdaxiləsinin, təsirinin başladığını sübut edir. Ancaq bu müdaxilə, inzibati amirlik sistemindən fərqli olaraq, hər bir sahəyə öz fəaliyyətinin təşkili üçün, qanunvericiliyin tələbləri çərçivəsində, tam sərbəstlik verilir, mövcud potensiallardan tam və səmərəli istifadə üçün müvafiq təkliflər irəli sürülür, maliyyə və digər köməkliklər göstərilir. Nəzərdən keçirilən mərhələdə qaçqın və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün Neft Fondundan 76 milyon dollar vəsaitin ayrılması, Gəncə, Şəki, Naxçıvan və s. şəhərlərdə müasir standartlara cavab verən olimpiya komplekslərinin, qısa müddətdə, tikilib istifadəyə verilməsi, regionlarda təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsi, istehsal və sosial infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, Gəncə və digər şəhərlərdə tarixi simanın qaytarılması istiqamətində görülən işlər, 2002-ci ildə 3,0 mln. AZN büdcə vəsaiti, 600 min güzəştli kredit verilməsi, Şəki şəhərində ipək kombinatının fəaliyyətinin bərpası üçün 300 min AZN faizsiz kredit və 100 min AZN maliyyə yardımını ayrılması, Sumqayıt, Mingəçevir, Şirvan (Əli-Bayramlı), Neftçala, Salyan, Lənkəran və s. şəhərlərdə istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına müxtəlif mənbələrdən investisiyaların cəlb edilməsi və s. artıq aktiv regional siyasətin həyata keçirilməsinə, eləcə də davamlı iqtisadi inkişafın mühüm şərtlərindən biri olan tarazlı inkişafın təmin edilməsi istiqamətində geniş tədbirlərin həyata keçirilməsinin əyani sübutudur. Göründüyü kimi, əsasən 1997-ci ildən başlayaraq müxtəlif ümumi və konkret proqramlar çərçivəsində həyata keçirilən tədbirlər 2001-2002-ci illər və sonrakı dövrlərdə daha da geniş vüsət almış və öz müsbət

nəticələrini vermişdir. Makroiqtisadi göstəricilərin sürətli artımı təmin edilmiş, bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, istehsal və xidmət sahələrində bazar münasibətləri hökmran mövqe tutmuş, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu imkanları genişlənmiş, ÜDM, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı artmış, özəl sektor sürətlə inkişaf edərək aparıcı mövqe tutmuş və ÜDM tərkibində bu sektorun payı 1997-ci ildəki 32-33%-dən, 2002-ci ildə 72%-ə çatmışdır.

Bütün bunları Azərbaycan iqtisadiyyatına aid statistik göstəricilər də təsdiq edir. Belə ki, 2010-cı il üzrə ölkəmizdə ÜDM-in, əvvəlki ilə nisbətən, artımı 15,4%-ə, ÜDM-in daxilində özəl sektorun payı isə 80-83%-ə bərabər olmuşdur. Eyni zamanda, 2010-cı ildə dövlət büdcəsi xərclərinin 2005-ci ilə nisbətən 5.0 dəfə, 2007-ci ilə nisbətən isə 3,8 dəfə artımı müşahidə edilmişdir ki, bu da çox ciddi nəticələrdir. Bu illər ərzində (2003-2010) ölkədə yoxsulluq səviyyəsi 49%-dən 13%-ə endirilmişdir. 2010-cı ildə sənaye istehsalı da xeyli yüksəlmiş və ÜDM-in 57,4%-ə bərabər olmuş, o cümlədən adambaşına düşən ÜDM həcmi 2003-cü ilə nisbətən 5,0 dəfə artaraq 2010-cu ildə 4439,9 manat təşkil etmişdir. Çox sevindirici haldır ki, il ərzində ölkədə inflyasiya 10%-dən yuxarı qalxmamış, əvvəlki illərə nisbətən aşağı düşmüşdür. Bu müddətdə əhalinin pul gəlirləri 3,5 dəfə artaraq 20,1 mlrd. manat təşkil etmiş, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası investorlar üçün öz cəlbəediciyini qoruyub saxlamışdır ki, bunun da nəticəsində xarici və yerli mənbələr hesabına yalnız 2008-cı il ərzində ölkə iqtisadiyyatına 12,5 milyard manat həcmində sərmayə qoyulmuşdur. Bu müddət ərzində sahibkarlığın müxtəlif formalarının inkişafı istiqamətində dövlət tərəfindən göstərilən dəstək davam etdirilmiş, Azərbaycanda çox güclü sahibkarlar sinfi formalaşmışdır ki, bu da daxili investisiyaların artımına şərait yaratmışdır. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2010-cu ildə də özəl sektorun inkişafı prioritetlik kəsb etmiş və bu ilin göstəricilərinə görə ÜDM-in, təqribən, 78%-i, məşğulluğun 75-76%-i, büdcə gəlirlərinin isə 84-87%-i məhz özəl sektorun payına düşmüşdür.

2012-ci ilin birinci yarısında Azərbaycan iqtisadiyyatında müsbət tendensiyalar davam etmiş, milli iqtisadiyyat yüksək dayanıqlılıq və sabitlik

nümayiş etdirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi islahatların miqyası, dərinliyi və keyfiyyəti 2012-ci ilin birinci yarısında da ölkədə makroiqtisadi dayanıqlığın qorunması və iqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığının azaldılmasına imkan vermiş, ölkədə ümumi daxili məhsul 1,5 faiz, o cümlədən qeyri-neft sektoru 11,3 faiz artmışdır.

Artıq 10 ildir ki, Azərbaycan iqtisadi inkişaf səviyyəsinə görə dünyada lider ölkələr sırasındadır. Təqdirəlayiq haldır ki, bu dinamika 2014-cü ildə də qorunub saxlanıb, üstəlik bəzi istiqamətlərdə daha ciddi artım müşahidə olunub.

İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, 2014 – cü ildə Azərbaycanın dövlət büdcəsi təxminən 25 milyard dollar səviyyəsində olub və Cənubi Qafqazın ümumi büdcəsinin 76 faizini təşkil edib. Cari ilin 10 ayı ərzində ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 2,8 faiz, qeyri-neft sektoru isə 6,6 faiz artıb. Son illər qeyri-neft sektorunda müşahidə olunan sürətli artım əyani şəkildə təsdiq edir ki, iqtisadi sahədə qarşıya qoyulmuş strateji vəzifələr tam həcmdə yerinə yetirilir. Ölkəmizin valyuta ehtiyatları 53 milyard dollar səviyyəsində yüksəlib. Bu gün Azərbaycanın xarici borclarının ÜDM-ə nisbəti cəmi 8,5 faiz səviyyəsindədir ki, bu da dünyada ən yaxşı göstəricilərdən biri hesab edilir.

Azərbaycan Prezidenti dəfələrlə bəyan edib ki, həyata keçirilən siyasətin, görülən bütün işlərin başlıca məqsədi Azərbaycan vətəndaşlarının layiqli həyat şəraitinin təmin edilməsidir. 2014 ilin ötən dövrü ərzində işsizliyin səviyyəsi 5,2 faizə, yoxsulluq isə 5 faizə düşüb ki, bu göstəricilərə görə Azərbaycan dünyanın inkişaf etmiş bir çox ölkəsini belə geridə qoyub. Statistika əsasən, son 10 ayda əhalinin gəlirləri 4,7 faiz artaraq 33,6 milyard manat olub. Əhalinin hər bir nəfərinə düşən gəlir 3,4 faiz çoxalaraq 3 600 manata, orta aylıq əməkhaqqı isə 5,5 faiz yüksələrək 450 manata çatıb. İnflyasiya cəmi 1,5 faiz təşkil etməklə əhalinin gəlirlərindən bir neçə dəfə aşağı olub. Bu isə bilavasitə göstərir ki, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi istiqamətində görülən tədbirlər çox yaxşı nəticə verir.

Bildiyiniz kimi, 2014-cü il Azərbaycanda “Sənaye ili” elan edilib. Bundan əsas məqsəd sənayenin modernləşdirilməsi və qeyri-neft sənayesinin inkişaf

etdirilməsi, o cümlədən mövcud təbii və iqtisadi resursların təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması, ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, yeni prioritet istehsal sahələrinin, sənaye parklarının yaradılması, regionlarda sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənayenin innovasiyalar əsasında inkişafının təmin edilməsidir. Cari ildə sənaye potensialının gücləndirilməsi, bu sahədə rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kadr potensialının inkişaf etdirilməsi, müvafiq normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi ilə bağlı işlər həyata keçirilib, 200-dək, o cümlədən 40-dan çox orta və iri sənaye müəssisəsi açılıb. Ümumilikdə, son 10 ildə sənaye istehsalı 2,7 dəfə artıb⁴.

Azərbaycanda bir çox layihələr və islahatlar həyata keçirilməkdədir ki, onların müsbət nəticələrini rəqəmlərlə tam ifadə etmək qeyri-mümkündür. Başqa sözlə desək, bu nəticələr ticarə deyildir və sosial səmərəyə hesablanmışdır. Məsələn, hazırda istər regionlarda, istərsə də Bakıda genişmiqyaslı quruculuq-abadlıq işləri həyata keçirilməkdədir. Qədim binalar, keçmişdə inşa edilmiş tarixi abidələr, yollar və s. yenidən qurulur, abadlaşdırılır və gözəlləşir. Onu da qeyd edək ki, əvvəllər yalnız paytaxt Bakı və ona yaxın ərazilərdə aparılan quruculuq işləri, artıq bütün ölkə ərazisini, hətta ayrılıqda hər bir kəndi, qəsəbəni əhatə etmişdir. Bu da təbiidir, çünki tarazlı regional inkişafa nail olmadan, davamlı və dayanıqlı ümumi inkişafı təmin etmək mümkün deyildir. Bunu nəzərə alan Azərbaycan hökuməti baxımdan ölkə başçısının 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycanın regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramı”nın, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın, yenidən - 2014-2018-ci illər üçün işlənməsi barədə əhəmiyyətli bir qərar qəbul etmişdir. Bu Proqramın qəbul edilməsi regional inkişafı sürətləndirməklə, Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin daha da gücləndirəcək və 2004-2008-ci illərdə regional inkişaf istiqamətində əldə edilmiş uğurların dayanıqlılığını təmin edəcəkdir. Həyata keçirilən bütün iqtisadi layihələrin və quruculuq işlərinin əsas nəticələrindən biri də yeni iş yerlərinin yaradılması ilə bağlıdır. Bu istiqamətdə aparılan araşdırmalardan aydın olur ki, yalnız

⁴ <http://oxu.az/politics/56983>

2003-2010-cu illər ərzində, 547573-ü daimi olmaqla, 766277 yeni iş yeri açılmışdır. Təkcə 2010-cu il ərzində isə 122924 yeni iş yeri yaradılmışdır ki, bunun da 89557 ədədi daimi iş yeridir. 2003-2010 yeni açılmış daimi iş yerlərinin 19,5%-i yeni, 41,8%-i fiziki şəxslər tərəfindən, qalan 38,7%-i isə mövcud müəssisə və təşkilatlarda aparılan yenidənqurma işləri nəticəsində yaradılmışdır.

2014-2016-cı illərdə “Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrası ilə əlaqədar tədbirlər davam etdirilib, bölgələrdə yüzlərlə iqtisadi, sosial, mədəniyyət və infrastruktur obyektləri istifadəyə verilib, aparılan quruculuq və abadlıq işləri nəticəsində şəhər və rayonların siması müasirləşib. Qarşıdan gələn növbəti 2-3 il ərzində bu proqramlar çərçivəsində ölkə qarşısında duran əsas infrastruktur layihələrinin başa çatdırılması nəzərdə tutulur. Regionlarda 82 mini daimi olmaqla 100 mindən artıq yeni iş yeri yaradılıb. Ümumilikdə, son 10 ildə açılan iş yerlərinin sayı 1,3 milyona çatıb.

2014-cü ildə qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən genişmiqyaslı tədbirlər davam etdirilib. Ağdam rayonu ərazisində 632 ailəlik, Hacıqabulda 101 ailəlik, həmçinin Gəncədə və Beyləqanda yeni və müasir qəsəbələrin məskunlaşdırılması prosesi yekunlaşıb. Ümumiyyətlə, 2001-2014-cü illər ərzində bütün sosial-texniki infraquruculuq malik 89 müasir qəsəbə salınıb, 220 min qaçqın və məcburi köçkünün mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılıb.

Məlumdur ki, “Standard & Poor's”, “Fitch Ratings”, “Moody's” kimi dünyanın aparıcı beynəlxalq reyting agentlikləri ölkəmizə verilən investisiya səviyyəli kredit reytinglərini bir daha təsdiqləyiblər. Dünya İqtisadi Forumunun global rəqabətlik indeksində Azərbaycan 144 ölkə arasında 38-ci yerə yüksəlib və ardıcıl olaraq 5 ildir ki, MDB ölkələri arasında birinciliyi əldə saxlayır⁵.

Bu gün Azərbaycan dünyada alternativ enerji daşıyıcıları nəql edən ölkə kimi tanınır. Əgər bir neçə il bundan əvvəl biz Avropa ölkələri ilə danışıqlarda, sadəcə olaraq, bəzi istiqamətləri müəyyən edirdiksə və danışıqlar daha çox nəzəri xarakter daşıyırdısa, indi bu işlər realdır və praktiki xarakter daşıyır. Yəni artıq

⁵ <http://oxu.az/politics/56983>

Azərbaycan nefti və qazı Avropaya nəql edilməkdədir və bu işdə hər iki tərəf çox maraqlıdır. Layihələrin hər biri, xüsusəndə Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri Azərbaycanın tarixi nailiyyətidir və bu sadəcə Azərbaycan neftini dünya bazarlarına daşıyan bir kəmərdən deyil, eyni zamanda çox böyük geosiyasi əhəmiyyətə malik bir layihədir. Bu kəmərin istismara verilməsi nəticəsində Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 9 milyard dolları ötüb keçmiş, axırını üç il ərzində büdcə gəlirləri dəfələrlə artmışdır.

2.2. Azərbaycan Respublikasında regional inkişafın müasir dövlət tənzimlənməsi

Hazırda regional siyasətin formalaşdırılması və regional inkişafın əsaslarının işlənilib hazırlanması milli iqtisadiyyatın pozitiv və tarazlaşdırılmış inkişafını təmin etməyin başlıca istiqamətidir. Bunun üçün bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun olaraq mühüm dövlət tədbirlərinin qəbul edilməsi zəruridir. Bazar iqtisadiyyatı mövcud olan ölkələrin inkişaf təcrübəsi də təsdiq edir ki, regionların inkişafına nail olmadan ölkə iqtisadiyyatını gücləndirmək, eləcə də məhsuldar qüvvələri təkmilləşdirmək qeyri-mümkündür. Araşdırmalardan da aydın olur ki, regionların formalaşması ərazi əmək bölgüsü prosesində baş verir və əhatə olunan ərazi xüsusiyyətlərindən və əmək bölgüsü səviyyəsindən çox asılıdır.

Məlumdur ki, 2003-2004-ci illərdə Azərbaycanda iqtisadi rayonlaşma aparılmış və Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri istisna olmaqla, 10 iqtisadi rayona bölünmüşdür. Ölkə Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)” da, məhz iqtisadi rayonların çox vacib problemlərinin həllini təmin etmişdir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, artıq Dövlət Proqramının daha da konkretləşdirilməsi, proqramın hər bir kəndi, qəsəbəni əhatə etməsi istiqamətində mühüm addımlar atılmış, 2009-2013-cü illəri və 2014-2018-ci illərdə əhatə edən konkret məqsədli proqram qəbul edilmişdir.

Məlumdur ki, hər bir ölkənin iqtisadi inkişafının təkanverici qüvvələrindən biri də səmərəli dövlət tənzimlənməsidir. Bu da ondan irəli gəlir ki, bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi fəaliyyətə maksimum sərbəstlik verildiyi bir vaxtda, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi yalnız müəyyən tənzimləmə vasitələri ilə mümkündür. Azərbaycan Respublikasında regionların müasir inkişaf səviyyəsində tənzimləmə vasitələri içərisində aparıcı mövqe, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, maliyyə-vergi siyasətinə məxsusdur. Çünki vergilər dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin etməklə yanaşı, həm də sosial-iqtisadi proseslərə təsir göstərməyin başlıca vasitəsi kimi çıxış edir. Eyni zamanda vergilər iqtisadi fəallığı stimullaşdırmaq, milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, sahibkarlıq fəaliyyətinə və gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə təsir etmək imkanındadır. Məhz bu baxımdan tarazlı regional inkişafın təmin edilməsində, regionlarda bazar münasibətlərinə uyğun iqtisadi subyektlərin yaranması və fəaliyyət göstərməsində vergi sistemi əvəzsiz rol oynayır. Deməli maliyyə-vergi siyasətini mütəmadi olaraq təkmilləşdirməklə, bu siyasətin inkişafı ləng gedən regionların iqtisadi tərəqqisinin stimullaşdırılması istiqamətində yönəldilməsi istər regional inkişaf, istərsə də ümumi iqtisadi inkişaf baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, regional inkişaf siyasəti, eləcə də regional idarəetmə unitar, federativ, konfederativ və c. müxtəlif inzibati-siyasi quruluşa və müxtəlif idarəetmə formasına (parlament, respublika, və s.) malik bütün dövlətlərdə bu və ya digər səviyyədə həyata keçirilir. Quruluşundan və idarəetmə formasından asılı olmayaraq ölkə təsərrüfatının ərazi təşkilinə qayğı göstərmək, regionların daxili potensialından tam və səmərəli istifadəni təmin etmək, ölkənin bütün ərazi vahidləri üzrə tarazlı inkişafa nail olmaq hər bir dövlətin iqtisadi qüdrətinin və müstəqil fəaliyyətinin həlledici amilidir. Regional inkişafın dövlət tənzimləməsi və idarə edilməsi bir çox məsələlərin kompleks şəkildə elmi əsaslandırılmasını tələb edir. Təbii ki, regional inkişafı təmin etmək, regionlarda sosial-iqtisadi inkişafı idarə etmək üçün dövlət real imkanlara malik olmalıdır ki, bu imkanlar da, yalnız güclü normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması ilə yaradıla bilər. Normativ-hüquqi bazanın yaradılması isə yerli şəraitə, ölkə

daxilində real siyasi-iqtisadi durumu, dövlətin maliyyə imkanlarını və s. nəzərə alınmasını tələb edir. Əks təqdirdə bu bazanın lazımi tənzimləyici və təkmilləşdirici effekt verməsi qeyri-mümkündür. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyd olunur ki, hər bir ölkədə regional inkişafın sürəti regional idarəetmənin nə dərəcədə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsindən asılıdır. Eyni zamanda idarəetmənin səmərəliliyi isə, öz növbəsində, aşağıda göstərilən məsələlərin, yerli şəraiti və beynəlxalq təcrübəni nəzərə almaqla hansı ardıcılıqla həll edilməsi səviyyəsindən asılıdır:

- ölkənin coğrafi-strateji mövqeyi, dövlət quruluşu, idarəetmə forması, təbii və iqtisadi potensialı nəzərə alınmaqla regionlara bölgü sisteminin və hər bir regionun idarəetmə prosesində yerinin düzgün müəyyən edilməsi;
- regional inkişaf siyasətinin həyata keçirilməsi, müvafiq dövlət idarəetmə vasitələrinin işlənilib hazırlanması və istifadə metodlarının elmi cəhətdən əsaslandırılması, yerli şəraitə və təbii-iqtisadi potensiala uyğunlaşdırılması;
- regional idarəetmənin və tənzimləmənin hüquqi əsaslarını yaradan və tətbiq formalarını müəyyən edən qanunların, qərarların və digər normativ sənədlərin, yerli şəraitin nəzərə alınması ilə qəbul edilməsi;
- regional inkişaf və məhsuldar qüvvələrin ərazi təşkilindəki çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədilə normativ sənədlərin qəbulu zamanı iqtisadi təsir imkanlarının və stimullaşdırıcı tədbirlərin nəzərdə tutulması;
- regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət idarəetməsinin müasir regional formalarının ölkə daxilində təşkili və yerli şəraitə uyğun istifadəsi üçün bütün iqtisadi və təşkilati işlərin həyata keçirilməsi.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, demokratik ölkələrdə regional inkişaf siyasəti və idarəetmənin hüquqi əsaslarını müəyyən edən qanunlar və normativ aktlar sistemi XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq formalaşmışdır. Hal-hazırda isə dünyanın bütün ölkələrində regional inkişaf siyasətinin hər iki qrup vasitələrini - iqtisadi və inzibati-təşkilati vasitələrini əhatə edən normativ sənədlər sistemi fəaliyyət göstərir. Bu sistem, öz mahiyyətinə görə, regional inkişafı tənzimləmək üçün qəbul edilmiş qanunlardan, prezident fərman və göstərişlərindən, hökumət

qərar və sərəncamlarından ibarətdir. Araşdırmalar göstərir ki, regional inkişafa dair qanunlar XX əsrin əvvəllərində qəbul olunmağa başlamış və XX əsrin 50-60-cı illərində bu sahəyə dair normativ-hüquqi baza daha da zənginləşdirilmiş, eləcə də əsrin 70-90-cı illərində regional inkişaf siyasətini və regional idarəetməni ölkə miqyasında hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirən bir çox qanunlar qəbul olunmuşdur. Beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq regional inkişaf və idarəetmə haqqında qanunları, eləcə də digər normativ-hüquqi aktları əhatə dairəsinə görə qruplaşdıraraq təhlil etmək daha məqsədəuyğundur. Beləliklə əhatə dairəsinə görə qanunları və digər normativ-hüquqi aktları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- ölkənin bütün regionlarına aid olan və ümumi inkişafı tənzimləyən qanunlar;
- ölkənin bu və ya digər qrup regionlarının inkişafını tənzimləyən qanunlar;
- bu və ya digər regionun inkişafını tənzimləyən xüsusi qanunlar;
- regionlararası münasibətləri tənzimləyən qanunlar.

Hər bir sahədə normativ-hüquqi bazanın zənginliyi, elmi cəhətdən əsaslandırılması və geniş əhatəliliyi müvəffəqiyyət əldə etməyin zəruri şərti olduğu kimi, bu sahədə idarəetmə və inkişaf fəaliyyətinin səmərəliliyi müvafiq təşkilatların yaradılmasından da çox asılıdır. Başqa sözlə desək, istənilən regional inkişafın tənzim və idarə olunmasına yönəldilmiş tədbirlərin reallaşdırılması da son nəticədə onun həyata keçirilməsinin hüquqi təminatından, yəni müvafiq normativ aktların və hökumət sərəncamlarının, təlimatların işlənilib hazırlanmasından, onların operativ tətbiqini həyata keçirən müvafiq təşkilati strukturların formalaşdırılmasından asılı olur.

Azərbaycan Respublikası ərazisi o qədər də böyük olmayan, müxtəlif regionlardan ibarət, zəngin təbii potensiala malik bir ölkədir. Ona görə də ölkədə elmi cəhətdən əsaslandırılmış və yerli şəraiti nəzərə alan tənzimləyici regional siyasətin həyata keçirilməsi vacibdir. Eyni zamanda Azərbaycanın coğrafi quruluşu elədir ki, bu ölkədə ümumi regional siyasətin həyata keçirilməsi regional inkişafın tənzimləməsində lazımi səmərəliliyi təmin etmir. Ona görə Azərbaycanda ümumi regional siyasətlə paralel olaraq, konkret bölgələrin potensialını nəzərə alan

siyasətin reallaşdırılması zəruridir. Hətta bəzi alimlər, regional inkişaf siyasəti və bu inkişafın tənzimlənməsi proslərinin iqtisadi rayon deyil, konkret rayon, şəhər miqyasında həyata keçirilməsini daha məqsədəuyğun hesab edirlər. Bu da təbiidir, çünki Azərbaycan Respublikasının hər bir bölgəsi, ümumi xarakterik xüsusiyyətlərlə yanaşı, fərqli potensial və mövqeyə malikdir. Məsələn, Quba-Xaçmaz regionu turizmin inkişafı üçün zəngin potensiala, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu müxtəlif yeraltı sərvətlərə, müalicəvi mineral sulara, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün əlverişli imkanlara malik olduğu halda, Aran iqtisadi rayonu, əsasən çeşidli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Ona görə də regional inkişaf siyasətində də mövcud potensial və regionların fərqləndirici xüsusiyyətləri ciddi surətdə nəzərə alınmalıdır.

Məlumdur ki, 22 ilə yaxındır ki, Azərbaycan Respublikası bazar iqtisadiyyatına keçid və sabit inkişaf yolu ilə inkişaf edir. Bu yolda xeyli nailiyyətlərin əldə edilməsi də şübhəsizdir. Lakin iqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi, təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə olunması məqsədilə dövlətin iqtisadi proseslərə vaxtaşırı tənzimləyici müdaxiləsi mütləqdir. Bu səbəbdən də son illərdə Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının inkişafı istiqamətində qəbul edilmiş qanunlar, həyata keçirilməkdə olan özəlləşdirmə prosesi hər bir kəsin təsərrüfat fəaliyyətinin qanunla qadağan olunmayan bütün növləri ilə məşğul olmasına şərait yaratmış, eləcə də bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun yaradılan təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyət azadlığı təmin edilmişdir. Amma dünya təcrübəsi sübut edir ki, adətən başlıca məqsədi mənfəət əldə etmək olan bu təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti daha böyük mənafezlərlə, milli və dövlətçilik prinsipləri ilə əlaqələndirilmədikdə yekunda mənfi nəticələrə səbəb olur. Bəzən elə hallara da rast gəlinir ki, təsərrüfat subyekti üçün əlverişli və mənfəətli olan bir fəaliyyət, bütövlükdə regionun istehsal potensialından səmərəli istifadə etmək, əhalinin tələbatını ödəmək, xarici bazarlara daha keyfiyyətli və rəqabət qabiliyyətli məhsullar çıxarmağa imkan vermir. Eyni zamanda bazar iqtisadiyyatı şəraitində istər regionda, istərsə də ölkə miqyasında sahibkarların özünün inhisar mövqeyindən istifadə edərək sün

qiymət artımı, əmtəə qıtlığı və s. yaratmaqla mənfəət götürmək təşəbbüslərinə tez-tez rast gəlinir. Bütün bunlar isə kapital tutumlu sahələrin inkişafına, yeni texnika və texnologiyanın tətbiqinə mane olur. Başqa sözlə desək, ayrı-ayrı sahibkarların yüksək mənfəət götürmək məqsədindən irəli gələn və dövlət mənafeyinə uyğun gəlməyən meyllər nəticədə bütünlükdə iqtisadiyyata, müxtəlif təsərrüfat sahələrinə və regionların sosial-iqtisadi inkişafına mənfi təsir edir. Sahibkarlığın, müxtəlif təsərrüfat və mülkiyyətçilik formalarının inkişafı, qiymətlərin sərbəstləşdirilməsi bir tərəfdən təşəbbüskarlığı genişləndirməklə ümumi tərəqqiyə şərait yaradırsa, digər tərəfdən yüksək mənfəət əldə etmək istəyi istehsalın bir tərəfli inkişafına, qeyri-səmərəli ərazi təmərküzləşməsinə, təbii resurslardan səmərəsiz istifadəyə, işsizliyə, ölkədə ərzaq çatışmazlığının yaranmasına, ədalətsiz rəqabətə, kapitalın və əməyin tarazlaşdırılmamış bölgüsünə, ətraf mühitin çirkləndirilməsinə və s. səbəb olur. Ancaq məlumdur ki, hər bir müstəqil dövlət çalışır ki, dünyada öz siyasi-iqtisadi mövqeyini qoruyub saxlasın və inkişaf etdirsinsin, davamlı stabil iqtisadi inkişafa nail olsun, xarici bazarlara daha çox, yüksək keyfiyyətli və rəqabət qabiliyyətli məhsul çıxarsın, daxili bazarını genişləndirsin, özünün ərzaq və iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etsin. Bütün bunlar demokratik dövlətin müstəqilliyinin əsas şərtləridir və bu şərtlərin ödənilməsi isə, yalnız səmərəli dövlət tənzimlənməsi nəticəsində mümkündür. Dövlət tənzimlənməsi olmadıqda kapital, kredit və maddi vəsaitlər təsərrüfat sahələri və regionlar arasında qeyri-bərabər bölüşdürülür ki, bu da tarazlı inkişafın təmin edilməsinə mane olur. Digər tərəfdən əlverişli iqtisadi şəraitin mövcudluğu, nəqliyyat və kommunikasiya xərclərinə qənaət edilməsi məqsədi, kifayət qədər yüksək ixtisaslı kadr, geniş istehlak bazarının mövcud olması, geniş informasiya əldə etmək imkanları və s. bir qayda olaraq müəssisələrin böyük və nəhəng şəhərlərdə yerləşməsi meylini gücləndirir. Göründüyü kimi, dövlət tənzimlənməsi bir tərəfli təmərküzləşmənin qarşısının alınması baxımından da zəruri və vacibdir.

Ümumiyyətlə, beynəlxalq təcrübə də sübut edir ki, dünyanın müasir inkişaf səviyyəsində bazar mexanizmlərinin formalaşması, məhz dövlət tənzimlənməsinin köməyi ilə həyata keçirilir. Həm də dövlət tənzimlənməsi iqtisadi inkişafın

uzunmüddətli və daimi faktorudur. Buna görə də bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə və iqtisadiyyatın gələcək davamlı inkişafının baxımından da dövlətin tənzimləyici rolu mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrinin təcrübəsindən aydın olur ki, müasir dövrdə dövlət tənzimləməsinin əsas istiqamətlərindən biri də daxili bazarın xarici müdaxilələrdən qorunmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, öz milli iqtisadiyyatlarını möhkəmləndirmək istəyən əksər dövlətlər bu problemlə qarşılaşmışlar. Müxtəlif ölkələrdə dövlət tənzimlənməsinin məqsəd və hədəfləri fərqli olsa da, araşdırmaların nəticəsi olaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsinin ümumi məqsədləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək mümkündür:

- sabit iqtisadi artımın və davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi;
- əməkqabiliyyətli insanların məşğulluğunun tam və səmərəli həlli;
- məhsul bolluğunu təmin etməklə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılması və beləliklə də qiymət sabilliyinə nail olunması;
- ölkədə istehsal sahələrini inkişaf etdirməklə idxaldan asılılığı azaltmaq və ixracönlü sahələrin inkişafını stimullaşdırmaq;
- büdcə gəlirlərinin məqsədli, ədalətli və tarazlaşdırılmış bölgüsünü təmin etməklə zəif inkişaf etmiş sahə və regionların iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi.

Bütün bunlarla yanaşı dövlət tənzimlənməsinin mühüm istiqamətlərindən biri də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsidir. Ona görə ki, bu elə bir fəaliyyətdir ki, ticarət, elmi-texniki əməkdaşlıq, valyuta münasibətləri, miqrasiya, kapitalın hərəkəti və s. kimi müxtəlif prosesləri özündə birləşdirir.

Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi isə ölkədə səmərəli gömrük siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, ölkədə gömrük sisteminin fəaliyyəti nə qədər beynəlxalq tələblərə uyğun, şəffaf və ciddi təşkil edilərsə, daxili bazarın qorunması və xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi bir o qədər etibarlı olar. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bir sıra dövlətlər “açıq iqtisadiyyat” siyasəti yürütdüklərini bəyan etsələr də, milli iqtisadiyyatın strateji məhsul istehsal edən sahələrinə xarici investisiyaları buraxmırlar ki, bu da həyata keçirilən siyasətlə

ziddiyyət təşkil edir. “Açıq iqtisadiyyat” dedikdə milli iqtisadiyyatların birləşdirilməsi başa düşülür, lakin dünyada sərhədsiz dövlət və iqtisadiyyat mövcud deyildir. İqtisadiyyat ona görə mövcuddur ki, maddi resurslar mövcuddur. Bu resurslar isə müəyyən coğrafi ərazilərdə yerləşməklə, həmin ərazilərin aid olduğu dövlətlərə məxsusdur. Ona görə də səmərəli, eyni zamanda sərt dövlət tənzimlənməsi olmadan, “açıq iqtisadiyyat” siyasəti yürütmək milli iqtisadiyyata, ölkənin müstəqilliyi və təhlükəsizliyinə zərbə vura bilər. Hələ XX əsrin ortalarında ABŞ-da dövlət tənzimlənməsi və iqtisadiyyatın planlaşdırılması istiqamətində geniş araşdırmalar aparılmış və ilk dəfə olaraq bu ölkədə sosial-iqtisadi planlaşdırma ilə dövlətin sosial müdaxiləsi prosesinin kompleks şəkildə həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

2.3. Regionların maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri

Regionların maliyyə resursları dövlət maliyyəsinin vacib tərkib hissələrindən biri kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müvafiq region ərazisinin tələbatının ödənilməsinə xidmət edən regional maliyyə resursları yerli büdcələri əhatə edir. Başqa sözlə desək, regional büdcələr əhaliyə sosial-mədəni və kommunal-məişət xidmətlərinin göstərilməsi ilə bağlı olan geniş əhatəli tədbirlərin maliyyələşdirilməsini təmin edir.

Müasir dünyanın davamlı inkişaf yolunda olması son illər ərzində bir çox ölkələrdə iqtisadi proseslərin regionlaşmasını və proseslərin idarə olunması vəzifələrinin daha çox mərkəzi dövlət orqanları səviyyəsindən regional orqanlara keçməsinə sürətləndirmişdir. Bu da ondan irəli gəlir ki, regionları inkişaf etdirmədən ümumi inkişafa nail olmaq qeyri-mümkündür. Məhz bu baxımdan da, hər bir ölkənin ümumi inkişafında region maliyyəsinin rolu güclənir, onun istifadə sahəsi isə genişlənir. Beləliklə də, regionun maliyyə potensialı güclənir, region maliyyəsi artır və hətta əksər ölkələrdə dövlətin maliyyə ehtiyatlarının böyük hissəsini təşkil edir.

Nəzərə alsaq ki, maliyyə təminatı olmadan lazımı uğurları əldə etmək qeyri-mümkündür. Ona görə də regionun maliyyə potensialı regional inkişaf baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə ki, dövlət regionun maliyyəsi vasitəsilə aktiv sosial-iqtisadi siyasət həyata keçirir və regional problemlərin daha operativ həllini təmin edir. Dövlət regional hakimiyyət orqanlarına yerli büdcələri formalaşdırmaq üçün vəsait və imkanlar ayırmaqla təhsil, səhiyyə, əhaliyə kommunal xidmətlər, tikinti, yolların saxlanması və s. kimi məsələlərin maliyyələşdirilməsini təmin edir. Eyni zamanda regional inkişaf məsələləri aktuallaşdıqca, yerli büdcədən maliyyələşən tədbirlərin dairəsi də genişlənir. Yerli büdcələrin vəsaiti hesabına yalnız ümumtəhsil məktəbləri deyil, həm də ali və orta ixtisas təhsil məktəbləri, iri səhiyyə obyektləri, daxili təhlükəsizlik, qanunvericilik, ətraf mühitin qorunması sahəsindəki tədbirlər və s. maliyyələşdirilir. Eyni zamanda, dövlət regionların maliyyə potensialı ilə tarixi, coğrafi, hərbi və digər səbəblərdən öz iqtisadi və sosial inkişaf səviyyəsinə görə başqa regionlardan geri qalan ərazilərin iqtisadi və sosial inkişafının bərabərləşməsinə həyata keçirir və beləliklə də tarazlı inkişafı təmin edir.

Müşahidələr göstərir ki, regionun inkişafında aparıcı olan maliyyə potensialını həm də ərazinin iqtisadi və sosial inkişafı üçün istifadə olunan pul vəsaitlərinin məcmusu kimi xarakterizə etmək olar. Region maliyyəsinin əsas inkişaf istiqaməti sosial və qismən də istehsal infrastrukturunun maliyyələşməsindən ibarətdir ki, burada da əsas mənbələri büdcə ayırmaları və təsərrüfat subyektlərinin vəsaitləri təşkil edir.

Məlumdur ki, region maliyyəsinin əsas tərkib hissəsi regional büdcələrdir. Hal-hazırda regional hakimiyyət orqanları regionların kompleks inkişafını, onların tabeliyində olan ərazilərdə istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin proporsional inkişafını təmin etmək kimi mühüm vəzifələri yerinə yetirməkdədir. Təbii ki, bütün bunlar regionun maliyyə resurslarının artırılmasını, maliyyə potensialından tam və səmərəli istifadə edilməsini, regional hakimiyyət orqanlarının maliyyə bazasının genişləndirilməsini və möhkəmləndirilməsini, regional maliyyə resurslarının əmələ gəlməsi və istifadəsi ilə bağlı, habelə ərazi maliyyə

resurslarının formalaşması metodlarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar bir sıra problemlərin həllini zəruri edir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, regionun maliyyə potensialının əsas tərkib hissələrindən biri də təsərrüfat subyektlərinin vəsaitləridir ki, bu da daha çox iki mənbənin hesabına - əsasən kommunal müəssisələri əhatə edən bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin maliyyə resursları və müəssisə və təşkilatların, sosial-mədəni və mənzil-kommunal obyektlərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən maliyyə resursları formalaşır. Eyni zamanda, regionların maliyyə potensialının formalaşmasında mühüm rol oynayan digər bir vacib istiqamət regional büdcədən kənar fondlardır ki, bunlar da region əhalisinin və müəssisələrin könüllü ayırmaları, payları, xüsusi yığımlar və s. kimi mənbələr hesabına formalaşır və bir çox hallarda məqsədli xarakter daşıyır.

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasında aparılan islahatlar, xüsusilə torpaq islahatları əksər regionlarda kənd təsərrüfatı sahələrinin daha da sürətlə inkişaf etməsinə şərait yaratmışdır. Ona görə də, regionların maliyyə vəsaitlərinin də çox hissəsi, məhz bu sahə hesabına formalaşır.

Hal-hazırda regionların sosial-iqtisadi inkişafı, bu istiqamətdə davamlı inkişafın əldə edilməsi Azərbaycan hökumətinin iqtisadi siyasətinin prioritetidir. Başqa sözlə desək, Azərbaycan Respublikasının inkişafının indiki mərhələsində təsərrüfat və mədəni quruculuqda regional hakimiyyət orqanlarının rolu daima artır. Onlar təbəçiliklərində olan ərazidə təsərrüfat və sosial-mədəni quruculuğa rəhbərlik sahəsində geniş hüquqlara malikdirlər, yaşayış binalarının və digər sosial obyektlərin tikilməsinə və səhiyyəyə rəhbərlik edirlər, şəhər və kəndlərin abadlaşdırılması ilə bağlı tədbirlər həyata keçirirlər, yol-tikinti sahəsində işləri təşkil edirlər. Bununla belə, təcrübədən aydın olur ki, ərazi icra və idarəetmə orqanlarının yerlərdə cəmiyyətin iqtisadi və mənəvi inkişafı ilə bağlı yaranan məsələlərin həllində rolunun artırılması zəruridir. Bu isə regional hakimiyyət orqanlarının hüquqlarının genişləndirilməsini və maliyyə bazasının inkişafını tələb edir.

Məlumdur ki, yerli hakimiyyət orqanlarının maliyyə bazası onların büdcələridir. Bu orqanlar öz büdcələrini formalaşdırmaq, müzakirə etmək, təsdiqləmək və icrasını həyata keçirmək, ixtiyarlarında olan müəssisələri sərbəst idarə etmək və onlardan gəlir əldə etmək hüququna malikdirlər.

Müşahidələrdən aydın olur ki, yerli büdcələr - əhaliyə istehsalın son nəticələrini çatdırmaq üçün əsas kanallardan biridir. Bu büdcələr vastəsilə ümumi istehlak fondları əhalinin ayrı-ayrı qrupları arasında bölüşdürülür. Bundan başqa yerli büdcələrin maliyyə ehtiyatlarından asılı olaraq müəyyən hədudlar çərçivəsində istehsal sahələrinin inkişafı, habelə yerli sənaye sahələrinin, kommunal təsərrüfat müəssisələrinin inkişafı və təkmilləşdirilməsi, həmçinin əhalinin yaşayışı üçün vacib olan məhsul və xidmətlərin həcmi müəyyənləşdirilir və maliyyələşdirilir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, yerli büdcələrin iqtisadi mahiyyəti, daha çox, onların təyinatında özünü büruzə verir. Eyni zamanda bu büdcələr aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirilər:

- yerli hakimiyyət orqanlarının fəaliyyətlərinin maliyyələşdirilməsini təmin edən fondların formalaşdırılması;
- bu fondların milli təsərrüfat sahələri arasında optimal bölüşdürülməsi;
- yerli hakimiyyət orqanlarının tabeliyində olan müəssisə, idarə və təşkilatların maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətləri üzərində nəzarət.

Regional inkişafda mühüm rol oynayan bələdiyyə büdcələrinin gəlir və xərclərinə nəzər saldıqda bu sahədə də dinamik artımın əldə olunduğu aydın olur. Belə ki, təkcə yerli vergi daxilolmaları üzrə 2001-2005-ci illər ərzində, təqribən 20 dəfə artım baş vermişdir ki, bu da həm təsərrüfat subyektlərinin sayının çoxalması, həm də digər iqtisadi göstəricilərin müsbətə doğru dəyişməsinin nəticəsidir. Əmlak vergisinin payının azalması, digər gəlir mənbələri hesabına kompensasiya edilmiş və göründüyü kimi nəticədə yerli büdcə vəsaitləri dəfələrlə artmışdır. Eyni zamanda, yerli büdcədə artımın təmin olunması regionun maliyyə imkanlarının yaxşılaşmasını göstərir. Bütün bunlarla yanaşı yerli büdcələrə mərkəzi büdcələrdən ayrılan dotasiyalar hələ qalmaqdadır. Qeyd etmək lazımdır ki, dotasiyaların həcmi

İlbəil azalmaqdadır və yerli büdcələrin imkanlarını artırmaqla dotasiyalara ləğv etmək də mümkündür.

Bələdiyyə büdcələri regionların sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamaqla yanaşı, regionun tam maliyyə imkanlarını və bu potensialın formalaşma mənbələrini tam əhatə edə bilmir. Bu baxımdan da, yerli büdcələrə regionun maliyyə potensialının bir istiqaməti kimi yanaşmaq mümkündür. Ümumilikdə isə hər bir regionun maliyyə potensialını onun istehsal, istehlak, pullu xidmətlər və s. sahələrə dair məlumatlar daha dəqiq əks etdirə bilər. Xüsusilə, regionlarda fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin sayı, ümumi məhsul buraxılışı, o cümlədən sənaye və kənd təsərrüfatı üzrə, pərakəndə əmtəə dövriyyəsi və əsas kapitalla investisiya qoyuluşları hər bir regionun müasir inkişaf səviyyəsini və maliyyə vəziyyətini əks etdirməklə region üzrə dinamikanı müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu isə, öz növbəsində regionun gələcək inkişaf səviyyəsi və maliyyə imkanları haqqında proqnozlar vermək üçün çox vacibdir. Hər bir yerli və regional hakimiyyət orqanlarının qarşısında dövlətin sosial siyasətini həyata keçirmək kimi vacib məsələ qoyulmuşdur. Əhaliyə göstərilən sosial xidmətlərin maliyyələşdirilməsinin əsas hissəsi, məhz yerli büdcələrin vəsaitləri hesabına aparılır. Dövlətin sosial siyasətini tam və lazımı səviyyədə həyata keçirmək üçün böyük material və maliyyə resursları lazımdır. Ona görə də region maliyyəsinin əsas tərkib hissəsi olan yerli büdcələrin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi və zənginləşdirilməsi zəruridir. Ümumiyyətlə dövlətin pul vəsaitlərinin büdcə sisteminin bütün həlqələri arasında optimal bölüşdürülməsi yerli büdcələrin müstəqilliyi, onlara dövlət yardımı, büdcə gəlirlərinin ərazi formalaşması prinsiplərindən çox asılıdır. Bu prinsiplərə müvafiq olaraq yerli büdcələrin gəlirləri xüsusi və tənzimləyici gəlir mənbələri hesabına formalaşmalıdır.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, yerli büdcələrə, eləcə də ümumilikdə maliyyə-büdcə sistemində dair ədəbiyyatlarda və büdcə işi təcrübəsində “büdcələrin tənzimlənməsi” ifadəsi geniş tətbiq edilir. Bu da oradan irəli gəlir ki, dövlət, yerli icra hakimiyyəti orqanlarına həvalə olunmuş funksiyaları yerinə yetirmək üçün, özlərinin xüsusi gəlirindən əlavə, lazım olan maliyyə resursları ayırır. Beləliklə,

dövlət bütün büdcələri tənzimləyir, onların gəlir və xərclərini balanslaşdırır. Bu baxımdan, büdcə prosesində ən mürəkkəb məsələlərdən biri də büdcələrarası münasibətlərdir. Büdcələrarası münasibətləri aydınlaşdırarkən ölkə ərazisinin sosial-iqtisadi və coğrafi müxtəlifliyi nəzərə alınmalıdır. Bu müxtəliflik isə ilk növbədə ərazinin sosial iqtisadi zonalara ayrılmasından başlayır. Regional büdcə-vergi sistemi isə onunla genetik və struktur bağlı olan dövlət sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Belə ayrılma cəmiyyətin ərazi təşkilinin nəticəsidir. Büdcə-vergi sistemində nəzər saldıqda aydın olur ki, vergilərin əsas hissəsi mərkəzi büdcə tərəfindən akkumulyasiya olunur. Bu isə büdcə sistemində müəyyən mənfi təsirlər göstərir.

Mövcud vəziyyətin təhlili göstərir ki, Azərbaycanda müxtəlif səviyyələrdə büdcə-vergi sistemləri arasında maliyyə sahəsində qarşılıqlı münasibətlərin təşkili üçün aşağıdakı kimi iqtisadi məsələlərin həlli qarşıya çıxır:

- büdcə xərclərinin həyata keçirilməsinə görə müxtəlif səviyyəli hakimiyyət orqanları arasında cavabdehlik prinsiplərinin optimal paylanması;
- göstərilən xərcləri örtmək üçün gəlirlərin səmərəli bölüşdürülməsi;
- müxtəlif coğrafi-iqtisadi şəraitə malik ərazilərin əhalisinin uyğun tələbatının kifayət qədər ədalətli təmin olunması üçün xərclərlə maliyyə gəlirləri arasında yaranan fərqi maliyyələşdirilməsi üçün vəsaitlərin büdcə həlqələri arasında yenidən bölgüsünün əlverişli təşkili.

Regional büdcə-vergi sisteminin yaradılması onların parçalanmasına səbəb olan əsas amillərdən başlayır, yəni hər bir səviyyəli icra orqanının fəaliyyət sferasının bölünməsi və uyğun məsrəflər bu amillərdən biri olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi obyektiv zəruri olan həyat əhəmiyyətli strukturların inkişafı və cari saxlanması kimi ümumdövlət proqramlarının formalaşması və reallaşdırılması üçün istifadə olunmalıdır. Bununla belə ölkənin hər bir regionu, rayon və şəhəri özünün bələdiyyə və regional proqramlarını reallaşdırmalı, yerli strukturların saxlanması üçün maliyyə resurslarına malik olmalıdır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, yerli büdcələrə, eyni zamanda tənzimlənən gəlirlər də daxil olur. Bu gəlirlərin mənbəyi mərkəzi büdcədir.

Məlumdur ki, tənzimləyici gəlirlərə yuxarı büdcələrdən aşağı büdcələrə öz gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədilə verilən pul vəsaitlərinin məcmusu daxildir. Bu, qeyd olunmuş məqsədləri həyata keçirmək üçün istifadə olunan bütün maliyyə resurslarıdır, daha doğrusu yuxarı büdcələrdən qarşılıqlı hesablaşma yolu ilə alınan vəsaitlər, dövlət və regional vergilərdən ayrılan faizlər, dotasiyalar, subvensiyalar, dövlət və regional maliyyə yardımı fondlarından regionlara kömək üçün alınan vəsaitlər, nəhayət yuxarı hakimiyyət orqanlarından aşağı orqanlara hüquqi akt, sərəncam, qətnamə, qərar əsasında verillən vəsaitlərdir. Bu vəsaitlər həm əvvəlcədən, yəni il başlamamışdan tərtib edilmiş plana və planlaşdırılmış ilin büdcəsi haqqında qanunvericilik aktına əsasən, həm də yuxarı qanunverici və icraedici orqanların göstərişi üzrə büdcənin həyata keçirilməsi prosesində verilə bilər. Bütün bunlarla yanaşı region maliyyəsinin əsasını təşkil edən yerli büdcələrin yerli büdcələrin formalaşdırılmasının əsas mənbəyini xüsusi gəlirlər təşkil edir. Yerli büdcələrin xüsusi gəlirlərinə aşağıdakı vergi və rüsumlar daxildir.

I. Yerli vergilər(bələdiyyə vergiləri):

- fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;
- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi.

II. Rüsumlar və digər daxilolmalar:

- inzibati cərimə və sanksiyalardan daxilolmalar;
- avtomobil müfəttişliyi tərəfindən yığılan rüsumlar;
- müəssisələrin, ictimai təşkilatların, banklar və onların filiallarının qeydiyyatlarından yığılan rüsumlar;
- ticarət hüquqi üçün verilən yığımlar;
- abadlıq və digər məqsədlər üçün vətəndaşlardan və bütün təşkilati-hüquqi formalarda müəssisələrdən məqsədli rüsumlar;
- sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdən alınan qeydiyyat rüsumları;

- yaşayış məntəqələrinin ərazillərinin qaydaya salınması üçün rüsumlar;
- müxtəlif fəaliyyət sahələrinin lisenziyalaşdırılmasından daxilolmalar;
- spirtli içkilər və pivə istehsalı və ticarəti hüququ üçün lisenziya.

III. Azərbaycan Respublikası subyektlərinə və bələdiyyəyə mənsub olan mülkiyyətin özəlləşdirilməsindən gəlirlər, o cümlədən:

- dövlət və bələdiyyə mülkiyyəti obyektlərinin özəlləşdirilməsindən gəlirlər;
- torpaq satışından gəlirlər;
- vətəndaşlara mənzil satışından gəlirlər.

IV. Torpaqların icarə haqqı və ona daxil olan:

- meşə fondu tərkibində kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar da daxil olmaqla kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar üçün icarə haqqı;
- kənd təsərrüfatı təyinatı olmayan torpaqların icarə haqqı;

V. Məcburi tibbi sığorta vəsaiti, büdcədən kənar və sahə fondlarının vəsaiti.

VI. Yeraltı sərvətlərdən və təbii resurslardan istifadəyə görə ödəmələr, o cümlədən:

- yeraltı sərvətlərdən istifadəyə görə ödəmələr;
- sənaye müəssisələri tərəfindən sudan istifadəyə görə ödəmələr;
- zərərli maddələrin atılması və yığılması, tullantıların yerləşdirilməsi normalarına və normadan artıq həcmə görə ödəmələr.

Yuxarıda sadalanan xüsusi gəlirlərin qismən artdığı və yerli büdcələrin xərclərinin daim sürətlə çoxaldığı şəraitdə bu büdcələrin vəsaitlə təmin edilməsi zərurəti meydana gəlir və bu iş başlıca olaraq yuxarı büdcələrdən daxil olan vəsaitlər hesabına həyata keçirilir. Ona görə də yerli hakimiyyət orqanları büdcəyə ödəmələri artırmaq üçün geniş təsərrüfat təşəbbüsü göstərməli və öz gəlir mənbələrini genişləndirməyə çalışmalıdırlar. Bu istiqamətdə mövcud yerli resurslardan səmərəli və tam istifadəyə, xüsusilə diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Məlumdur ki, regionların əksəriyyəti beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin üzərində yerləşir. Ona görə də regionların mövcud potensialından səmərəli istifadə olunmasında bu dəhlizlərin də yaratdığı imkanlardan yararlanmaq məqsədəuyğun

olardı. Belə ki, dəhliz üzərində yerləşmək hər bir regiona əlverişli ixrac imkanları ilə yanaşı, sahibkarlığın müxtəlif formalarının inkişafı üçün də zəruri şərait formalaşdırır. Bu baxımdan, regionun maliyyə imkanlarının artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı nəqliyyat dəhlizlərindən səmərəli istifadə məsələləri də, paralel olaraq, nəzərə alınmalıdır.

Ümumiyyətlə regionun maliyyə potensialını müəyyənləşdirmək bir çox səbəblərdən zəruri hesab olunur. O cümlədən, regionların maliyyə ehtiyatlarının tarazlaşdırılmasına yönəldilən büdcələrarası transferləri səmərəli bölüşdürmək üçün maliyyə potensialının müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, regionların fiskal potensialını əks etdirən göstəriciyə ciddi tələbat olsa da, onun üçün münasib kəmiyyət ölçüsü tapmaq bir o qədər də asan deyil.

Aydındır ki, region büdcəsinin gəlirlərinin ən real mənbəyi həmin ərazidə yaşayan vergi ödəyicilərinin gəlirləridir. Məhz buna görə də regionun maliyyə potensialının nisbi səviyyəsinin ən geniş istifadə olunan göstəricilərindən biri də adambaşına düşən gəlirlərin həcmidir. Bu göstəricinin üstünlüyü həm də ondan ibarətdir ki, müvafiq məlumatları əldə etmək nisbətən sadə və asandır. Bu da ondan irəli gəlir ki, Dövlət Statistika Komitəsi hər il ayrı-ayrı regionlarda adambaşına düşən orta gəlir göstəriciləri haqqında məlumatları dərc edir. Eyni zamanda, bu göstəricinin mahiyyəti tam aydındır və nəzəri baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bu göstərici bütün insanlar tərəfindən başa düşüləcək qədər sadə və regionun inkişaf səviyyəsi haqqında real təsəvvür formalaşdıracaq qədər əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda, araşdırmalardan aydın olur ki, sadəlik adambaşına düşən orta gəlir göstəricisinin əsas üstünlüyü olmaqla yanaşı, həm də onun əsas nöqsanıdır. Çünki, Azərbaycanda adambaşına düşən orta gəlir statistikasına heç də tam həqiqəti əks etdirmir. Bu da ondan irəli gəlir ki, müxtəlif regionların iqtisadiyyatında gizli iqtisadiyyatın fərqli payı vardır və bütün gəlirlərin statistik uçotunun aparılması qeyri-mümkündür.

Regionun maliyyə potensialını əks etdirən başqa bir göstərici - ümumi daxili məhsulun region üzrə analoqu olan ümumi regional məhsuldur (ÜRM). ÜRM cari

dövr üçün regionun iqtisadi ehtiyatlarının (torpaq, əmək, kapital) istifadəsi ilə istehsal edilən mal, iş və xidmətlərin cəmi dəyəri kimi müəyyənləşdirilir. Regionda istehsal edilən mal, iş və xidmətlərin ümumi əlavə dəyərinin istifadə olunmuş iqtisadi ehtiyatların sahibləri tərəfindən əldə olunan ümumi gəlirə bərabər olduğunu nəzərə almaq, ÜRM regional hakimiyyətin vergiyə cəlb edilə biləcək ümumi gəlir həcmi əks etdirir. Maliyyə potensialını hesablamaq üçün ÜRM adambaşına düşən orta gəlir göstəricisindən daha münasib bir göstəricidir. Ona görə ki, ÜRM region daxilində formalaşan bütün gəlirləri, işçilərin yaşadığı ərazidən və ya müəssisənin qeydiyyatı durduğu yerdən asılı olmayaraq ifadə edir.

Tədqiqatlar sübut edir ki, hər hansı regionun maliyyə potensialının qiymətləndirilməsi üçün ən münasib göstərici regionun ümumi vergi ödəyən ehtiyatlarıdır. Regionun maliyyə potensialı meyarı kimi çıxış edən bu göstərici, həm də ümumi regional məhsul ilə sıx bağlı olur. Ümumi vergi ehtiyatları (ÜVE) adlanan bu göstəricidən bir çox ölkələrdə istifadə edilir. Məsələn, ABŞ-ın mərkəzi hakimiyyəti ÜVE-dən maliyyə potensialın meyarı kimi hələ 1987-ci ildə istifadə etməyə başlamışdır. Göründüyü kimi, beynəlxalq təcrübəyə görə də bu göstəricidən istifadə daha məqsədəuyğundur.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MALİYYƏ-VERGİ AMİLİNİN REGIONLARIN DAVAMLİ SOSİAL-İQTİSADI İNKİŞAFINA TƏSİRİNİN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

3.1. Regionların vergi potensialına təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi

Məlumdur ki, hər bir sosial-iqtisadi tədbir, iqtisadi inkişaf mərhələsi etibarlı maliyyə təminatı tələb edir. Başqa sözlə desək güclü maliyyə dayaqları olmayan islahatlar dayanıqlı deyildir və lazımı nəticə verməsi qeyri-mümkündür. Bu mənada hər bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı bir çox hallarda dövlət büdcəsinə və qeyri-büdcə fondlarına ödənilən vergilərin səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Vergi daxilolmalarının səviyyəsi isə öz növbəsində mövcud vergitutma bazası və vergi potensialından asılıdır. Aydın ki, regionların maliyyələşdirilməsi prosesində büdcə-vergi planlaşdırılması və proqnozlaşdırılmasının səmərəli sistemi gəlirlərin dövlət büdcəsinə və regional büdcələrə səfərbər edilməsi mənbələrinə və imkanlarına əsaslanmalıdır. Gəlirlərin səviyyəsi isə birbaşa vergitutma bazasından asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən vergitutma bazası-vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyətə ifadəsidir. Buna müvafiq olaraq dövlətin və ya hər hansı bir regionun, ərazinin vergitutma bazası qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinin tələbləri əsasında ödənilən bütün vergilərin və yığımların vergitutma bazasının məcmusunu təşkil edir.

Eyni zamanda tədqiqatlardan aydın olur ki, vergi ödəyicilərinin vergitutma bazasının cəmini də ümumi vergi bazası kimi müəyyənləşdirmək olar. Birinci hal iqtisadiyyatın inkişafının makrogöstəricilərinin qeydiyyatı və istifadəsini, ikinci isə təcrübədə çətin həyata keçirilən proses kimi göstərilən hər hansı bir dövlətin, regionun, əyalətin ərazisində qeydiyyata alınmış vergi ödəyicilərinin vergitutma bazalarının cəmlənməsini nəzərdə tutur. Lakin vergi bazasını vergilərin cəminin real iqtisadi (statistik) göstəricisi kimi təqdim etmək də mümkün deyildir. Belə ki,

vergitutma obyektləri də ayrı-ayrı vergilər üzrə dəyər və ya fiziki xüsusiyyətlərlə görə biri-birindən fərqlənirlər.

Ona görə də mövcud vergi qanunvericiliyi şərtləri daxilində vergi daxilolmalarının və yığımların maksimal həddinin miqdarını özündə əks etdirən vergi potensialı real məzmun və müəyyən statistik ifadəyə malikdir. Digər tərəfdən araşdırmalar göstərir ki, əksər ədəbiyyatlarda bəzən “vergi potensialı” ilə “maliyyə potensialı” anlayışları eyniləşdirilir ki, buna da ən çox inkişaf etmiş büdcə federalizmi modeli olan xarici ölkələrin ədəbiyyatlarında rast gəlinir.

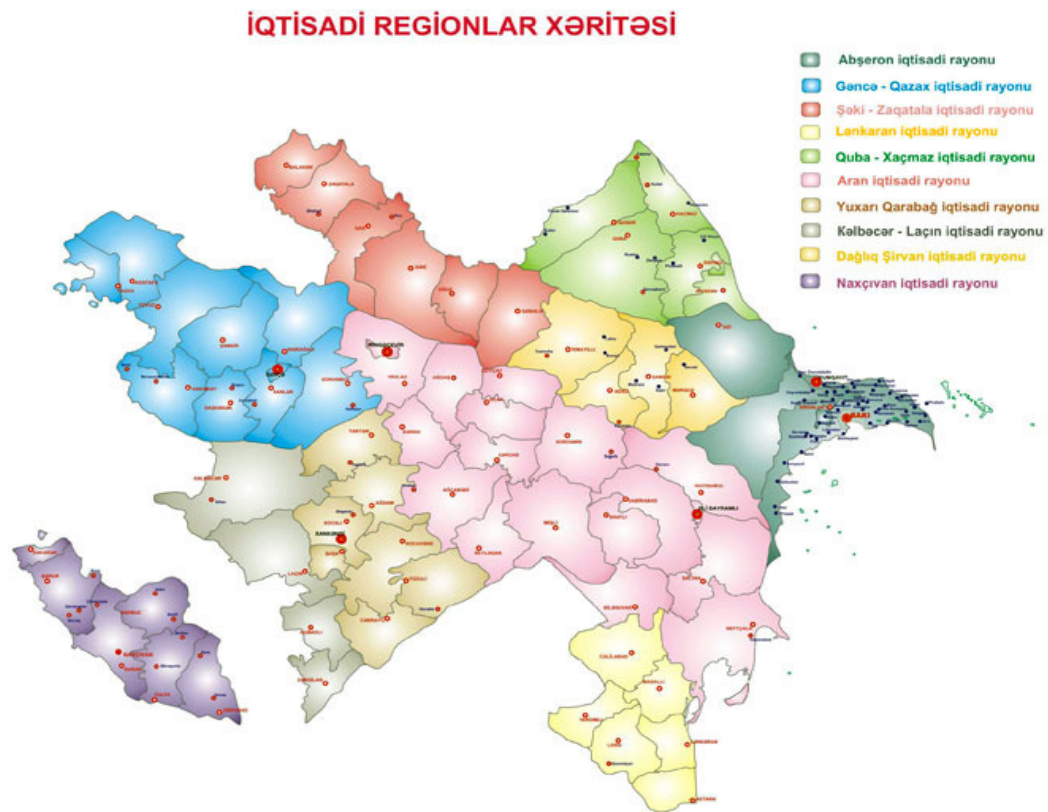
Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da maliyyə və vergi potensialı anlayışları müxtəlif iqtisadi göstəriciləri əks etdirir və əsasən regionlararası, eləcə də ayrı-ayrı ərazilər üzrə müqayisələr aparmaq məqsədi ilə istifadə olunur. Bu da büdcələrarası hesablaşma sistemini qurmaq üçün onların diferensiasiyasını tələb edir. Əgər maliyyə potensialı ölkə və ya regionun bütün maliyyə resurslarının məcmusunu təşkil edirsə, vergi potensialı maliyyə resurslarının bir hissəsinin əks etdirir. Konkret olaraq, vergi potensialı vergitutma obyektinin mümkün olan potensialının ümumi məbləğidir. Bu isə ölkədə bütün vergi və ödənişlərin qiymətləndirilməsinin əsası kimi qəbul edilir. Maliyyə potensialının tərkibinə elə maliyyə resursları daxil ola bilər ki, onlar da qanunvericiliyə görə tam və ya qismən vergiqoymanın obyektləri kimi qəbul edilə bilər.

Maliyyə və vergi potensialı anlayışları həm də dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasına təsiri nöqtəyi-nəzərindən də bir-birindən kəskin fərqlənir. Belə ki, əgər vergi potensialı büdcə gəlirlərinin vergi bazasının formalaşmasının əsasını təşkil edirsə, maliyyə potensialı büdcənin həm vergi, həm də qeyri-vergi gəlirləri (mülkiyyət və onunla əlaqədar əməliyyatlar üzrə və s.) bazasını birləşdirir. Digər tərəfdən, maliyyə potensialı büdcə məqsədləri üçün maliyyə bazarlarında borclanmanın (müəyyən proqramların maliyyələşdirilməsi və ya cari büdcə kəsinin maliyyələşdirilməsi) həyata keçirilməsinin imkanlarının əks etdirir .

Regionun vergi potensialından fərqli olaraq maliyyə potensialı özəl bölmə üçün investisiyaların cəlbediciliyini müəyyən edərək bu regionun perspektiv

inkişafını xarakterizə edir. Eyni zamanda vergi potensialı bilavasitə vergi sisteminin tərkibi və quruluşu ilə əlaqədardır. Məsələn, əgər vergi sistemində satışdan ödənişlər daxil deyilsə və bu növ gəlirlərə vergitutma bazası kimi baxılırsa, onda bu katoqoriyadan olan gəlirlər vergi potensialının tərkib hissəsi kimi qəbul edilə bilməz. Amma vergi sistemindən asılı olmayaraq belə növ gəlirlər regionun maliyyə potensialına daxil edilməlidir. Qeyd edək ki, dövlətin maliyyə sisteminin böhranlı şəraitində regionun maliyyə-vergi potensialının dəqiq müəyyənləşdirilməsi və müqayisə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Şəkil 3.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondun saytı

Araşdırmalardan aydın olur ki, regionun vergi potensialının formalaşmasına təsir edən mühüm amillərdən biri də sahibkarlığın inkişaf səviyyəsidir. Belə ki, əgər regionda sahibkarlığın müxtəlif formalarının inkişafı üçün münbit şərait varsa və bunun müqabilində sahibkarlıq dinamik inkişaf edərsə, təbii ki, nəticədə həmin regionun vergiyə cəlb edilən bazası da artacaqdır. Çünki, sahibkarlıq fəaliyyəti bazar iqtisadiyyatının hərəkətverici qüvvəsi olmaqla yanaşı, onun inkişafı istər hər hansı region, istərsə də bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının yüksəldilməsində vacib

rola malikdir. Bu baxımdan regionun da dinamik inkişafı sahibkarlıq fəaliyyətinin müxtəlif növlərinin inkişafına əsaslanır. Ümumilikdə isə bazar iqtisadiyyatı və bazar münasibətlərinə əsaslanan qarışıq iqtisadiyyatın aşağıdakı mühüm cəhətləri vardır:

- müxtəlif təsərrüfat formalarının yaradılması, qarşılıqlı əlaqəyə və bir-biri ilə qovuşmuş təsərrüfat malik olmaları, onların kollektiv və ictimai əsaslarla uzlaşması, eləcə də inteqrasiya oluna bilməsidir;
- iqtisadi və sosial proseslərdə dövlətin iştirakı, proseslərin formalaşması və istiqamətləndirilməsi və s. sahələrdə dövlətin tənzimləyici funksiyaları mövcud olan qanun və digər normativ sənədlərlə təsbit edilir.

Qarışıq iqtisadiyyatın belə qarşılıqlı əlaqə və xüsusiyyətləri ictimai və xüsusiyyətçilik arasında olan ziddiyyətin götürülməsinə, ictimai və xüsusi iqtisadi mənafehlərin qorunmasına, qarışıq iqtisadi sistem çərçivəsində müntəzəm olaraq əhalinin sosial müdafiəsinə və sosial təminatına şərait yaradır. Bu da ondan irəli gəlir ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanan təsərrüfat subyektlərinin inkişaf etdirilməsi həm ayrı-ayrı sahibkarların, iş adamlarının, həm də ümumilikdə büdcədən maliyyələşən əhali qrupunun maddi rifah halının yüksəlməsinə xidmət edir.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da sosial-iqtisadi problemlərin həllində özəl sektorun xüsusi rolu vardır. Daxili bazarın əmtəə və xidmətlərlə təmin edilməsində, bütün sahələrdə ədalətli rəqabət mühitinin formalaşmasında, əmək və material ehtiyatlarının istehsalı cəlb olunmasında və əhalinin tələbatının ödənilməsində özəl sektorun mühüm rolu vardır. Eyni zamanda, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, sahibkarlığı inkişafı regionun vergi potensialını artırdığı kimi, vergi güzəştləri də sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırır. Belə ki, sahibkarlığı inkişafı üçün vergi yükünün azaldılması, vergi sisteminin sadələşdirilməsi istiqamətində 2000-ci ildən başlayaraq əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir ki, bu da müxtəlif regionlarda sahibkarlığın inkişafına güclü təsir etmişdir. Müxtəlif dövrlərdə özəl sektora vəsait qoyuluşunun artırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinə qanunsuz müdaxilələrin aradan

qaldırılması, sahibkarlığın ayrı-ayrı istiqamətlərinə vergi güzəştlərinin edilməsi və s. istiqamətlərdə müvafiq qərarların qəbul edilməsi özəl sektorun inkişafına güclü təsir etmişdir. Bütün bunlar isə sahibkarlıq fəaliyyəti və vergi potensialının qarşılıqlı əlaqəliliyini, bunlardan birinin digərinin yaradıcısı, təkanvericisi olduğunu bir daha nümayiş etdirir. Eyni zamanda, bütün bunlarla yanaşı, regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, vergi potensialının artırılması və həyata keçirilən islahatların tam reallaşdırılması aşağıdakıları tələb edir:

- sahibkarlığın, xüsusilə regional sahibkarlığın inkişafının daha ciddi və stimullaşdırıcı şəkildə dəstəklənməsi
- bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi məsələlərinin miqyasının genişləndirilməsi, dövlətin iqtisadi proseslərə tənzimləyici müdaxilələrinin artırılması;
- istehsalın inhisarsızlaşdırılması və ədalətli rəqabət mühitinin formalaşdırılmasına diqqətin artırılması;
- respublika və ya ayrı-ayrı regional iqtisadiyyatlarda maliyyə-kredit, vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, vergi öhdəlikləri istehsalı və sahibkarlığı stimullaşdırmaqla vergi bazasının möhkəmləndirilməsi və büdcəyə vergi daxilolmalarının artırılmasına yönəldilməlidir.

Tədqiqatlarda aydın olur ki, regionun vergi potensialının dinamikası və dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsi, sahibkarlığı inkişafı ilə yanaşı, bir çox digər amillərdən asılıdır. Vergi qanunvericiliyinin ilbəl təkmilləşdirilməsi, ölkədə sahibkarlığın sürətlə inkişaf etdirilməsi və vergi ödəyicilərinin müvafiq maarifləndirilməsi ilə yanaşı tədricən vergilərin ödənilməsinə kənar müdaxilələrin təsirinin azalması baş verir. Ayrı-ayrı vergilərin və yığımların vergi bazasının ümumilikdə vergi potensialının dəyişməsinə müəyyənləşdirən əsas amil kimi çıxış etməyə başlayır. Təbii ki, ölkədə, eləcə də ayrı-ayrı regionlarda özəl sektor inkişaf etdikcə, vergi ödəyicilərinin sayı artdıqca dövlət səmərəli vergi siyasətindən istifadə etməklə vergi ödəyicilərinin fəaliyyətini stimullaşdırmalıdır .

Ədəbiyyatlardan aydın olur ki, ölkənin inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən makroiqtisadi göstəricilər və amillər vergi potensialının səviyyəsinə güclü təsir göstərirlər. Vergi daxilolmaları isə əhəmiyyətli dərəcədə vergi intizamından, ölkədə həyata keçirilən islahatlardan və bir çox hallarda isə siyasi amillərdən asılı olur.

İqtisadi aktivliyin vergi potensialının səviyyəsinə təsirinin, yəni vergi bazasının dəyişməsinə və vergi gəlirlərinin büdcəyə axın səviyyəsinə bilavasitə təsir edən makrogöstəricilərin tədqiq edilməsi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan ümumi daxili məhsulun (ÜDM) öyrənilməsi və istifadəsi məqsəduyğundur. Eyni zamanda, bu zaman aşağıdakılar nəzərə alınması da vacibdir:

- ÜDM-in həm rüblük, həm də illik qiymətləndirilməsi dəfələrlə yenidən işlənilir, düzəlişlər isə 20%-ə qədər olur və rüblük dəyər illik dəyərlə uyğun gəlmir. Bu səbəbdən də deflyator kimi istehlakçı qiymətlərinin indeksi istifadə oluna bilər;
- dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsinə ixracatçı müəssisələrin ödədikləri əlavə dəyər vergisinin (ixrac olunan məhsulun istehsalında istifadə olunan xammal material tədarükçülərinə ödənilmiş ƏDV) əvəzləndirilməsi də müəyyən təsir göstərir;
- inflyasiya vergi potensialının və dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının dinamikasına xüsusi təsir göstərir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatın real sektorunda qiymətlərin bərabər olmayan artımı məhsul istehsalına və satışına (nəzərə alaq ki, onlar zaman etibarilə uyğun gəlmir) çəkilən xərclərə də, təbii ki, qeyri-simmetrik təsir edir. Bununla da mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi və s. üçün hesablanmış vergi ödəmələrinin dəyərsizləşməsi baş verir. Buradan aydın olur ki, inflyasiyanın vergi potensialına təsiri ayrı-ayrı vergilərin bəyan edilməsi və alınması metodologiyasından asılıdır. Qiymətlərin artımı büdcəyə alınan vergilərin və yığımların həcmində həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Bundan başqa inflyasiya prosesinin dövlət büdcəsi gəlirlərinə başqa bir təsiri də mövcuddur ki,

bu da vergilərin hesablanması və büdcəyə ödənilməsi arasında olan zaman kəsiyində vergi daxilolmalarının müəyyən dərəcədə inflyasiyaya uğraması baş verir.

Bütün bunlara baxmayaraq hər bir halda büdcəyə faktiki vergi daxilolmaları vergilərin yığım səviyyəsi kimi mühüm göstəriciləri müəyyən etməyə imkan verir ki, bu da vergi daxilolmalarının təyin edilmiş proqnoza nisbətinin faizlə ifadəsidir.

Məsələn, 2007-ci il üçün Azərbaycanda vergi daxilolmaları 4253,4 mln. AZN proqnozlaşdırılmış, faktiki vergi daxilolmaları isə 4549,3 mln. AZN olmuşdur ki, bu da yığımın 100,7%-ə bərabər olması deməkdir. Azərbaycan Respublikasının regionlarının vergi potensialını tətqiq edərkən sosial iqtisadi şəraitdən asılı olaraq ərazi diferensiyasını və buna müvafiq ayrı-ayrı regionlarda vergi və yığımların ümumi büdcə daxilolmalarındakı xüsusi çəkisinin qeyri-bərabərliyini nəzərə almaq lazımdır.

2014-cü ilin yanvar-dekabr aylarında Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə 7 milyard 113 milyon 622,4 min manat vəsait daxil olmuş, proqnoza 100,2 faiz əməl edilmişdir. Bu məbləğin 32,4 faizi mənfəət vergisinin, 28,8 faizi əlavə dəyər vergisinin, 13,8 faizi fiziki şəxslərin gəlir vergisinin, 10,4 faizi aksizlərin, 15 faizi isə digər vergilərin payına düşür.

2014-cü ildə respublika üzrə, vergi daxilolmalarının 2,049 mlrd. manatını ƏDV, 2,303 mlrd. manatını mənfəət vergisi, 980,2 mln. manatını fiziki şəxslərin gəlir vergisi, 740,3 mln. manatını aksizlər, 153,4 mln. manatını sadələşdirilmiş vergi, 141,3 mln. manatını əmlak vergisi, 116,2 mln. manatını mədən vergisi, 111,1 mln. manatını dövlət rüsumu, 35,4 mln. manatını torpaq vergisi, 22,3 mln. manatını yol vergisi, 461,9 mln. manatını və s. daxilolmalar təşkil edib. 2014-cü ildə əvvəlki illə müqayisədə ƏDV üzrə daxilolmalarda 18,4%, fiziki şəxslərin gəlir vergisi üzrə 14,03%, aksizlər üzrə 44,60%, sadələşdirilmiş vergi üzrə 28,34%, əmlak vergisi üzrə 12,89%, torpaq vergisi üzrə daxilolmalarda 6,90% artım müşahidə olunub. Əksinə, mədən vergisi, dövlət rüsumu və yol vergisi üzrə daxilolmalarda müvafiq olaraq 4,38%, 9,86% və 8,49% azalma qeydə alınıb.

Qeyri-neft-qaz sektoru üzrə büdcəyə 4 milyard 306 milyon 486,5 min manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da ötən illə müqayisədə 14,5 faiz çoxdur⁶.

Hesabat dövründə respublika üzrə 82 688 vergi ödəyicisi qeydiyyatda alınmışdır. 1 yanvar 2015-ci il tarixə qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin ümumi sayı 609 742 olmuşdur ki, bu da 2014-cü ilin 1 yanvar tarixinə qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayından 13,4 faiz çoxdur.

Bütün bunlar isə, həm ölkədə vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinin, həm sahibkarlıq subyektlərinin sayının artmasının və həm də dövrüyyənin çoxalmasının nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Regionlarda mənfəətlə işləyən müəssisələrin xüsusi çəkisi də regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsini xarakterizə edən vacib amillərdən biri kimi qəbul edilə bilər. 2010-cü ildə isə mənfəət vergisinin bir daha azaldılaraq 20%-ə endirilməsi mənfəətlə işləyən müəssisələrin daha da artmasına şərait yaratmışdır. Mənfəət vergisinin azaldılması həm də regionlarda yerləşən müəssisələrin maliyyə cəhətdən sağlamlaşmasına birbaşa təsir edəcəkdir.

Son dövrlər regionların sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi, sahibkarlığın inkişafı, səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi və s. istiqamətlərdə geniş miqyaslı tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Bütün bunlara baxmayaraq, araşdırmalar sübut edir ki, ölkədə maliyyə axınlarının hərəkəti əsasən paytaxt, qismən də böyük şəhərlərdə mərkəzləşmişdir. Bu tendensiya pul vəsaitlərinin paytaxtda cəmlənməsinə səbəb olan iri vergi ödəyicilərinin korporativ maraqları ilə yanaşı, regionlarda bank sektoru və digər maliyyə-bazar infrastrukturalarının kifayət qədər inkişaf etməməsi ilə bağlıdır. Təbii ki, belə olduqda, hər bir regionun vergi bazasının hesablanması fərqi yanaşılması zəruridir.

Ona görə də Azərbaycan Respublikasının regionlarında vergi bazasının obyektiv müəyyənəndirilməsi və bunun əsasında vergi potensialının hesablanması üçün ilkin şərt, yəni regionlarda makroiqtisadi vəziyyətin inkişaf tendensiyasının təyin edən, həmçinin vergi bazasının ümumi vəziyyətinə və onun inkişaf perspektivinə təsir edən sahəvi və regional faktorların, eləcə də maliyyə axınlarının

⁶ <http://report.az/maliyye/vergi-budce-odenish>

mövcud strukturunun göstəricilər sisteminin formalaşdırılmasında təmin olunmalıdır.

Bu zaman vergi bazasının hesablanması üçün lazım olan göstəricilər sisteminə birinci növbədə onun formalaşmasına təsir edən parametrlər daxil edilməlidir ki, bunlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

- ölkənin ümumi təsərrüfat sistemində regionun əhəmiyyəti;
- təsərrüfatın müəyyən sahəsi üzrə ixtisaslaşma, əsas sahələrin optimal yerləşdirilməsi və və fəaliyyət xüsusiyyətləri;
- regionun urbanizasiya əmsalı, yəni region əhalisinin sayının şəhərdə yaşayan əhalinin sayına nisbəti;
- ÜDM-də regionun payı və region ümumi məhsulu;
- region üzrə sənaye məhsullarının istehsal həcmi və dəyəri;
- regionunu aparıcı müəssisələrinin maliyyə-iqtisadi vəziyyəti, mənfəətlə və zərərlə işləyən müəssisələrin sayı;
- əmək haqqının səviyyəsi və dinamikası (əmək haqqı üzrə borc haqqında informasiya büdcə gəlirlərində fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin xüsusi çəkisini müəyyənləşdirməyə imkan yaradır);
- region üzrə iri vergi ödəyiciləri;
- regionun iqtisadi sahələri daxilində ixracatının həcmi.

Bundan başqa vergitutma bazasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən bir sıra amillərin də nəzərə alınması vacibdir. Məsələn: mal, iş və xidmət satışının dəyərinin ödənilməməsi nəticəsində müəssisələr arasında külli miqdarda borcların yaranması problemi, əmək haqqı borcunun olması, tətbiq edilən hesablaşma formaları (nağd, barter, veksəl) və s.. Nisbətən iri vergi ödəyicilərinin (maliyyə-bank və maliyyə-sənaye holdinqləri də daxil olmaqla) regionlarda vergi bazasının dəyişməsinə təsirin öyrənilməsi də vacibdir. Bu zaman onların maliyyə vəziyyəti, hesablaşma növü, hüquqi statusu və strukturu ətraflı təhlil olunmalıdır.

Aparılmış araşdırmalardan əldə edilən məlumatlar, əldə edilmiş göstəricilər, regionun ümumi gəlirinin, regionun iqtisadi, maliyyə və vergi potensialının hesab-

lanması üçün informasiya bazasını təşkil edəcəkdir. Bu informasiya bazası regionun iqtisadi artımı və müvafiq olaraq vergi daxilolmalarının artırılması mümkünlüyü haqqında nəticəyə gəlməyə, bu barədə proqnozlaşdırmanın dəqiqliyini artırmağa kömək edəcək. Eyni zamanda, bu məlumatların büdcənin növbəti dəfə formalaşmasında da böyük rolu olacaq, xüsusilə gəlir və xərcləri daha düzgün proqnozlaşdırmağa imkan verəcəkdir. Belə ki, burada regionların subsidiya, subvensiya, dotasiya və transfert maliyyələşdirilməsi şəklində olan dövlət resurslarına tələbatı da daha aydın əks olunacaqdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi sisteminin üstün cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, bu sistemin istifadəsi makroiqtisadi amillər və vergi bazasının ümumi vəziyyəti arasında funksional asılılığı müəyyənləşdirməyə şərait yaradır ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində və ölkənin regionlarında vergi bazasını obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir.

Tədqiq edilən istiqamətlərdən aydın olur ki, vergi daxilolmalarının təhlili, vergi bazasının inkişaf tendesiyalarının əlaqələndirilməsi və paralel olaraq vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi regionların sosial-iqtisadi inkişafı baxımından çox vacibdir. Daha dəqiqi bütün bunlarsız regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq qeyri-mümkündür. Azərbaycan Respublikasının regionlarında makroiqtisadi vəziyyətin kompleks təhlili və qiymətləndirilməsi yerli büdcənin əsaslı təşkili üçün, eyni zamanda regionların maliyyə təminatının bərabərləşdirilməsi məqsədilə yerli büdcələrlə dövlət büdcəsi arasında vəsaitlərin obyektiv bölüşdürülməsi üçün zəmin yaradır.

Regionların vergi potensialının qiymətləndirilməsində iştirak edən elementlərə tədqiq etdikdə məlum olur ki, istər ölkənin, istərsə də hər hansı bir regionun vergi potensialının formalaşmasına bir neçə iqtisadi göstərici təsir edir ki, bunlara da vergi daxilolmaları, vergi borcları, vergi güzəştləri, vergi qanunvericiliyi və didər qanunvericiliklərin yaratdığı ziddiyyətlər, eləcə də gizli iqtisadiyyat tərəfindən yayındırılan vergilərin məbləği daxildir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq regionun vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün konkret formuladan istifadə edə bilərik. Regionun vergi potensialını R_{vp} , region üzrə vergi

daxilolmalarını R_{vd} , region üzrə vergi borclarını R_{vb} , təklif edilən vergi güzəştlərində regionun payını R_{vg} , region ərazisində bütün səbəblərdən vergidən yayımları R_{vy} kimi işarə etsək, onda düstur açığıdakı şəkildə olar:

$$R_{vp} = R_{vd} + R_{vb} + R_{vg} + R_{vy}$$

Region üzrə vergilərin yığım əmsalını isə aşağıdakı kimi hesablamaq mümkündür:

$$R_{vyə} = R_{vd} / R_{vp}$$

Ümumiyyətlə yığım əmsalının hesablanması əsas məqsəd regionda vergi öhdəliklərinə əməl edilməsi səviyyəsini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. $R_{vyə}$ göstəricinin kiçik olmaması vergi ödəyicilərinin vergi öhtəliklərini tam şəkildə yerinə yetirməməsindən və hələ də vergidən yayınma hallarının olmasından xəbər verir ki, bu da gələcəkdə vergi daxilolmalarının daha da artırılması imkanlarının olmasına dəlalət edir.

Aydındır ki, vergitutma bazası dedikdə verginin təyin edilə biləcəyi ümumi məbləğ nəzərdə tutulur. Məsələn, gəlir vergisi üçün vergitutma bazası vergi tutulan gəlir, mənfəət vergisi üçün isə vergitutma bazası vergiyə cəlb olunan mənfəətdir.

3.2. Maliyyə siyasətinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təsiri istiqamətləri

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra qısa zaman kəsiyində sürətli iqtisadi inkişafa nail olmuşdur. Ölkədə həyata keçirilən daxili və xarici iqtisadi siyasət nəticəsində milli iqtisadiyyatın proporsional inkişafına istiqamətlənən irimiqyaslı layihələr həyata keçirilməkdədir. Bu layihələr istər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini, istərsə də ölkənin ayrı-ayrı regionlarını hərtərəfli əhatə etməkdədir. Məhz bunun nəticəsidir ki, son dövrlər bütün regionlarda sahibkarlığın inkişafı, insanların maddi-sosial rifahının yaxşılaşdırılması, regionların investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin yaradılması, tikinti-quruculuq işlərinin geniş vüsət alması göz önündədir

və öz müsbət bəhrələrini verməkdədir. Bütün bunları statistik məlumatlardan da aydın görmək mümkündür.

Maliyyənin başlıca təyinatı pul gəlirləri və fondlarının yaradılması yolu ilə dövlətin və müəssisələrin pul vəsaitlərinə olan tələbatlarını təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda maliyyə resurslarının xərclənməsi üzərində də nəzarət etməkdən ibarətdir. Maliyyə pul vəsaitlərinin özü deyil, pul vəsaitləri fondlarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsinə dair iki tərəf arasındakı münasibətləri əks etdirir. Bununla yanaşı heç də bütün pul münasibətləri maliyyə münasibətlərinə aid deyildir. Maliyyə münasibətləri yalnız pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan münasibətləri əhatə edir. Bu münasibətlərdən asılı olaraq maliyyənin iki əsas istiqaməti fərqləndirilir:

- puldan istifadə etməklə, təsərrüfat subyektləri arasında iqtisadi münasibətləri ifadə etməsi. Bu halda pul maliyyənin mövcudluğunun maddi əsası kimi çıxış edir;
- iqtisadi münasibətlər prosesində təsərrüfat subyektlərinin və dövlətin pul fondlarının yaradılması və istifadəsi həyata keçirilir.

Qeyd edilən münasibətlər praktikada dövlətin maliyyə siyasəti əsasında formalaşır. Dövlət maliyyə siyasətindən, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, həm tənzimləyici, stimullaşdırıcı amil kimi, həm də tənzimləyici alət kimi istifadə edir. Təbii ki, bütün bunlar dövlətin maliyyə siyasətinin əsas məqsədi olmaqla həm inkişafı sürətləndirir, həm də ölkədə tarazlı inkişafa nail olunmasını təmin edir. Məhz bu baxımdan regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün dövlətin maliyyə siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət öz funksiyalarını həyata keçirmək və müəyyən sosial-iqtisadi məsələləri həll etmək üçün maliyyədən istifadə edir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, hər bir iqtisadi addım etibarlı və güclü maliyyə təminatına malik olmalıdır. O cümlədən regional inkişaf istiqamətində aparılan işlər, həyata keçirilən layihələr də güclü maliyyə sərfiyyatı tələb edir. Başqa sözlə desək, qarşıya qoyulmuş məqsədlərin reallaşdırılmasında maliyyə siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır. Maliyyə siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi cəmiyyətin iqtisadi

və sosial inkişafında maliyyənin iştirakını təmin edir və tənzimləyir. Başqa sözlə desək, maliyyə siyasəti dövlətin öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün maliyyə resurslarının səfərbər edilməsinə, onların məqsədəuyğun bölüşdürülməsi və səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmiş xüsusi fəaliyyət sahəsidir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, maliyyə siyasəti dövlətin maliyyə resurslarının toplanması, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə əlaqədar həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusundan ibarətdir. Bu baxımdan dövlətin maliyyə siyasəti regional, iqtisadi, sosial və beynəlxalq münasibətləri əhatə edir.

Məlumdur ki, keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra digər respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında da, bütün sahələrlə yanaşı, maliyyə sahəsində də müstəqil siyasətin həyata keçirilməsinə başlandı. Eyni zamanda nəzərə alsaq ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə siyasəti, onun ayrı-ayrı tərkib hissələri dövlətin mühüm tənzimləyici funksiyalarının həyata keçirilməsinə xidmət edir, onda bu siyasətin əhəmiyyəti bir daha aydın olar. Ümumiyyətlə maliyyə siyasəti məqsədindən və xarakterindən asılı olaraq maliyyə strategiyası və maliyyə taktikası adlanan iki istiqamətə ayrılır. Maliyyə taktikası strategiyanın həyata keçirilməsində qarşıya çıxan problemlərin həlli metodu olmaqla maliyyə strategiyası ilə sıx qarşılıqlı əlaqədədir. İstər maliyyə taktikası, istərsə də maliyyə strategiyasının səmərəli həyata keçirilməsi dövlətin kompleks maliyyə siyasətinin formalaşmasını zəruri edir. Dövlətin maliyyə siyasəti iqtisadi tənzimləmə vasitəsi kimi milli iqtisadiyyatın proporsional inkişafı, regional inkişafda tarazlığa nail olmağı təmin etməli, eləcə də istehsal sahələrinin sürətli inkişafına şərait yaratmalıdır. Bu məqsədlə dövlətin maliyyə siyasətinin formalaşdırılması zamanı aşağıdakı prinsiplərin nəzərə alınması məqsədəuyğun hesab edilir:

- bütün sahələrdə olduğu kimi, maliyyənin inkişafına xidmət edən xüsusi konsepsiyanın hazırlanması. Bu konsepsiya milli iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətinin, onun sabit inkişaf perspektivinin, məhsuldar qüvvələrin və istehsal münasibətlərinin inkişafının, eləcə də ölkə əhalisinin maliyyə resurslarına tələbatının ətraflı təhlili əsasında işlənir. Konsepsiyanın əsas məqsədi cəmiyyətin inkişaf perspektivlərinin maliyyə tələbatının ödənilməsi

üçün zəruri olan vəsaitlərdən tam və səmərəli istifadəyə nail olmaqdan ibarətdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində isə bu konsepsiya sənaye və kənd təsərrüfatının, qeyri-ustehsal sahələrinin, sahibkarlıq fəaliyyətinin, özəl sektorun inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmasını nəzərdə tutur;

- maliyyə resurslarının bir hissəsinin mərkəzləşdirilmiş dövlət fondlarında təmərküzləşməsi. Bu fondlar məhkəmə və icra orqanlarının saxlanması, sosial islahatların həyata keçirilməsi, hərbi xərclərin ödənilməsi, eləcə də dövlət və müdafiə təyinatlı obyektlərin tikintisi üçün vəsaitlərin toplanması məqsədilə yaradılır;
- dövlətin maliyyə resurslarından istifadənin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi. Burada əsas məqsəd maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadəyə nail olmaqdır. Bu isə öz növbəsində, inkişaf perspektivlərinin düzgün müəyyən edilməsini, regionların müqayisəli üstünlüklərinin nəzərə alınmasını və s. tələb edir. Bu prinsipə az maliyyə sərfiyyatı ilə daha yüksək nəticələr əldə etmək dövlətin maliyyə siyasətinin mühüm vəzifəsidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə siyasəti, yalnız yuxarıda göstərilən prinsiplərlə məhdudlaşmır. Məlumdur ki, maliyyə münasibətləri dinamik inkişaf edən bir sistemdir. Ona görə də maliyyə münasibətlərinin səmərəli təşkili üçün istehsalın maliyyə tənzimlənməsi və stimullaşdırılması, elmi-texniki tərəqqinin maliyyələşdirilməsi və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində mühüm tənzimləyici funksiya daşıyan maliyyə siyasəti elmi-texniki tərəqqinin də maliyyələşdirilməsini təmin etməlidir. Başqa sözlə desək, bazar münasibətləri şəraitində maliyyə siyasətinin vəzifələri daha da artır.

Məlumdur ki, 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatına keçid istiqaməti seçildi. İqtisadiyyatın liberallaşdırılması xətti götürən Azərbaycanda əksər qiymətlər dövlət tənzimlənməsindən azad edildi, dövlət müəssisə və sahələrin mərkəzləşdirilmiş maddi-texniki təchizatı ləğv olundu, zərərlə işləyən sahələrə dotasiyaların verilməsi dayandırıldı və s. Tezliklə dövlət müəssisələrini, bazar iqtisadiyyatı

tələblərindən irəli gələn strukturlar banklar, birjalar, firmalar, fondlar, ticarət obyektləri və s. əvəz etdi.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, müstəqilliyin ilk illərində xaotik siyasi-iqtisadi proseslərlə, dərinləşən sosial-iqtisadi böhranla qarşılaşan Azərbaycan Respublikasında 1991-1995-ci illər ərzində istehsal olunmuş ÜDM-nin həcmi hər il, təqribən 14-18 faiz azalmışdır. Statistik məlumatlara görə, 1994-cü ildə ümumi milli məhsul 1990-cı il səviyyəsinin 42%-ni təşkil etmişdir. Belə ki, bazar münasibətlərinə keçilməsi nəticəsində uzun illər süni surətdə sabit saxlanan, məcburi formada tənzimlənən qiymətlər böyük sürətlə artmağa başlamışdır.). Eləcə də bu dövr ərzində əhalinin pul gəlirləri 738 dəfə artdığı halda, əmtəə və xidmətlər üzrə istehlak qiymətləri indeksinin artımı 4533 dəfə olmuşdur. Bununla yanaşı ərzaq məhsullarının qiyməti 5520 dəfə, xidmətlərin dəyəri isə 3811 dəfə artmışdır.

Təbii ki, bütün bunlar ölkədə işsizliyin artması, inflyasiyanın çoxalması, əhalinin həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi və s. kimi xoşagəlməz halların yaranmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, statistik məlumatlar göstərir ki, inflyasiya 1992-ci ildə 10.1 dəfə, 1993-cü ildə 12.3 dəfə, 1994-cü ildə 17.6 dəfə, 1995-ci ildə 5.1 dəfə artmışdır. Eyni zamanda 1995-ci ildə orta aylıq əmək haqqı 13 dollar və ya 1991-ci ilə nisbətən 10 dəfə az olmuşdur. 1991-1994-cü illərdə əhalinin həyat səviyyəsinin ümumiləşdirici göstəricisi olan əhalinin pul gəlirləri real ifadədə 3.6 dəfə aşağı düşmüş, bu illər ərzində adambaşına düşən pul gəlirləri hər il orta hesabla 1.4 dəfə azalmışdır. Bütün bunların nəticəsində əhali gəlirlərində böyük xüsusi çəkisi olan əmək haqqının artımı bu dövrdə pulun qiymətdən düşməsi ilə ayaqlaşma bilməmiş və 1991-ci ildən başlayaraq dörd il ərzində əhalinin əmək haqqı üzrə gəlirlərinin səviyyəsi, təqribən 8.0 dəfə aşağı düşmüşdür.

Araşdırmalardan aydın olur ki, müstəqilliyin ilk illərində büdcənin kəsiri olduqca yüksək idi. Xarici borclar böyük miqyas almışdı. Belə vəziyyətdən ölkəni və milli iqtisadiyyatı xilas etmək isə hərtərəfli planlaşdırılmış, ölkənin və onun ayrı-ayrıl regionlarının mövcud potensialını yaxından nəzərə alan maliyyə siyasətinin həyata keçirilməsi, yeni məzmunlu və çevik formalı əsaslı islahatların aparılması zəruri idi. Məhz bunu nəzər alan ümummilli lider Heydər Əliyev 1995-

ci ildə konkret sahələrdə tənəzzülün aradan qaldırılması və inkişafa nail olunmasına dair bir sıra Dövlət Proqramlarının işlənilib hazırlanması istiqamətində müvafiq sərəncamlar verdi. Mühüm proqramlardan biri də 1995-ci il iyul ayının 21-də qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı” idi. Bazar iqtisadiyyatı özəl sektorun inkişafına əsaslandığı və sahibkarlığın inkişafının, məhz özəlləşdirmədən asılı olduğunu nəzərə alsaq bu proqramın əhəmiyyəti bir daha aydın olar. Bu proqram, bir çox sahələrlə yanaşı, maliyyə sahəsində də ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu.

Beləliklə, 1995-ci ildən başlayaraq maliyyə siyasətində aşağıdakı perspektiv istiqamətlər müəyyən edildi:

- müəssisələrin və vətəndaşların vergiyə cəlb edilməsi, gömrük tariflərinin tənzimlənməsi, dövlət idarəetmə xərclərini maksimum ixtisar etmək yolu ilə büdcə kəsirinin azaldılması;
- vergiqoyma sisteminin təkmilləşdirilməsi, sadələşdirilməsi və vergilərin sayının maksimum azaldılması;
- inflyasiyanın səviyyəsini azaltmaq, bütün subyektlərə sahibkarlıq fəaliyyəti seçməkdə sərbəstlik vermək;
- sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrində istehsalın kəmiyyət və keyfiyyətə artımına nail olmaq, ölkədə istehsal və maliyyə münasibətlərini sağlamlaşdırmaq məqsədilə müvafiq kadrların hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirilməsi;
- ölkədə maliyyə infrastrukturlarının inkişafını sürətləndirmək və iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üzrə tədbirlərdə bankların, eləcə də digər kredit təşkilatlarının rolunu artırmaq;
- gələcəkdə dövlət büdcəsinin sosial yönümlülüyünü və sosial tələbatlara daha çox maliyyə resurslarının ayrılmasını təmin etmək.

Ümumilikdə investisiya siyasəti maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olub, dövlətin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə münasibətini ifadə edir.

Hansı ki, bu münasibətlər birinci növbədə investisiyanın məqsəd və istiqamətini, ikincisi isə investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi formalarını müəyyən edir. Araşdırmalardan aydın olur ki, dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi investisiya fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, investisiya fəallığının aşağı düşməsinin qarşısının alınması və əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. İntestisiya siyasətinin əsas vəzifəsi həm dövlət investisiyasının maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək və həm də öz vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərən investorlar üçün münbit investisiya mühiti yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Ümumilikdə isə, aşağıda qeyd olunanları investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri kimi qəbul etmək mümkündür:

- müvafiq araşdırmaların aparılması ilə investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində prioritet sahələrin müəyyən edilməsi;
- maliyyələşdirmə zamanı müəssisələrin genişlənməsi və elmi yeniliklərin tətbiqinə üstünlük verilməsi;
- müəssisələrin əldə etdiyi vəsaitlərin (mənfəətdən, amortizasiya ayırmalarından daxil olan vəsaitlər və s.) investisiya kimi müxtəlif istiqamətlərə yönəldilməsi sahəsində onların hüquqlarının genişləndirilməsi;
- investisiyanın dövlət büdcəsi hesabına maliyyələşdirilməsinin, tədricən ixtisar edilməsi və müvafiq olaraq investisiyaların tərkibində qeyri-dövlət sektorunun payının artırılması.

Beləliklə, investisiyanın maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitin əsas hissəsinin qeyri-büdcə mənbələrindən əldə edilməsi, ilk növbədə isə müəssisə və əhalinin xüsusi vəsaitlərindən istifadənin genişləndirilməsi daha məqsədəuyğundur.

İntestisiya siyasəti regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair dövlət siyasətinin reallaşdırılmasının əsas təkanverici qüvvəsidir. Məhz bunu nəzərə alan Azərbaycan hökuməti vəsaitlərin səmərəli yerləşdirilməsi, investisiyaların regionlar arasında optimal bölüşdürülməsi, eləcə də ayrılmış vəsaitlərin düzgün istiqamətləndirilməsi məqsədilə müxtəlif fondlar və kredit təşkilatları yaratmış və ya belə təşkilatların yaradılması üçün münbit şəraiti formalaşdırmışdır. İstər

dövlətin investisiya siyasətinin əsas həlqəsi kimi, istərsə də regionların sosial-iqtisadi inkişafına dəstək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən strukturlardan biri də Sahibkarlığa Kömək Milli Fondudur.

Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun (SKMF) yaradılması regionların sosial-iqtisadi inkişafında, eləcə də regionlarda həyata keçirilən layihələrin maliyyələşdirilməsində bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Fondun fəaliyyətə başlaması, onun müxtəlif regionlarda filiallarının yaradılması istər regionlarda həyata keçirilən islahatların maliyyələşdirilməsi, istər yeni iş yerlərinin yaradılması, istərsə də dövlətin maliyyə siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafının daha sürətləndirilməsi istiqamətində mühüm rol oynamışdır. Statistik araşdırmalardan da aydın olur ki, yalnız 2010-cu il ərzində fond tərəfindən sahibkarlara 87,8 mln. manat kredit verilmişdir ki, bunun da nəticəsində 9065 yeni iş yeri yaradılmışdır. Eyni zamanda, kreditlərin 73,8%-i regional sahibkarlığın inkişafına yönəldilmişdir. Müvafiq rəqəmlər 2005-ci ildə 36,3 mln. manat, 16334 ədəd və 85,2%, 2006-cı ildə 90,1 mln. manat, 17149 ədəd və 72,2%, 2007-ci ildə isə 90,7 mln. manat, 15612 ədəd və 76,8% təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə sahibkarlığın inkişafına kredit təşkilatlarının cəlb edilməsi ölkədə maliyyə sektorunun inkişafına da güclü təkan vermişdir. Belə ki, fondun vəsaitlərinin yerləşdirilməsi üçün müvəkkil seçilmiş kredit təşkilatlarının kapitallarının həcmi artmış, regional strukturu xeyli genişlənmişdir. Hal-hazırda həmin kredit təşkilatlarının regionlarda fəaliyyət göstərən filiallarının sayı 74-ə çatmış və respublikanın 35 şəhər və rayonunu əhatə edir. Bu filialların çoxalması isə yeni iş yerlərinin yaradılması, xüsusilə 170-dən çox insanın işlə təmin olunmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramının səmərəli icrası ilə əlaqədar olaraq Fondun vəsaitlərinin xüsusilə regionlarda yerləşdirilməsi məqsədilə Şəki-Zaqatala, Quba-Xaçmaz, Lənkəran, Gəncə-Qazax, Aran və Naxçıvan iqtisadi rayonlarında Fondun təşkilatçılığı ilə biznes forum, kredit yarmarkaları keçirilmiş və Dövlət proqramında qarşıya qoyulmuş vəzifələrin icrası məqsədilə kompleks tədbirlər həyata keçirmişdir.

Cədvəl 3.1

2013-cü il ərzində Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilmiş kredit vəsaitlərinin iqtisadiyyatın sahələri və kreditin növləri üzrə bölgüsünə dair statistik məlumatlar⁷

İqtisadiyyatın sahələri üzrə						min manatla
s/s	İqtisadiyyatın sahələri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kreditin məbləği	Xüsusi çəkisi (%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
1.	Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	175	3.9	85325.0	31.0	2496
2.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı	4276	95.7	149511.0	54.4	8947
3.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	10	0.2	32679.0	11.9	461
4.	Xidmət sahələrinin inkişafı	7	0.2	7485.0	2.7	141
	Cəmi:	4468	100.0	275000.0	100.0	12045
Kreditin növləri üzrə						
s/s	Kreditin növləri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kreditin məbləği	Xüsusi çəkisi (%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
1.	Kiçik həcmli kreditlər	4377	98.0	52914.7	19.2	7669
2.	Orta həcmli kreditlər	29	0.6	4341.0	1.6	293
3.	Böyük həcmli kreditlər	62	1.4	217744.3	79.2	4083
	Cəmi:	4468	100.0	275000.0	100.0	12045

⁷ <http://anfes.gov.az/>

Cədvəl 3.2

2014-cü ilin 9 ayı ərzində Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilmiş kredit vəsaitlərinin iqtisadiyyatın sahələri və kreditin növləri üzrə bölgüsünə dair statistik məlumatlar⁸

İqtisadiyyatın sahələri üzrə						min manatla
s/s	İqtisadiyyatın sahələri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kreditin məbləği	Xüsusi çəkisi (%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
1.	Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	148	3.5	38656.0	16.3	911
2.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı	8	0.2	18191	7.7	164
3.	Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	4049	96.0	135837.9	57.2	7835
4.	Xidmət sahələrinin inkişafı	13	0.3	44587	1808	517
	Cəmi:	4218	100.0	237271.9	100.0	9427
Kreditin növləri üzrə						
s/s	Kreditin növləri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi (%)	Kreditin məbləği	Xüsusi çəkisi (%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
1.	Kiçik həcmli kreditlər	4132	98.0	49113.4	20.7	7172
2.	Orta həcmli kreditlər	35	0.8	5638	2.4	250
3.	Böyük həcmli kreditlər	51	1.2	182520.5	76.9	2005
	Cəmi:	4218	100.0	237271.9	100.0	9427

Belə tədbirlərin həyata keçirilməsi isə, öz növbəsində regionlara investisiya axınını gücləndirir, vəsaitlərin regionlar üzrə daha da səmərəli yerləşdirilməsini, regionların mövcud iqtisadi potensialından səmərəli istifadə edilməsini, sahibkarlarla müvəkkil kredit təşkilatları arasında iqtisadi münasibətlərin qarşılıqlı faydalılıq prinsipləri əsasında tənzimlənməsini, yeni iş yerlərinin yaradılmasını və

⁸ <http://anfes.gov.az/>

s. zəruri məsələlərin həll olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Eyni zamanda milli iqtisadiyyatın formalaşması baxımından iqtisadi rayonların inkişaf səviyyəsi arasında olan fərqlərin aradan qaldırılması üçün hər bölgənin iqtisadiyyatı üzrə xarakterik iqtisadi sahənin inkişafının təmin edilməsində fondun vəsaitlərinin yerləşdirilməsinin də mühüm əhəmiyyəti vardır. Qeyd olunduğu kimi, SKMF-na sahibkarlığın inkişafı məqsədilə ayrılmış vəsaitlər müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə respublikanın əksər şəhər və rayonlarını əhatə etmişdir ki, bu layihələrdə əsasən aşağıdakı istiqamətlər dəstəklənmişdir:

- müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı, eləcə də kənd təsərrüfatı məhsullarının emal yönümlü layihələr;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, xüsusilə əkinçiliyin və heyvandarlığın, kəndli fermer təsərrüfatlarının, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, habelə şəxsi təsərrüfatların inkişafına xidmət edən layihələr;
- turizmin inkişaf etdirilməsi məqsədilə turizm infrastrukturunun inkişafına xidmət edən layihələr;
- xidmət sahələrinin inkişafı yönümlü layihələr.

3.3. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında müasir maliyyə-vergi siyasətinin rolunun təhlili və qiymətləndirilməsi

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi müəyyən tənzimləyici funksiyalarla reallaşır. Başqa sözlə desək, bazar iqtisadiyyatı özəl təsərrüfat subyektlərinin və xüsusi mülkiyyətin inkişafı ilə xarakterizə edilir, dövlətin isə iqtisadi proseslərə müdaxiləsi azalır. Amma bu heç də o demək deyildir ki, hər şeyi bazar tənzimləyir və ya bazar bütün prosesləri tənzimləməyə qadirdir. Bu səbəbdən də bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin tənzimləyici funksiyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi mümkün olmasa da, dövlət vergi, gömrük və s. istiqamətlərdə yürütdüyü siyasətlə iqtisadi prosesləri tənzimləyir. Ona görə dövlətin vergi

siyasəti, eləcə də onun həyata keçirilmə metodu istər ümumi inkişaf, istərsə də regional inkişaf baxımından olduqca əhəmiyyətli və həlledicidir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf strategiyası ən əvvəl sabit iqtisadi artıma və əldə edilmiş iqtisadi uğurların davamlılığına nail olmağa yönəldilmişdir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bu məqsədlə dövlət müxtəlif tənzimləyici vasitələrdən istifadə edir ki, bunun da ən mühüm istiqamətlərindən biri iqtisadiyyatın vergi tənzimləməsidir. Eyni zamanda, təcrübə göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində düşünülmüş vergi siyasəti aparmadan təsərrüfat subyektlərinin normal fəaliyyətini təmin etmək mümkün deyildir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, bazar münasibətləri dövləti iqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsi proseslərindən azad etmir. Ancaq bu proseslər qətiyyən dövlətin təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-istehsal fəaliyyətinə bilavasitə müdaxiləsini əhatə etməməlidir. Dövlət təşkilatı və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti üçün lazım olan normal şəraiti yaratmalı, eyni zamanda, əsas tənzimləyici vasitələrdən biri olan vergilərin köməyi ilə həmin prosesləri tənzimləməlidir. Başqa sözlə desək, məhz vergilərin əsas funksiyalarından biri olan tənzimləmə vasitəsilə dövlət maliyyə-vergi siyasətinin stimullaşdırıcı, məhdudlaşdırıcı və bərpaedici kimi vəzifələrini həyata keçirir.

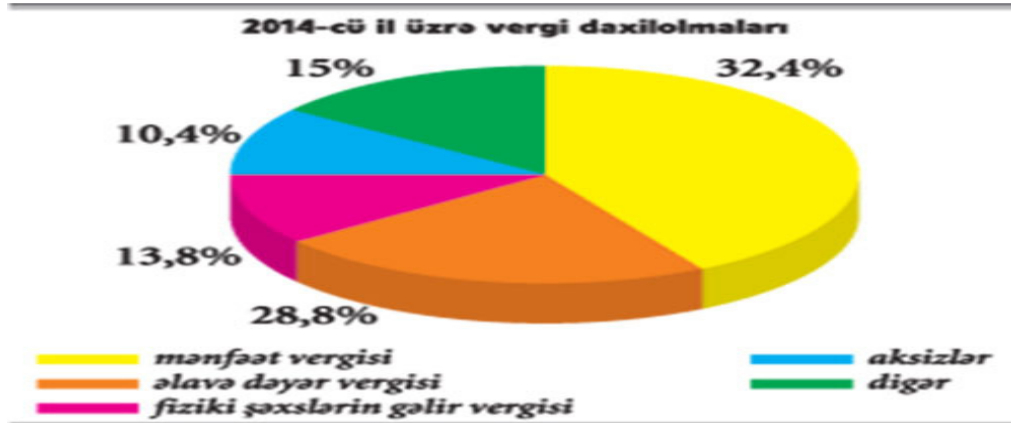
Araşdırmalar göstərir ki, ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadiyyatın tənzimlənməsi prosesləri də fərqlidir. Hətta iqtisadi inkişaf səviyyəsi eyni olan müxtəlif ölkələrdə belə, iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin səviyyəsi müxtəlifdir. Məsələn, İsveç iqtisadiyyata daha çox təsir göstərən ölkələr sırasına daxildir. Amerika, Almaniya, Yaponiya və s. kimi ölkələrdə isə tənzimləmə işləri ilə dövlət daha az məşğul olur, ölkənin vergi sistemini yaratmaqla müəyyən maliyyə siyasətinin məqsədləri üçün ondan istifadə etməyə çalışır. Bununla əlaqədar olaraq, maliyyə-vergi siyasətinin nisbətən müstəqil istiqaməti kimi formalaşır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında da iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin, onun bir istiqaməti olan maliyyə-vergi siyasətinin ölkənin mövcud şəraitinə və inkişaf səviyyəsinə uyğunlaşdırılması çox vacibdir. Bu tənzimləmənin optimallaşdırılması, ədalətli rəqabət mühitinin formalaşması və s. kimi müsbət meyllərə səbəb olar.

Ümumiyyətlə vergi siyasəti dedikdə, maliyyə resurslarının yenidən bölüşdürülməsi hesabına cəmiyyətin ayrı-ayrı sosial qruplarının və ölkə iqtisadiyyatının normal inkişaf etdirilməsi məqsədilə ölkənin vergi sisteminin formalaşdırılması üzrə dövlətin müxtəlif istiqamətlərdə (iqtisadi, maliyyə və hüquqi) həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu başa düşülür. Dövlət maliyyə-vergi siyasətini həyata keçirərkən vergilərə məxsus funksiyalara söykənir və aktiv vergi sisteminin həyata keçirilməsi üçün bu funksiyalardan istifadə edir. Ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətindən və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq dövlət prioritet hesab etdiyi məqsədlərə nail olmaq üçün maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsində müxtəlif metodlardan istifadə olunur.

Aydındır ki, Azərbaycan Respublikasında Vergi Məcəlləsinin tələblərinə görə dövlətin maliyyə-vergi siyasətinin əsas prinsipləri, ilk növbədə vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasının maksimum təmin edilməsindən ibarətdir. Yeni vergi qanunvericiliyində vergi dərəcələri əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salınmış, müxtəlif kateqoriyalı vergi güzəştləri isə azaldılmışdır ki, bu da, son dövrlər beynəlxalq təcrübədən irəli gələn zərurət idi. Belə ki, son dövrlər dünya təcrübəsində vergi dərəcələrinin aşağı salınması hesabına vergi güzəştlərinin azaldılması meylləri artmışdır. Eyni zamanda, ölkənin vergi sisteminin hüquqi aspektlərini aydınlaşdıran vergi məcəlləsində kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, eləcə də regional sahibkarlığın sürətli inkişafına lazımi şəraitin yaradılması üçün müəyyən düzəlişlər edilmişdir ki, bu da Azərbaycan dövlətinin özəl sektorun inkişafı istiqamətində həyata keçirdiyi məqsədli tədbirlərdən biridir.

2014-cü ildə Vergilər Nazirliyinin xətti ilə dövlət büdcəsinə 7 milyard 113 milyon 622,4 min manat vəsait daxil olub. Bu, proqnoza 100,2% əməl edilməsi deməkdir. Bu məbləğin 32,4%-i mənfəət vergisinin, 28,8%-i əlavə dəyər vergisinin, 13,8%-i fiziki şəxslərin gəlir vergisinin, 10,4%-i aksizlərin, 14,6%-i isə digər vergilərin payına düşür.

Şəkil 3.2

2014 – cü il üzrə vergi daxilolmalar⁹

Qeyri neft-qaz sektoru üzrə büdcəyə 4 milyard 306 milyon 486,5 min manat vəsait daxil olmuşdur ki, bu da 2013-cü illə müqayisədə 14,5% çoxdur.

Cədvəl 3.3

2005-2014-cü illər üzrə dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat (mln.manat)¹⁰

Vergi və digər ödənişlər	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
ƏDV	346,1	400,5	669,6	1169,9	1180,3	1271,5	1387,7	1 483,6	1723,9	2048,7
Aksizlər	121,2	164,0	330,6	395,8	417,4	452,0	417,4	454,6	512,0	740,3
Mənfəət vergisi	357,0	1375,6	2459,2	2863,9	1329,1	1429,8	2133,9	2252,2	2374,8	2302,9
Mədən vergisi	53,5	100,2	123,2	147,7	121,9	130,0	129,8	125,8	121,5	116,2
Torpaq vergisi	15,3	18,8	27,3	30,8	26,2	35,3	35,3	30,6	33,1	35,4
Əmlak vergisi	40,4	56,3	72,8	113,2	66,2	101,8	103,9	105,1	125,1	141,3
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	319,2	412,2	596,6	637,8	581,9	590,2	715,6	813,0	859,7	980,2
Dövlət rüsumu	35,7	33,5	50,1	59,9	72,9	89,5	104,8	103,2	123,2	111,1
Yol vergisi	9,0	10,3	17,1	27,4	16,5	15,2	28,1	28,7	24,4	22,3
Sadələşdirilmiş vergi	18,8	29,7	48,1	65,7	63,6	65,5	100,4	111,4	119,5	153,4
Sair daxilolmalar	111,2	115,4	154,6	234,5	237,5	111,8	318,1	517,2	646,4	461,9
Cəmi:	1427,5	2706,3	4549,3	5746,6	4113,4	4292,8	5475,1	6025,4	6663,6	7113,6

⁹ <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>

¹⁰ <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika>

Qeyd etmək lazımdır ki, il ərzində vergi orqanları tərəfindən vergi borclarının alınması sahəsində həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 1 yanvar 2015-ci il tarixə vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsinə olan borc məbləği 1 yanvar 2014-cü il tarixlə müqayisədə 9,6% azalmışdır.

2014-cü il ərzində ümumilikdə 257 min 752 vergi ödəyicisinin borcları tamamilə ləğv edilmiş, 1 yanvar 2015-ci il tarixə borclu vergi ödəyicilərinin sayının ümumi vergi ödəyicilərinin sayında xüsusi çəkisi 4,1% təşkil etmişdir.

Vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsinə yaranmış borclarının ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə vergi orqanları tərəfindən əmlakın siyahıya alınması barədə 84 min 465 qərar açılmış, bu qərarların 80,4%-i borclar ləğv edildiyi üçün bağlanmış, siyahıya alınmış əmlakların ixtisaslaşdırılmış açıq hərraclarda satılması məqsədilə məhkəmələrə verilmiş iddia ərizələri üzrə 1 milyon 612,3 min manat borc məbləğini əhatə edən 955 məhkəmə qətnaməsi qəbul olunmuşdur. Ümumilikdə əmlakın siyahıya alınması barədə açılmış qərarlar üzrə 68,9 milyon manat məbləğində vəsaitin dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin edilmişdir.

Fiziki şəxslərin borclarının onların mülkiyyətində olan avtonəqliyyat vasitələrinə yönəldilməsi nəticəsində 13.311 vergi ödəyicisinin 13,2 milyon manatdan çox borcu dövlət büdcəsinə ödətdirilmiş, 543 vergi ödəyicisi tərəfindən nəqliyyat vasitələri siyahıya alınmaya təqdim edilmədiyi üçün onların üzərlərinə həbs qoyulmaqla cərimə meydançalarında yerləşdirilməsi barədə məhkəmələr tərəfindən müvafiq qərarlar qəbul edilmişdir.

Hüquqi şəxslərdə təsisçi (payçı) kimi çıxış edən borclu fiziki şəxslərin borclarının həmin hüquqi şəxslərdəki paylarından tutulması məqsədilə həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində 1640 fiziki şəxs üzrə 1 milyon 229,2 min manat məbləğində borc dövlət büdcəsinə ödətdirilmişdir.

Vergi orqanları tərəfindən 813 borclu fiziki şəxsin ölkədən getmək hüququnun məhdudlaşdırılması, habelə kiçik həcmdə borcları olan 3470 vergi ödəyicisinin borclarının tələbin icraya yönəldilməsi qaydasında tutulması məqsədilə aidiyyəti üzrə icra məmurlarına müraciətlər edilmişdir.

Xeyli və ya külli miqdarda vergiləri dövlət büdcəsindən yayındırdığına görə ümumilikdə 892 vergi ödəyicisi üzrə 33,2 milyon manat borc məbləğini əhatə edən materiallar ibtidai istintaq qaydasında araşdırılması məqsədilə Vergilər Nazirliyi yanında Vergi Cinayətlərinin İbtidai Araşdırılması Departamentinə göndərilmişdir.

2014-cü ildə respublika üzrə 82688 vergi ödəyicisi qeydiyyatda alınmışdır. 1 yanvar 2015-ci il tarixə qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin ümumi sayı 609742 olmuşdur ki, bu da 2014-cü ilin 1 yanvar tarixinə qeydiyyatda olan vergi ödəyicilərinin sayından 13,4% çoxdur.

2014-cü ildə respublika üzrə elektron formada göndərilmiş bəyannamələrin xüsusi çəkisi 90,2% təşkil etmişdir.

2003-2014-cü illər ərzində vergi siyasətində edilən mühüm stimullaşdırıcı dəyişikliklərdən biri də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi cədvəlində baş vermişdir. Bu barədə əvvəlki fəsildə məlumat verilmişdir. Bütün bunlar isə regionların sosial-iqtisadi inkişafında da əməliyyətli rola malikdir.

Məlumdur ki, istər ümumi, istərsə də regional inkişafın təmin edilməsi investisiya cəlbediciliyindən xeyli asılıdır. Başqa sözlə desək, regionun investisiya cəlbediciliyi onun iqtisadi inkişaf səviyyəsinin əsas göstəricilərindən biridir. Investisiya cəlbediciliyi isə, öz növbəsində, dövlətin vergi siyasətindən asılıdır. Qeyd edilənləri daha konkretləşdirsək, müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasında qarşıda duran ən vacib məsələlərdən biri də ölkə iqtisadiyyatına daha çox investisiyaların cəlb edilməsidir. Bu proses isə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, vergi qanunvericiliyindən və vergi siyasətindən birbaşa asılıdır. Qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə əsasən, mənfəət vergisi hesablanarkən istehsal təyinatlı kapital qoyuluşları nəzərə alınır ki, bu da ilk növbədə investisiyaları təşviq etməyə, eləcə də istehsal sahələrini genişləndirməyə yönəlmişdir.

Ümumiyyətlə, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, vergilərin stimullaşdırıcı və məhdudlaşdırıcı funksiyaları mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyində də son dərəcə vacib olan bu amilə ciddi əməl edilmişdir. Belə ki, Vergi Məcəlləsində vergilər üzrə dövlət təminatlarının və müddətli güzəştlərin

verilməsi ilə bağlı müddəaların üstünlük təşkil etməsi göstərilmişdir, yəni dövlət bu və ya digər sahələrin inkişafını stimullaşdırmaq üçün müəyyən imtiyaz və müddətli azadolmalar nəzərdə tuta bilər.

Araşdırmalardan da aydın olur ki, investisiyaların ölkədə yüksək iqtisadi artım tempini təmin edə biləcək səviyyədə saxlanması iqtisadiyyatda yaradılan işgüzar mühitin keyfiyyətindən və xarakterindən bilavasitə asılıdır. Əlverişli işgüzar mühit, qənaətbəxş investisiya iqlimi iqtisadiyyata özəl daxili və xarisi investisiyaların cəlb olunmasına və bu da öz növbəsində uzunmüddətli iqtisadi sadıtlığın təmin edilməsinə, məşğulluğu artırmaqla əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsinə imkan verir. Ona görə ki, investisiya siyasəti əsaslı vəsait qoyuluşunun əsas istiqamətlərinin həlledici sahələrində cəmləşdirilməsi üzrə tədbirləri müəyyən edən təsərrüfat qərarlarının məcmusudur. İntestisiya vasitəsilə ictimai istehsalın planlı inkişaf sürətinə nail olunur, iqtisadiyyatın tarazlığı və səmərəliliyi təmin olunur, məsrəflərin hər manatına görə çox məhsul və milli gəlir artımına şərait yaradır.

Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün dövrlərdə və bütün dövlətlərdə milli iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu problemi həmişə diqqət mərkəzində olan aktual problemlərdən biridir. Bu onunla izah edilir ki, iqtisadiyyatın artım sürətinin təmin olunması onun sabit səviyyəsindən yaradılması milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin müvazinətli inkişafının qorunması, əhalinin mənafeyinə cavab verən bazar mühitinin formalaşması, bilavasitə daxili və xarici investisiyanın səfərbərliyə alınmasından, onun düzgün istiqamətləndirilməsindən bilavasitə asılıdır. Bu da ondan irəli gəlir ki, investisiya milli iqtisadiyyatın inkişafının mühüm maliyyə mənbəyidir. Bu mənbə hesabına nəinki, ancaq istehsal inkişaf etdirilir, eyni zamanda iqtisadiyyatın strukturunda ciddi sosial yönümlü dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur.

Nəzərə alsaq ki, ümumiyyətlə investisiya anlayışı, məna etibarilə mənfəət almaq məqsədilə həm ölkə daxilində, həm də xaricində tətbiq olunan maliyyə resursudur, onda, istər-istəməz onun iqtisadiyyatın bütün sahələri üzrə tətbiq olunması meylə meydana gəlir. İntestisiyanın milli iqtisadiyyatın demək olar ki,

bütün sahələrinə, xüsusən həm hasil, həm emal sahəsinə, eləcə də xidmət sferasına tətbiqi onun uzun və qısamüddətli xarakter daşmasına səbəb olur. Eyni zamanda, milli iqtisadiyyatın istər sahə strukturunun, istərsə də texnoloji və təkrar istehsal strukturunun inkişafı onun hansı sahələrinə vəsait qoyuluşunun tətbiqindən asılıdır.

Məlumdur ki, xüsusi təyinatlı investisiyalar əsasən gəlir əldə etmək məqsədi daşıyır. Deməli milli iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsinin mənfəətlilik səviyyəsi həmin sahənin və ya bölmənin investisiya üstünlüyünün səviyyəsini müəyyənləşdirir. Bu baxımdan sahənin və ya hər hansı iqtisadi bölmənin mənfəətlilik səviyyəsi tətbiq olunacaq investisiyaların üstünlüyünü müəyyən edən mühüm yaradıcı meyarıdır. Ona görə də milli iqtisadiyyatın inkişafında tətbiq olunan investisiyaların təyinatından asılı olaraq onlar müxtəlif mənfəətlilik səviyyəsinə malik olurlar. Belə ki, dövlət və qeyri-dövlət mənbələrindən tətbiq olunan investisiyalar öz dövriyyə sürətinə və mənfəətlilik səviyyəsinə görə fərqlənəcəkdir. Ona görə də investisiyaların qeyri-dövlət mənbələri hər şeydən əvvəl kapitalın sürətli dövriyyəsi ilə seçilən yüksək rentabelli sahələrdir.

Digər tərəfdən də, lazım olduğundan az investisiya qoyuluşu isə deflyasiyaya gətirib çıxara bilər. Ona görə də milli iqtisadiyyatın inkişafı və formalaşması ilə əlaqədar həyata keçirilən iqtisadi siyasət tətbiq olunacaq investisiyaların həm xarici, həm də daxili mənbələr hesabına optimal həcmi müəyyənləşdirməlidir. Belə şəraitdə dövlət tərəfindən tətbiq olunan vergi dərəcələri, dövlət xərcləri, pul-kredit və büdcə-vergi sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəli strategiyası ilə milli iqtisadiyyatın səmərəli tənzimlənməsi olduqca vacibdir.

Belə ki, investisiya resurslarının formalaşması və istifadəsi prosesi milli iqtisadiyyatın mərhələlər və regional üzrə inkişaf prosesini əhatə etməlidir. Başqa sözlə desək, investisiyalar tənzimləyici xarakter daşmalıdır. İqtisadiyyatın investisiya prosesi vasitəsilə inkişaf etdirilməsi milli gəlirin yüksəldilməsinə səbəb olur, bir sıra əmtəə və xidmətlər üzrə tələbatı ödəməklə rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsalına şərait yaradır. Belə şəraitdə milli gəlirin həm yığım, həm də istehlak fondlarına yönəldilən hissələrinin həcmi artır ki, bu da, öz növbəsində,

yığım və istehlak fondlarına yönəldilən vəsaitlərdən səmərəli istifadə olunmasını tələb edir. Ümumiyyətlə milli gəlirin artımı hesabına yaranmış investisiyalar bir qayda olaraq daxili investisiyaların maliyyə mənbəyini təşkil edir. Bu investisiyalar həm yığım, həm də gəlir formasını alaraq bir tərəfdən öz artımlarına, digər tərəfdən isə geniş təkrar istehsalı şərtləndirməklə milli iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olur. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların kifayət qədər yüksək səmərəliliyə nail olması milli iqtisadiyyatın əsas göstəricisi olan ÜDM-in artımını təmin etmiş olur.

Bu baxımdan, regionların sosial-iqtisadi inkişaf etdirilməsi, əhəlinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılması, yeni iş yerlərinin açılması və aqrar sektorun inkişafının təmin olunması da dövlət tərəfindən irimiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edirdi. “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı (2004-2008-ci illər üzrə) Dövlət Proqramı”nın və “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, proqramların uğurla nəticələnməsi məqsədilə aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur.

- müəssisələrin istehsal fəaliyyətini bərpa etmək və yeni istehsal müəssisələri yaratmaq;
- yerli resurslardan istifadənin səmərəsini artırmaq;
- regionların inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılmasını və inkişafını təmin etmək;
- aqrar sektorda islahatların ikinci mərhələsini sürətləndirmək, bunun üçün regionlarda fermerlərə və digər kənd təsərrüfatı işçilərinə kömək məqsədilə müxtəlif servis mərkəzləri yaratmaq, toxumçuluq bazasını genişləndirmək, texnika ilə təminatı yaxşılaşdırmaq və digər zəruri tədbirləri həyata keçirmək;
- investorların regionlara cəlb olunması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını təmin etmək;

- yeni iş yerlərinin yaradılmasını həvəsləndirmək;
- əhalinin kommunal xidmətlərə təminatını yaxşılaşdırmaq.

Bütün bunlarla yanaşı, ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” müvafiq Fərman imzalanmış, hökumət tərəfindən isə uğurlu “açıq qapı” siyasəti həyata keçirilməkdədir. Xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların və avadanlıqların, idarəetmə təcrübəsinin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi yolu ilə yüksək keyfiyyətli, rəqabət qabiliyyətli məhsulların istehsal edilməsi Azərbaycan dövlətinin müəyyən etdiyi iqtisadi inkişaf strageyisanın mühüm tərkib hissəsidir. Məhz bunun nəticəsidir ki, 2008-2011-ci illər üçün “Azərbaycan Respublikasının Dövlət İnvestisiya Proqramı” ölkə iqtisadiyyatının, əsasən qeyri-neft sektorunun davamlı olaraq yüksək artım tempi ilə dinamik və tarazlı inkişafına, əhalinin iqtisadi və sosial tələbatının daha yüksək səviyyədə təmin olunmasına, regionlararası inkişaf fərqlinin azaldılmasına, optimal istehsal strukturunun formalaşdırılmasına, ixrac potensialının yüksəldilməsinə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə, ətraf mühitin qorunmasına yönəlmiş dövlət əhəmiyyətli investisiya layihələrinin ardıcıl və əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi məqsədi ilə hazırlanmışdır.

Ona görə də iqtisadiyyata, xüsusilə regionlara investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli vergi mühitinin yaradılması da respublikada aparılan maliyyə-vergi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, həyata keçirilən maliyyə-vergi siyasəti bir tərəfdən regional sahibkarlığın inkişafına, digər tərəfdən isə sosial-regional balansın qorunmasına xidmət etməlidir.

Azərbaycanda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas məqsədi xarici və daxili iş adamları, investorlar üçün eyni səviyyəli vergi mühiti yaratmaqdan ibarətdir. Hələ Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 2002-ci il üçün dövlət büdcəsinin təsdiqi barədə fərmanında iqtisadi inkişafı problemləli olan regionlarda vergi tətillərinin tətbiqi imkanlarının araşdırılmasını nəzərdə tuturdu. Bu isə o deməkdir ki, vergi güzəştləri vergi tətilləri və investisiya vergi krediti kimi

tədbirlərlə əvəz oluna bilər. Bir tərəfdən baxanda bu tədbirlər vergi gəlirlərinin azaldılmasına, digər tərəfdən isə bu müvəqqəti xarakter daşıyaraq investisiyaların iqtisadiyyatımıza yönəldilməsinə səbəb olar. Bu baxımdan vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyi iqtisadi artım və bütün regionların əhalisinin həyat səviyyəsi nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir.

Müşahidələr göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının regionlarının vergi potensiallarının kəmiyyətində əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Ona görə də regionlar üzrə səmərəliliyin qiymətləndirilməsinin differensiasiyalı kriteriyalarının tətbiq edilməsi üçün regionun buraxıla bilən vergi yükü həddinin kəmiyyət xarakteristikalarını nəzərə almaq lazımdır.

Məlumdur ki, Azərbaycanda investorlar üçün əlverişli iş şəraiti yaradılması, həmçinin kiçik və orta sahibkarlığı inkişaf etdirmək məqsədilə sadələşdirilmiş vergi tətbiq edilir. Təbii ki, kiçik biznesin inkişafı üçün sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi davam etdirilməlidir ki, xüsusilə regionlarda kiçik biznes obyektləri rəqabət qabiliyyətli olsunlar və məşğulluğu təmin etsinlər. Ancaq kiçik biznes üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək bir sıra iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatda durmaqla vergidən yayınma halları vergi orqanlarının xüsusi nəzarətində olmalıdır. Bu baxımdan sadələşdirilmiş verginin məbləği iqtisadi fəaliyyət növü, dövrüyyə, işçilərin sayı və xidmət sahəsi kimi parametrlər əsasında müəyyən edilməlidir. Bununla yanaşı, regionların iqtisadi inkişafı nöqteyi-nəzərindən sadələşdirilmiş verginin məbləği ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin zonalar üzrə əmsallar tətbiq edilməklə hesablanması daha məqsəduyğun olardı ki, burada da 1,0; 0,75; 0,5 və s. əmsallardan istifadə edilə bilər.

Araşdırmalar göstərir ki, bəzi ölkələr istehsala kapital qoyuluşunu, yeni texnika və texnologiyaların tətbiqini stimullaşdırmaq məqsədilə investisiya məqsədli vergi kreditindən istifadə edirlər. Vergi krediti vergilərin ödənilməsinə vergi ili ərzində 3 aydan 1 ilə qədər müddətə dəyişdirilməsinə icazə verən hüquqdur. Məsələn, Rusiya Federasiyasında vergi krediti yalnız təbii fəlakət nəticəsində vergi ödəyicisinə zərər dəydikdə, vergini bir dəfəyə ödədiyi təqdirdə

vergi ödəyicisinin iflası uğrama təhlükəsi olduqda, dövlət sifarişinin yerinə yetirilməsinə görə ödənişin və ya büdcədən ödənişin ləngiməsi zamanı verilir. İnvestisiya məqsədli vergi kreditinin başlıca fərqləndirici cəhəti onun daha uzun müddətə verilməsidir. Bu kredit müəssisəyə müəyyən edilmiş müddət və hədlər daxilində dövlətə keçiriləcək vergilərin və ödənişlərin azaldılmasına icazə hüququdur. Bu cür kreditin verilməsi Azərbaycanın aqrar bölməsi üçün çox zəruridir. Belə ki, müəssisə region üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən sifərişi yerinə yetirdikdə, müəssisə yeni bir texnologiya alıb onu ətraf mühitin mühafizəsinə yönəltdikdə və yaxud müəssisə yeni iş yerləri açdıqda, təcrübə-konstruksiya işi apardıqda bu cür kreditlərin səmərəsi yüksək olar. Belə olduğu halda dövlət müəssisəyə icazə verir ki, alınmış avadanlığın, görülmüş işlərin dəyərinin müəyyən həcmi (məsələn 30-40 faizi) qədər büdcəyə ödənməli olduğu mənfəət vergisini (və ya başqa bir vergini) azaltsın. İnvestisiya məqsədli vergi kreditinə faiz hesablanır və girov təminatı zəruridir. Azərbaycan iqtisadiyyatının dirçəlməsi, müəssisələrin maliyyə potensialının yaxşılaşması, xüsusilə regional sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi bu kreditdən istifadəyə zəmin yaradır.

Maliyyə-vergi siyasətinin formalaşdırılması, vergilərdən iqtisadi inkişafa mərkəzləşdirilmiş təsir alətlərindən biri kimi istifadə edilməsi uzun müddətli bir dövrü əhatə edir. Lakin əksər vaxtlarda vergilərə iqtisadi siyasətin çevik aləti kimi deyil, yalnız dövlət büdcəsini formalaşdıran mənbələrdən biri kimi baxılmışdır. Müasir şəraitdə isə vergilərin funksiyalarını yalnız fiskal məqsədlər, yəni vergiləri yalnız dövlət büdcəsinin gəlir hissəsini formalaşdırmaq imkanı baxımından məhdudlaşdırmaq olmaz. Belə ki, düzgün seçilmiş vergi strategiyası vasitəsilə dövlət təkrar istehsal prosesini tənzimləyə və iqtisadi böhranların təsirini yumşalda bilər. Dövlətin iqtisadi siyasətinin aləti kimi vergilər, əvvəl müxtəlif ictimai qrupların gəlirlərinin qismən də olsa bərabərləşdirilməsindən ötrü getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməyə başlayır. Bu müddətdə isə, təkcə vergi kimi yığılan pul vəsaitlərinin həcmi deyil, həm də vergi sisteminin, dövlətin vergi siyasətinin quruluşu da dəyişir.

Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq cəmiyyətin müxtəlif sahələrinin tərəqqisinin çevik tənzimlənməsinə, regionların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirməyə, bu inkişafın davamlılığını təmin etməyə tələbat artır. Vergi siyasəti, ayrı-ayrı vergilər isə bu cür tənzimləməni təmin etməyə qadir olan əsas alətdir. Bu baxımdan da, Azərbaycan iqtisadiyyatının hazırkı mərhələsində ölkə iqtisadiyyatının daha da inkişaf etdirilməsi istiqamətində qarşıda duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi, sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsini, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həllində onun rolunun artırılmasını, bu istiqamətdə dövlət qayğısının genişləndirilməsini və ən əsası regionlarda sahibkarlığın inkişafı sahəsində mövcud potensialın reallaşdırılmasını tələb edir. Bu baxımdan regional sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, beləliklə də regionların sosial-iqtisadi inkişafının daha da yaxşılaşdırılması, regionlarda davamlı inkişafın təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Məhz sadalanan vəzifələrin həyata keçirilməsi istiqamətində, Azərbaycanın, eləcə də onun ayrı-ayrı regionlarının gələcək inkişafında ölkə başçısının “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərmanı (24 dekabr 2003-cü il) xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Fərmanda əldə olunmuş nailiyyətlərə, ölkənin iqtisadi inkişafında yaranmış müsbət meyllərə əsaslanaraq uzunmüddətli vəzifələrin ünvanlı yerinə yetirilməsini təmin edən çox mühüm tədbirlər öz əksini tapmışdır. Bu tədbirlərə ölkədə işsizliyin azaldılması və əhalinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılması, regionların resurs ehtiyatları və s. amilləri nəzərə alınmaqla, onların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədilə müvafiq dövlət proqramlarının hazırlanması və s. aid idi.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı məqsədilə son illər xüsusi dövlət proqramları və sahibkarlıq fəaliyyətinə mane qanunsuz müdaxilələrin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş fərmanlar, sərəncamlar və qərarlar qəbul edilmiş və digər bu kimi tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bu tədbirlər iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə etməklə azad rəqabətin təmin olunmasına və iqtisadiyyatın

dinamik inkişafma xidmət edir. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi bazasının əsasını təşkil edən “Səhmdar Cəmiyyət haqqında” 1994-cü il 12 iyul, “Haqsız rəqabət haqqında” 1995-ci il 2 iyun, “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” 1999-cü il 4 iyun tarixli qanunları və s. sənədlər istər ölkənin iqtisadi inkişafında, istərsə də regionlarda sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynayır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dövlət maliyyə-vergi siyasətini həyata keçirərkən vergilərə məxsus funksiyalara söykənir və aktiv maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün bu funksiyalardan istifadə edir. Ölkənin iqtisadi vəziyyətindən və iqtisadi inkişafın müəyyən mərhələsində dövlətin prioritet hesab etdiyi məqsədlərdən asılı olaraq maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif metodlardan istifadə olunur. Vergi siyasəti dövlətin maliyyə-iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla onun həyata keçirilməsinin forma və metodlarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin nail olmağa çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Müasir dünya təcrübəsində vergi ödəyicilərinin vergi yükünün dəyişdirilməsi, vergitutmanın bir formasının digəri ilə əvəz edilməsi, bu və ya digər verginin təsir dairəsinin dəyişdirilməsi, vergi güzəştlərinin tətbiqi və ya ləğvi, differensial vergi dərəcələrinin tətbiqi geniş yayılmışdır. Bu siyasətinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Azərbaycan Respublikasında regionların müasir inkişaf səviyyəsində tənzimləmə vasitələri içərisində aparıcı mövqe, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, maliyyə-vergi siyasətinə məxsusdur. Çünki vergilər dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin etməklə yanaşı, həm də sosial-iqtisadi proseslərə təsir göstərməyin başlıca vasitəsi kimi çıxış edir. Eyni zamanda vergilər iqtisadi fəallığı stimullaşdırmaq, milli iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına, sahibkarlıq fəaliyyətinə və gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə təsir etmək imkanındadır. Məhz bu baxımdan tarazlı regional inkişafın təmin edilməsində, regionlarda bazar münasibətlərinə uyğun iqtisadi subyektlərin yaranması və fəaliyyət göstərməsində vergi sistemi əvəzsiz rol oynayır. Deməli maliyyə-vergi siyasətini mütəmadi olaraq təkmilləşdirməklə, bu siyasətin inkişafı ləng gedən regionların iqtisadi tərəqqisinin stimullaşdırılması istiqamətində yönəldilməsi istər regional inkişaf, istərsə də ümumi iqtisadi inkişaf baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Araşdırmalardan aydın olur ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılsa da, bir çox infrastrukturular təkmilləşdirilsə də bu istiqamətdə müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır. Belə ki, regionlar üzrə bank, sığorta, İKT və s. kimi ümumi sosial-iqtisadi inkişaf üçün zəruri olan infrastrukturularla təminatın təkmilləşdirilməsi vacibdir. Xüsusilə, sahibkarların müasir İKT-dən istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müvafiq trening, kurs və s. maarifləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi səmərəli hesab edilir.

Regionun maliyyə resursları onun davamlı sosial-iqtisadi inkişafının əsas təkanverici qüvvəsidir. Ona görə də region üzrə maliyyə resurslarının formalaşma mənbələrinin aydınlaşdırılması, bu sahələrə daha çox vəsait cəlb etməklə maliyyə potensialının gücləndirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu həm yerli resurslardan səmərəli istifadəni təmin edər, həm də regionlara vəsait qoyuluşunun həcmnin artırılmasına imkan yaradır.

Hər bir regionun inkişafını təmin edən əsas mənbələrdən biri də yerli büdcələrdir. Başqa sözlə desək, yerli büdcələrin gücləndirilməsi regionun inkişafı baxımından səmərəli hesab edilir. Ona görə də, yerli büdcələrə daxil olmaların region üzrə vergi öhdəlikləri hesabına daha da artırılması, büdcələr arası transfertlərin vergi ödəyiciləri hesabına aradan qaldırılması səmərəli olardı. Beləliklə də, regionların ümumi sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində həyata keçirilən Dövlət Proqramları ilə paralel olaraq konkret rayonlar, kəndlər və s. inzibati ərazilər üzrə yerli büdcələrdən maliyyələşən inkişaf proqramlarının da işlənilməsi və reallaşdırılması məqsədəuyğun olardı.

Məlumdur ki, investisiya siyasəti maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olub, dövlətin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə münasibətini ifadə edir. Eyni zamanda, lazımi investisiya qoyuluşlarını təmin etmədən regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı da qeyri-mümkündür.

Araşdırmalardan aydın olur ki, dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi investisiya fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, investisiya fəallığının aşağı düşməsinin qarşısının alınması və əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Investisiya siyasətinin

əsas vəzifəsi həm dövlət investisiyasının maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək və həm də öz vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərən investorlar üçün münbit investisiya mühiti yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi qəbul edilə bilər:

- müvafiq araşdırmaların aparılması ilə investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində prioritet sahələrin müəyyən edilməsi;
- maliyyələşdirmə zamanı müəssisələrin kəmiyyət və keyfiyyət genişlənməsinə, eləcə də elmi yeniliklərin tətbiqinə üstünlük verilməsi;
- müəssisələrin əldə etdiyi vəsaitlərin investisiya kimi müxtəlif istiqamətlərə yönəldilməsi sahəsində onların hüquqlarının genişləndirilməsi;
- regional investisiya mənbələrinin formalaşması üçün müvafiq stimullaşdırıcı addımların atılması və s.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmağın ən səmərəli yollarından biri də regionun iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə olunmasıdır. Bu baxımdan regionun investisiya cəlbediciliyinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqatlardan aydın olur ki, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq məqsədilə dövlətin maliyyə-vergi siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməsi məqsədəuyğun olardı:

- maliyyə-vergi siyasəti hər bir regionun təbii-iqtisadi və elmi-texniki potensialından tam və səmərəli istifadə olunmasına yönəldilməlidir;
- maliyyə-vergi siyasəti dövlətin vahid iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi, istehsalın kompleks inkişafını təmin etməlidir. Başqa sözlə desək, bütün regionlarda təbii-iqtisadi potensialdan və xammal ehtiyatlarından irəli gələn istehsal sahələrinin inkişafı prioritet kimi qəbul edilməlidir;
- maliyyə-vergi siyasətinin əsas vəzifələrindən biri, məhz əmək bölgüsünün prinsiplərindən və müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinin tövsiyələrindən

irəli gələn reallıqların regional siyasətdə nəzərə alınmasından ibarət olmalıdır;

- maliyyə-vergi siyasətinin mövcud vəsaitlərin yenilik və dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir;
- vergi yükünün optimal səviyyədə azaldılmasıdır;
- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin Respublikanın digər dövlət orqanları və qeyri-dövlət təşkilatlarının fəaliyyəti, eləcə də ölkənin iqtisadi mühiti ilə əlaqələndirilməsi və maliyyə-vergi siyasətini həyata keçirən orqan və şəxslərin səlahiyyətlərinin Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına uyğun tənzimlənməsidir;
- vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinin praktiki cəhətdən rahat olması və minimum inzibati xərclər cəlb etməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılmasıdır.

Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında maliyyə-vergi siyasətinin rolunun müəyyən edilməsi istiqamətində aparılan araşdırmalar bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dövlət məqsədlərinə nail olunması baxımından səmərəli, sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli, eləcə də istehsal sahələrinin inkişafı üçün stimullaşdırıcı maliyyə-vergi siyasətini həyata keçirmədən lazımi inkişaf dinamikasına və səviyyəsinə nail olmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda, araşdırmalardan aydın olur ki, maliyyə-vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissəsi olmaqla nisbətən müstəqil və və olduqca əhəmiyyətli bir istiqamətidir. Həyata keçirilən maliyyə-vergi siyasətinin nəticələrindən asılı olaraq dövlət özünün iqtisadi siyasətində müəyyən dəyişikliklər edir, həm də dövlətin vergi siyasəti iqtisadi məqsədlərə nail olunmasını daha sürətləndirir. Ona görə də regionlarda lazımi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin əldə edilməsi, o cümlədən insanların sosial rifah halının yüksəldilməsi və beləliklə də regionlarda davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olunması, məhz yuxarıda qeyd olunan tələbləri ödəyən maliyyə-vergi siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2015
2. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
3. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
4. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı
5. 2014-2016-cı illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı
6. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Tədris Mərkəzi “Vergiyə giriş”. Dərslik. Şamaxı, 2014
7. Y.A.Kəlbəliyev, R.B.Məhərrəmov, P.Q.Rzayev “Xarici ölkələrin vergi sistemi”. Dərslik. Bakı, 2011
8. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbəliyev, Z.H.Rzayev “Vergilər və vergitutma”. Dərslik. Bakı, 2010
9. Rzayev Z.H. “Vergi menecmenti”. Dərslik. Bakı, 2007
10. Ə.X.Nuriyev “Regional idarəetmənin əsasları”. Dərslik. Bakı, 2007
11. D.A.Bağirov “Vergi nəzarəti”. Dərslik. Bakı, 2006
12. A.F.Musayev “Vergi siyasətinin iqtisadi problemləri”. Bakı, 2004
13. “Azərbaycanın Vergi Xəbərləri” resenziyalı elmi jurnal, 2011-2014-cü illər
14. Мусаев А.Ф., Садыгов М.М., Магеррамов Р.Б., Салаев Р.А. «Налоги и налогообложение в Азербайджане». Учебник. Баку, 2005
15. Соколов А.А. «Теория налогов». Москва, 2003
16. Девере М.П. «Экономика налоговой политики». Учебник. Москва, 2002.
17. www.taxes.gov.az
18. www.economy.gov.az
19. www.stat.gov.az
20. www.oxu.az
21. www.anfes.gov.az